

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1973

A TARTALOMBÓL:

ARATÓ KÁROLY
FODOR ANDRÁS
PAKOLITZ ISTVÁN
SIMON ISTVÁN
TAKÁCS IMRE
VERSEI

*

KENDE SÁNDOR
KERÉNYI GRÁCIA
SANTA GYÖRGY
SZÉPPRÓZÁJA

*

CSORBA GYÖZÖ:
MARTYN FERENC
PETŐFI-KÉPE

KÁROLYI AMY:
EMILY DICKINSON

LEVENDEL JÜLIA:
MÉSZOLY MIKLÓSRÓL

POMOGÁTS BÉLA:
FODOR ANDRÁS RÓL

VÁRKONYI NÁNDOR:
PERGŐ ÉVEK

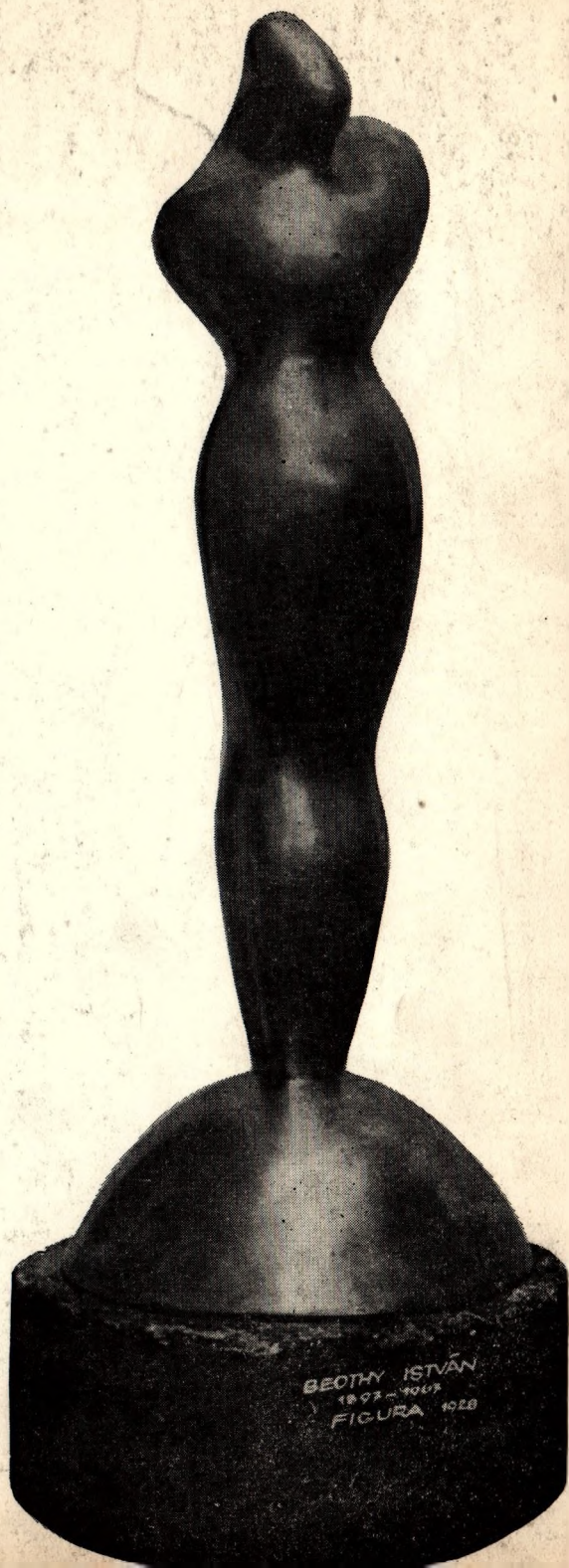
6,—Ft

SZAMUNK SZERZŐI:

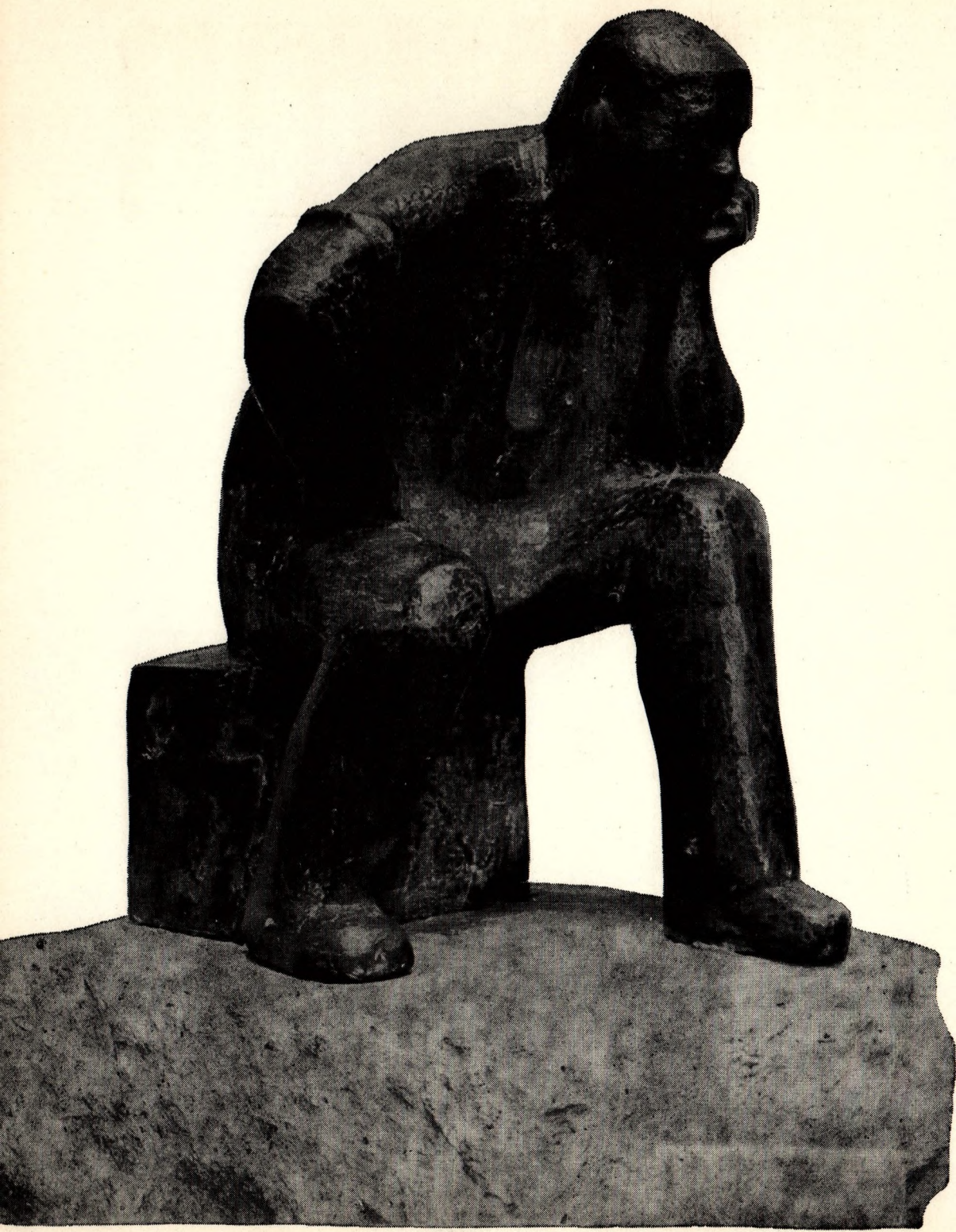
ANGYAL ENDRE
ARATÓ KÁROLY
BALIPAP FERENC
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
BÉCSY TAMÁS
CSORBA GYÖZÖ
DARÁNYI MARIANNA
FODOR ANDRÁS
FUTAKY HAJNA
HORPÁCSI SÁNDOR
KÁLDI JÁNOS
KÁROLYI AMY
KENDE SÁNDOR
KERÉNYI GRÁCIA
KOVÁCS LAJOS
LEVENDEL JÚLIA
PAKOLITZ ISTVÁN
POMOGÁTS BÉLA
SÁNTA GYÖRGY
SIMON ISTVÁN
SZAPUDI ANDRÁS
TAKÁCS IMRE
VÁRKONYI NÁNDOR
ZENTAI MÁRIA

KÉPEK:

BEOTHY ISTVÁN
GAGYOR TIBOR
GOLDMANN GYÖRGY
LALOY, YVES
MARTYN FERENC
SZÉKELY PÉTER
VANDYKEN, JAN VILLEM
ZEMPLÉNYI MAGDA

BEOTHY ISTVÁN
1892-1963
FIGURA 1928

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XVI. ÉVFOLYAM, 5. SZÁM

1973. MÁJUS

TARTALOM

FODOR ANDRÁS versei: Mentség, Arra megy Jánoska . . .	
Amit még nem mondtam el - - - - -	387
POMOGÁTS BÉLA: Kettős rekviem (<i>Fodor András új versei-ről</i>) - - - - -	390
PAKOLITZ ISTVÁN versei: Temetőkapu-mozaik, Arnyék, Elszámolás, Futam, Hatsoros, Egzégi monomentom - -	397
*	
CSORBA GYÖZÖ: Martyn Ferenc Petőfi-képe - - - -	401
TAKÁCS IMRE versei: Nagy, zöld mezőben, Vonaton, Valami méreg jutott, Följegyzések - - - - -	406
ARATÓ KÁROLY versei: A látogatók, Hirtelen, Maradj itt-hon bennem! . . . - - - - -	408
SZAPUDI ANDRÁS: Emlék-szekér (vers) - - - - -	410
KENDE SÁNDOR: Furcsa lány (elbeszélés) - - - - -	411
SÁNTA GYÖRGY: Szörnyezés (elbeszélés) - - - - -	416
KALDI JÁNOS: Tíz sor (vers) - - - - -	423
SIMON ISTVÁN: Néhaj jó öreganyám (vers) - - - - -	424
KERÉNYI GRÁCIA: Két versnovella (<i>A sündisznó elvétele, Lila kutya</i>) - - - - -	425
VÁRKONYI NÁNDOR: Pergő évek (<i>Irodalomtörténet</i>) - -	429
BÉCSY TAMÁS: „Az oszlop-hagyomány” - - - - -	437

*

BEMUTATJUK

BALIPAP FERENC versei: Vallomás, Tűzben állva, Öregember - - - - -	443
DARÁNYI MARIANNA: Hallom kacagni csöndesen (elbeszélés) - - - - -	444
KOVÁCS LAJOS versei: Bakony, Tél, Hétköznap - - -	450

*

KÁROLYI AMY: Emily Dickinson	- - - - -	451
LEVENDEL JÚLIA: Ponttól pontig	- - - - -	465
FUTAKY HAJNA: Déry Tibor: A napok hordaléka	- - - - -	470
HORPÁCSI SÁNDOR: Szentkuthy Miklós: II. Szilveszter második élete	- - - - -	471
ZENTAI MÁRIA: Garai Gábor: Ablakban a nap	- - - - -	472
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS: Illyés Gyula	- - - - -	474
ANGYAL ENDRE: Szomszédság és közösség (<i>Délszláv-magyar irodalmi kapcsolatok</i>)	- - - - -	476
A Jelenkor krónikája	- - - - -	479

KÉPEK

A pécsi Modern Képtár új szerzeményeiből

YVES LALOY: Szerigráfia V.	- - - - -	389
SZÉKELY PÉTER: Equilibre	- - - - -	396
ZEMPLÉNYI MAGDA: Kompozíció II.	- - - - -	405
GAGYOR TIBOR: Grafika II.	- - - - -	436
JAN VILLEM VANDYKEN: Szerigráfia	- - - - -	443

Műmellékleten

1. Martyn Ferenc-portré
Párizsi műtermében, 1937.
(*Amatőr-fotó*)
2. Martyn Ferenc-portré, 1973.
(*Nádor Katalin fotója*)
- 3-4. MARTYN FERENC: Kompozíció I-II.
(Párizs, 1930.)

A borítón

A pécsi Modern Képtár új szerzeményeiből

1. MARTYN FERENC: Emlékmű
2. GOLDMANN GYÖRGY: Könyöklő munkás
3. GOLDMANN GYÖRGY: Horthy-rendőr
4. BEÖTHY ISTVÁN: Figura
(*Nádor Katalin fotói*)

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámlára. Évi előfizetési díj 72.— Ft.

73-1860 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

Mentség

*Ha egyszer, végső vallatáskor
megkérdezik majd:
mit hozhatok föl mentségemre,
majd szólítom e hegyeket.
Abráik égre forrt fogazatán
betűzgettem a határtalan semmit.
Kimért jelük szép geometriáin
tapogattam vak ujjal
a dolgok emberarcát,
az örökkévalót, melyet
nem tudtam megtanulni.
Tanuim voltak akkor is,
az összetöretésnél,
mikor bukott arcom fölött
párákban duzzadón és
kegyetlen pontosan
hirdették:
létezik világ, ahol a rend
résztvétlenül is egy
önnön-magával.*

*És szólhatnék végül szemekről,
melyek egy nyárfa oszlopa alatt,
forró borostyán-reszketésben
felnyíltak rám
kékebben, mint a hegyek,
s elkezdtek bízni bennem.*

Arra megy Jánoska...

*Ha négy-négy szárnyas ujjal
befogja innen-onnan szemehéját,
jaj a világnak, jaj szegény magunknak!
Kereshetik már, hol az a gyerek,
ő elvarázsolta magát.*

*De ha kinyitja apró mandulányi
leselkedőit csincsogó vidámra,
röpköd velük, hogy minden zug övé lesz.
Virágok szirmát gondosan letépi,
hullatja körbe-körbe, mint a tollat.*

*Ki ez, ki csak a párkányon tud járni?
Ki minden dúcra, fára rátonódik.
Ölelgeti a lámpavasak alját.
Kerengő táncban hátulról előre
danolja el a csipkebimbó-nótát.*

*Ki lőt-tut ott, ki villog derekától
térdéig nagy-kék-foltú pepitában?
Anyja a mindenünnen odaszálló
mosolyok színes buborékait
nevetve dobja vissza: „Mint a ludvérc!”*

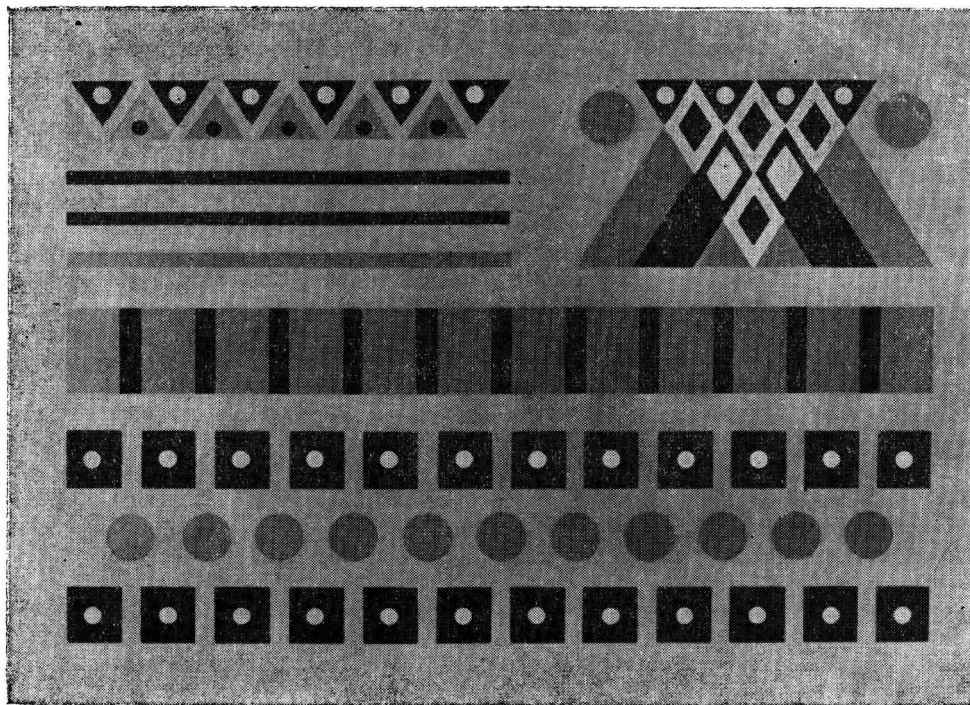
Amit még nem mondtam el

1

*Csodálkozol, hogy sose említettem,
harminc év nem volt rá elég,
Mérőben, a kis járda-menti kertek
milyen virággal voltak tele rég.
Volt törökszekfű, bazsarózsa, persze
viola is volt, csöndben viruló,
s ott kandikált, ahogy felétek mondják,
drót lyukacsán a sok pápogató.*

*Talán még azt se mondtam, hogy Berényben,
mikor az esti vonat hazavitt,
néném nyomában olykor én mehettem
meggyújtani a váltók mécseit.
A Balaton, levedlett könnyű hártya,
emlékezõn még bőrünkre tapadt.
Csengett a rét a buzgó cirregéstõl.
Pihegteek benne parázs bogarak.*

*Egyszer Ujlakra kísértem egy asszonyt.
Nagymama bízta rám, félt egyedül.
Olvastuk akkor, hogy valami csillag
sűrűdõ súlya földünk fele gyűl.
Malom zúgóin, cserfák közt, először
ott szúrt belém a halál hidege.
Fájlaltam, – ezt a nélküled való
világot is, – hogy el kell vesznie.*

KETTŐS REKVIEM

– Fodor András új verseiről –

A *Kettős rekviem* verseinek nagy része egy angliai és írországi utazás élményéből született. Fodor András 1970-ben járta be a két szigetet, azóta elszíratott barátjának, a fiatalon meghalt Colin Masonnak társaságában. Utazott, figyelt, ismerkedett. Elbűvölte őt az ír föld természetes szépsége, amelyen még alig ejtett foltott az ipari civilizáció: „Aranyló békalencse-sziget / úszik az óceán taraján”. És az angol vidék mozdulatlan békéje, amely mintha a viktoriánus metszeteket utánózná: „vörös báronyoskabátban két / vadász vidéki úr üget, – / lovuk előtt a rókaszagra / idomított pöttyös kutyák...” A tájból fakadó varázs és az életképekben testet öltő derű azonban csupán időleges. Az utazás élményei nyomán írott versek csak kivételes alkalommal sugározzák a békét, a nyugalmat, a derűt. Inkább nyugtalanságról, fojtott szorongásról vallanak. Különösen akkor érzékeljük ezt, ha az új verseket összevetjük a régebbi, 1957-es angliai utazás lírai eredményeivel; azokkal a versekkel, amelyek Fodor András *Át a tengeren* című 1957–1958-as ciklusában olvashatók. Ezek a költemények a beteljesülő vágy, a megszerzett otthonosság boldog élményeiről tudósítanak. A megérkezés izgalmát baráti ölelés oldja fel, a Tower ijesztő tornyai alatt szerelmesek üldögelnek, a kocsmában baráti tekintetek fordulnak a messziről érkező magyar költő felé. S az angliai tapasztalatok a világ költői harmóniájának tudatát s képzetét igazolják: „valahogy minden összeáll / költészetté, bármerre nézzek” – olvassuk az élmények nyomán születő felismerést.

Az új versek tanúsága szerint e derűs költői harmónia elveszett, fájdalmas nyugtalanságnak és szorongató sejtelmeknek adta át helyét. Fodor András most, elsősorban nem a történelmi emlékekre, nem az utcán nyüzsgő élet megheitebb jeleneire figyel, hanem a nagyvárosi lét „modern” formáira, urbanizációs folyamataira és veszélyeire. Az urbanizációs veszélyeknek: a zsúfoltság, a tömegesedés, a közöny, a magány szorongató ártalmainak hatalmas szociológiai és lélektani irodalma van, s a művészet is lépten-nyomon találkozik ezekkel az ártalmakkal. A londoni forgatagban vándorló magyar költő is őket figyeli, az „Örök Babylon” betegségeit és veszélyeit. S köztük azt, amely kihívó módon sérti közösségi érzületét: az emberi érintkezésben megnyilvánuló közönyt. „A jól felöltözött közöny – olvassuk *Örök Babylon* című versében – úgy lép-tet át fölöttem, / mint romló tetemek között / pergő lovak patája.” Idegen és félelmetes ez az újabban kialakult nagyvárosi világ. „Traverzek, ikszek acélvadász / dermedt bogarak háta. / Kocsi kocsi után...” – fest képet róla a *Hová lett a zene?* Fodor András, aki korábban gyorsan otthonra talált az angol életben, s természetes gesztusokkal rendezkedett be a londoni forgatagban, most szorongó szívvel járja a várost, idegenkedve figyeli a sebesen változó élet ritmusát.

Ugyanezzel az idegenkedéssel kommentálja a művészetben és az emberi élet társas formáiban megnyilatkozó újabb fejleményeket. *Hová lett a zene?* című versében egy modern elektronikus „hangverseny” élményeit összegezi: „Maroknyi szétszórt gyülekezet / a széksorok sövényén. / Lessük a műszerek parancsát.” Fodor András költészetének ismerői jól tudják, hogy ebben a költészetben milyen kitüntetett szerepe van a zenei ihletnek, a népi és a modern zene hatásának és befogadásának. S hogy a költő világképének és művészetének alakulásában, fejlődésében milyen jelentékeny szerep jutott a modern zene nagy mestereinek: Bartóknak, Sztravinszkijnek, Alban Bergnek, Webernnek. Fodor versei gyakran a zene sugallatára születtek, nem egyszer

valamely hangverseny élménye nyomán jöttek létre, többnyire a modern, diszharmoniaiból építkező művek és mesterek vonzásában. Bartók is a diszharmoniaiból harmóniát teremtő művészetnek a példája volt. A londoni avantgard „koncertet” hallgató költő azonban most nem találja a harmóniát, hiába keresi az ellentéteket egységbe forrasztó erőt. Az elektronikus eszközökkel keltett és vezérelt zörejek nem alkotnak zenei kompozíciót, legfeljebb széttagolt és töredezett jelzéseket: egy félelmes és emberi arányaiból kivetkezett világ jelzéseit. Emlékezzünk csak arra, hogy 1948-ban, Bartók-versében Fodor András miként idézte fel nyelvi eszközökkel a zenét: „Azóta ébren is tudom, hogy / egész világ zenéd s hogy benne / hazatalálok már: fonódó, burjánzó, zsongó, dús virágzás, / patakok, lombok lebegése, zsendülő rétek, ünnep...” S most, az elektronikus „koncert” kattogó-süvítő zörejeit: „két hangedény fogozatából / megindul asszimétrikus konok / ritmusra egymást üzve / véghetetlen / elszabadult mechanikák / fémpántjain forogva sivalkodva / a füttyögő zene.” A két részlet képi anyagának és fonetikai hangzásának alapvető különbsége a zenei élmény és a személyes azonosulás tökéletesen eltérő módjára utal. Az elektronikus „hangverseny” élményeinek utólagos rögzítése idegenkedésről, elutasításról és visszariadásról tanúskodik.

Ezzel az idegenséggel szemléli Fodor András a pop-art képzőművészek kiállítását is: a barlangimitációkat, a perspektivikus fotelt, a tapétán vibráló csupasz női kebleket. A *Tárlat* című vers arról tanúskodik, hogy a kortársművészet ötletficamait és technikai monstrumait éppúgy elutasítja, mint előbb az elektronikus zörejeiket. A zenének feltüntetett gépi kattogás és a művészetnek álcázott ipari hulladék mögött közös társadalmi állapot és emberi közérzet rejlik: az ipari társadalom és a modern kapitalizmus válságba került társadalmi tudata, az az ideológiai és erkölcsi relativizmus, amely mind jobban átszövi a nyugati társadalmak életét. Ennek a szociális válságnak és erkölcsi relativizmusnak szimptomatikus példái azok a „feszítvölök”, amelyek egy-egy pop-zenei együttes hangversenye körül alakulnak, s amelyek sajátos módon fejezik ki egy válságba került világ társas életének eltorzult reflexeit. Irodalmunkban Déry Tibor ábrázolta és vizsgálta először ezeket a torzulásokat, rámutatva arra, hogy a szexualitásban, kábítószerélvezetben, extázisban és erőszakban kifejezésre jutó gesztusok valójában egy széleskörű és mély társadalmi-etikai válság megnyilvánulásai (*Képzelt riport egy amerikai pop-fesztiválról*, 1971). Fodor András verse: a *Woodstock* (bizonyára a pop-fesztiválról beszámoló nagy hatású amerikai film nyomán) ugyanezt az élményt fejezi ki most, a költészet eszközeivel. A pop-fesztivál különös jeleneteit, „közös féktelenségét” ő is elgondolkodva-elutasítva, ráadásul nem kevés iróniával figyeli.

Az angliai utazás során tehát szorongva és visszariadva fedezett fel egy világot, amelyről eddig költészetében alig beszélt: a válságba került életet, a társadalmi méreteken terjedő közönyt, az emberi kapcsolatokat szegényítő gépiesedést, s ennek a kiüresedett és elgépiesedett, aszociális és dehumanizált világnak a közösségi életet, az emberi életformát és a művészetet átszövő következményeit. Ez a felfedezés már eleve szorongóvá, tépelődővé tette az utazás nyomán született verseket. Az új kötet tragikus hangulatát azonban az a kettős gyász pecsételi meg, amelyet barátainak: Fülep Lajosnak és Colin Masonnak a halálán kellett éreznie. Az új versek szorongása, félelme állandóan ezt a tragédiát készíti elő. A riadalmat keltő úti tapasztalatok után a *Másnap* című vers számol be arról a döbbenetről, amellyel a költő idős barátjának és mesterének halálhírét fogadta egy hazuról érkező levél nyomán. És aztán a *Visszatérés* című vers fejezi ki a gyász tragikus érzéseit. Érdekes ezt a verset összevetni az 1957-es megérkezés ujjongó költői vallomásával. Az akkori *Idegenből haza* című költemény az otthonosság és a biztonság derűs tudatáról beszélt: „Mezőkön házak!... Ez hát Magyarország! / Léckerítések, gyümölcsfák, kertek. / Nyugodt vagyok. Csak itt tudok élni. / Várnak, szeretnek.” És most, a *Visszatérés* záró sorai szerint: „Visszajöttél az anyaföldre, / hol nincs többé / apád.” Mindkét vers a hazatérés ünnepi pillanatát s ennek a pillanatnak a lelket betöltő érzéseit rögzíti; csak hogy az első a boldog örömet, a megkönnyebbülést, a második a gyász feltámadó fájdalmát, a pótolhatatlan hiányt.

És még ez a hiány is lehet gyötrelmesebb: az első gyász hír után nemsokára megérkezik a második, Colin Masoné, az angol baráté, akinek társaságában még az imént járt a Fodor András Angliát. „... már kél, arcomon tipor / a sujtó fájdalom. / Megroppannak a távol / tündöklő iveri” – hangzik a gyászvers, a *Halálhír*, amely lezárja az új kötetet.

Meg kell állnunk egy pillanatra; az olvasó ugyanis joggal kérdezheti, hogy kik voltak a költő halottai: Fülep Lajos és Colin Mason? S hogy a halálukon kigyúló fájdalom, a siratásukra felzengő „kettős rekviem” vajon csak a barátoknak szól, a költő személyes barátainak, vagy mást, többet is jelent?

Fülep Lajos (1885–1970) művészettörténész és művészettfilozófus volt, eredeti, nagy hatású tudós, a modern magyar gondolkodásnak sajnos ma is alig méltányolt mestere. A Nyugat és a Huszadik Század hasábjain kezdte működését, abba a kiváló szellemi körbe tartozott, amelynek rajta kívül még Lukács György, Mannheim Károly (a később Németországban nemzetközi tekintélyt szerzett szociológus) és Hauser Arnold (az Angliába került nagy hatású művészetszociológus) voltak például a tagjai. A Tanácsköztársaság idején egyetemi tanárrá nevezték ki, az ellenforradalom azonban eltávolította katedrájáról. Ezután évtizedekig egy kis Baranya megyei faluban: Zengővárkonyban volt református lelkész, a dunántúli magyarság szociális és kulturális helyzetéről gyűjtött tapasztalatokat. Nagy szerepe volt abban, hogy Illyés Gyula 1932-ben ráirányította a figyelmet a dél-dunántúli magyarság demográfiai helyzetére, visszaszorulására és a német terjeszkedésre. Ugyancsak szerepe volt Bajcsy-Zsilinszky Endre függetlenségi, demokratikus politikájának kialakulásában és a népi írók mozgalmában (pl. a Válasz szerkesztésében) is. A felszabadulás után ismét a pesti egyetemre került, művészettörténészek egész nemzedékeit nevelte fel. Fodor Andrást évtizedes ismeretség, majd barátság fűzte a mesterhez, személyiségére és művészetére igen nagy mértékben hatott Fülep Lajos gondolkodása, világnézete. Korábban hozzá írta *Pannónia* című versét is: e széles ívű eszmei-költői összefoglalást.

Colin Mason (1924–1971) angol zenetörténész és zenekritikus volt, 1947 és 1949 között a budapesti Zeneakadémián tanult, a magyar zenével, elsősorban Bartók Béla művészetével ismerkedett. Valóban egyike lett a legjobb Bartók-szakértőknek, néhány tanulmánya a Bartók-irodalom megkerülhetetlen értékét jelenti. Budapesten, az Eötvös Kollégiumban lakott, itt barátkozott össze Fodor Andrással, s ez a barátság nemcsak túlélte az ötvenes évek ridegebb légkörét, midőn a fiatal angol zenetudósnak hazájába kellett távoznia, hanem még izmosodott, mélyült is az idők során. Colin Mason Angliában a magyar zene, a magyar művelődés barátja maradt. Mint a Manchester Guardian, a Spectator állandó zenekritikusa, majd a nagy hatású modern angol zenei folyóirat: a Tempo szerkesztője nagy szerepet játszott a magyar zene nyugati megismerésében és tanulmányozásában. A modern zene nagy külföldi mesterei: Sztravinszkij, Schönberg, Sosztakovics, Britten mellett értő szeretettel foglalkozott a magyar zene-művészettel: Bartók és (a külföldön élő erdélyi származású) Veress Sándor műveivel. Legendásan tudott magyarul (e sorok írójának erről személyes tapasztalata van!). Fodor András *Beszélgetés* c. versében idézi fel annak a találkozásnak az emlékét, amelynek során maga Fülep Lajos igazolta Colin Mason magyar beszédének tökéletességét: „megtanulta ezt a tatár nyelvet” – állapította meg a szigorú tanár. És: „– Igen, mi ketten, – Professzor úr, meg én, / még tudunk magyarul” – válaszolta az angol diák.

E két férfit: a mestert és a barátot gyászolják Fodor András új versei. A gyász érzése azonban nem marad pusztán személyes körben, nemcsak a személyes veszteség váltja ki. Fülep és Mason halála nemcsak a költő vesztesége, hanem a magyar kultúráé is. Hiszen olyan professzort veszítettük, aki eszméivel, gondolataival s nem kevésbé személyes példájával, ha nem is a szélesebb nyilvánosság fényszórói előtt, de talán annál mélyebben és hatékonyabban, nemzedékek nevelője volt. Pedagógus, a szó tágasabb, egy nemzeti közösség körében érvényesülő jelentésében, akinek munkái még ma is jórészt kiaknázatlanok. És olyan barátot veszítettünk el, a magyar kultúra egy olyan értőjét és hívét, aki máris jelentős munkát végzett szellemi értékeink európai recepciójában, s aki még mennyi mindent végezhetett volna el, ha fiatal életét nem zárja le

olyan tragikus hirtelenséggel a váratlan és oktalan pusztulás. A „kettős rekviem” nemcsak a személyes veszteséget siratja, hanem a közöset is, azt a sérülést, amely a magyar kultúra élő szervezetében keletkezett.

És túl ezen még mást is, többet is. Fülep Lajos és Colin Mason alakjának ugyanis Fodor András rekviemjében nemcsak személyes és közösségi jelentősége van, hanem etikai-humanisztikus szerepe is. A költő gyászát nem csak két barát és nem csak két nagyszabású kulturális egyéniség fájdalmas pusztulása váltotta ki, hanem két eleven erkölcsi-emberi példa tragikus távozása is. Fülep és Mason személyisége, amint a „kettős rekviem” emlékezet festette képeiből kiolvasható, a felelős és szuverén emberség jelképe volt; azé az emberségé, amely vállalja a küzdelmet a világban tapasztalható rosszal, amely a diszharmonikus tapasztalatok és szenvedélyek kiegyenlítésére törekszik, amely a humánus értékek fenntartására vállalkozik. Az imént beszéltünk arról, hogy az angliai utazás élményeiből született versek a válságba került nyugati társadalmak közösségi viszonyait, emberi közérzetét és művészi formáit idézték fel, s e felidézett tapasztalatok nyomán fogalmazták meg a riadalom és a szorongás érzését. Nos, Fülep és Mason éppen azokkal a veszedelmes erőkkel vette fel a küzdelmet, amelyek az Angliában kalandozó Fodor Andrást rémitették, amelyek ijesztő jelekben rajzolták fel számára az elidegenedés, a közöny (hogy Ortega szavával éljünk), a „deshumanization del arte” fenyegetését. Mindketten egy humanista értékre és kiküzdött harmóniára törekvő művészet hívei voltak: a magyar professzor Rippl-Rónai, Csontváry, Derkovits és Egry művészetét állította rendszerének tengelyébe, az angol tudós pedig Bartók, Sztravinszkij, Britten zenéjét mutatta fel példa és mérték gyanánt. A *Kettős rekviem* verseiben ábrázolt dehumanizált művészet: az elektronikus gépi zene és a pop-art kiállítás tehát éppen azt az orientációt képviseli, amellyel Fülep is, Mason is szemben állt. Fodor András *Az ezredik este* című versében idézi fel annak a Fülep Lajosnak az alakját, aki szenvedélyes erővel utasította el a modern világban tapasztalható dehumanizációt, etikai relativizmust és civilizatorikus elgépiesedést:

Nem, ő nem ad mentséget e kornak.
Két végtelen között csak átkot
tud sisteregni rá.
Miben bízhatni itt, hol városok
fuldokolnak koromban, ködben,
itt, hol lincselnek, hazudnak, ölnek,
veszett kutyákként egymásra uszulnak,
hidrogén bombákkal fenyegetőznek,
itt, ahol elme, ösztön együtt
pusztító gyilkot készít maga ellen.

Egy férfi áll közöttünk.
Feszült arcával iszonyatba néz.

Fülep Lajos és Colin Mason alakja tehát, egyszeri és személyes jelentőségükön túl, egy életelvet, egy magatartást, egy emberi normát is kifejez. És éppen ez: a két férfi személyiségének jelképes tulajdonsága, jelképszervező ereje lehet a tragikus gyász feloldásának lehetősége és záloga. Az emberi élet ugyanis egyszeri és korlátozott, a „jelentés”, amelyet hordoz, az eszme vagy az érték, amelyet képvisel azonban tartós marad. Feltéve, ha a társadalom vállalja és fenntartja ezeket az eszméket és értékeket. Fülep és Mason emberi alakja is továtúnik a múlt időben, az általuk képviselt eszmények rendszere viszont fennmaradhat, fenn kell maradnia. És ebben a fennmaradásban-fenntartásban éppen a művészetnek, a költészetnek vannak kitüntetett lehetőségei. A halál kegyetlen valóságából így lesz figyelmeztetés: amely örökség gondozására, a szellemi hagyaték megőrzésére és továbbvitelére utal. A költő személyes vesztesége pedig erkölcsi erőforrássá válik, amely éppen a megnövekedett felelősség, a közösen vallott eszmények megőrzésének etikai parancsa következtében lehet

további vállalkozások feltétele. Fodor András meggyászolja és elsiratja halottait, halálukból azonban nem a reménytelenség filizófiáját olvassa ki, hanem ellenkezőleg, a súlyosabb felelősség, a szilárdabb erkölcsi helytállás parancsát. És a korábban is vallott eszményeket, amelyeknek éppen a Füleppel és a Masonnal kialakított barátság adott erőt és igazolást.

Először is a létezés értelmébe vetett hitet, amely azt ígéri, hogy az ember otthonra találhat a világban, s nem kell kiszolgáltatottnak, tehetetlennek éreznie önmagát. Ezt az otthonosságot Fodor András mindig is az ember közösségi tájékozódásában és kapcsolataiban képzelte el, találta meg. A szerelem, a család, a barátság kereteiben, ezeknek az apró közösségeknek a foghatóbb tárgyiasságában élte át és fejezte ki eredendően kollektív hajlamait, költői természetét. „Én mindig őket hordozom: az összebúvó közösséget” – írta egy régi versében (*A barátság csodája*). S most a „kettős rekviem” verseiben is a lélektől lélekig ívelő kapcsolatok szépségét hangsúlyozza, mellettük tesz hitet. Először a „mikroközösség”: a barátság mellett (*Egy barátságra, Beszélgetés*), aztán tágabb értelemben: az emberi szolidaritás mellett, amely már mindenkit magába fogad.

Uszítva gyűlöletbe,
taposva bűnhődésbe,
gyilkos betűivel akárhogy
átkozna sorsom levele, –
kudarcokért is híven,
kiszolgáltatva minden kihívásnak,
ég arcomon tovább szerelmek
megváltó szégyene.

mondja *Levél* című versében. Az *Amikor én kiáltok* soraiban pedig vallomásos szavakkal fogalmazza meg a közösségi kapcsolatok morálját, a szeretet erkölcsét, amely részvétet, együttérzést és szolidaritást kínál mindenkinek, aki erre rászorul:

Mindig nekik világítottam,
kiket nehéz elérni.
Derengő csónakokra figyeltem,
odahagyva a biztos kikötőt.

Mindig a menekülőkkal,
mindig a fuldoklókkal . . .
Ennyi sors közt ki fogja megtalálni,
melyik volt az enyém?

Az ipari társadalom válságának, az emberi közösségek felbomlásának, a személyiség elidegenedésének és a művészet dehumanizációjának fenyegető veszélyei között így hirdeti a magyar költő a humánus élet hagyományos eszményeit. Valóságos értékeket véd, és egy gazdag örökség fenntartására vállalkozik, annak az örökségnek a gondozására, amelybe immár beépült Fülep Lajos és Colin Mason szellemi és erkölcsi hagyatéka is. A „rekviem” ezért nemcsak a gyász alkalma, hanem a vállalkozás, a helytállás erőforrása is lehet.

A gyász és a vállalkozás, a búcsú és a helytállásra szerveződő küzdelem kettős érzülete már eleve azt jelenti, hogy Fodor András új verseit benső dialektika feszíti, szenvedély és izzás hatja át. Ettől az, érzésben és indulatban megnyilatkozó kettősségtől nyerik a versek sajátos feszültségüket, drámai természetüket. Van azután e költeményeknek egy másfajta feszültsége is, olyan dialektika, amely a költői szemléletben, a szöveg felépítésében, a formai eszközök használatában ölt alakot. A barátság ugyanis, amely Fodor Andrást a versfüzér két hőséhez fűzte, nem volt, nem lehetett feszült-

ség nélküli. Ez a feszültség azonban nem a baráti kapcsolat személyes vonatkozásában, hanem a kapcsolatok tárgyi feltételeiben keletkezett és érvényesült. Nevezetesen abban, hogy a költőt mindkettőjüktől objektíve létező elemi akadályok választották el: Fülep Lajostól az idő, az életkorban levő jelentős különbség: negyvennégy esztendő; Colin Masontól pedig a hatalmas távolság: az a majd kétezer kilométer, amely a budapesti költő és a londoni zenetudós között mégiscsak megnehezítette a kommunikációt. (Különösen az ötvenes években, midőn Fodor és Mason fél évtizeden át nem is találkozhatott.) Nos, a személyes kapcsolatnak, a barátságnak ezeket az idő- és térbeli távolságokat kellett áthidalnia. S erejét, értékét mi sem méri inkább, mint hogy ezt a lélektől lélekig ívelő hidat sikerült felépíteni, fenntartani és erősíteni. A barátság élettörténetének belső feszültsége, mozgása tehát a kapcsolat tartalmasságát igazolja.

A tárgyi feltételekben tapasztalható távolság és a személyes kapcsolatban megteremtett közelség hozza létre a versek másfajta dialektikus feszültségét, amely erőteljes módon kap formát a költemények két hősének ábrázolása során. Fülep Lajos megjelenítésénél ez a dialektika a „mitizálás” és a „közvetlenség” egymást váltó és egymást átszövő költői szemléletmódjában jelentkezik. A *Látogatás* című vers hősét kezdetben mitikus személyiség gyanánt mutatja a költő: „Egy aggastyán járt egész nap a dombon. / Társalkodott füvekkel, fákkal; / hatalmas, pántolt sarujában / zöld szárnyak közt suhogva.” A következő szakaszban a mitizálás közvetlenségre vált: „Most fehér házban piros bort iszik, / koccint a régholt cimborával...” Hogy aztán ismét a személyiség mitikus megnövelése zárja le a jelenetet: „hordozza szíjjas méltóságát / örökös ernyedetlenül.” A Colin Masonnal kialakított barátság lírai ábrázolása során pedig az elvontabb képi fogalmazásban kifejezett távolság és a baráti kapcsolat köznapi konkrétságainak felidézésében érzékeltetett közelség játéka szervezi a dialektikus verskompozíciót. Az *Egy barátságára* című verset az absztraktabb és a konkrétabb képeknek ez az egymásba ringó táncja járja át. „Kötöttük szélre, vízre, lángra, / beszakadt évek szurdokára, / ... Gyanakvó vád ha megtapodta, / kapaszkodott a csillagokba...” – kezdődik a vers azzal az elvontabb képi fogalmazással, amely a távolság érzékeltetésére hivatott. „Ha dől a hegyre, házra este, / ráismerek intő kezetre” – következik a konkrétabb-meghittebb képi fogalmazás. „Léptünk verődő könnyű érce / muzsikát rak időre, térre” – fonódik össze a két szemlélet és a két kifejezés. (Pusztán zárójelben jelezzük, hogy ennek a versnek a rimelhelyezése: *a-a-a-b-c-c-c-b* is, a távoli visszatérő rím révén, a nagy messzeségeket áthidaló kapcsolatot érzékelteti.)

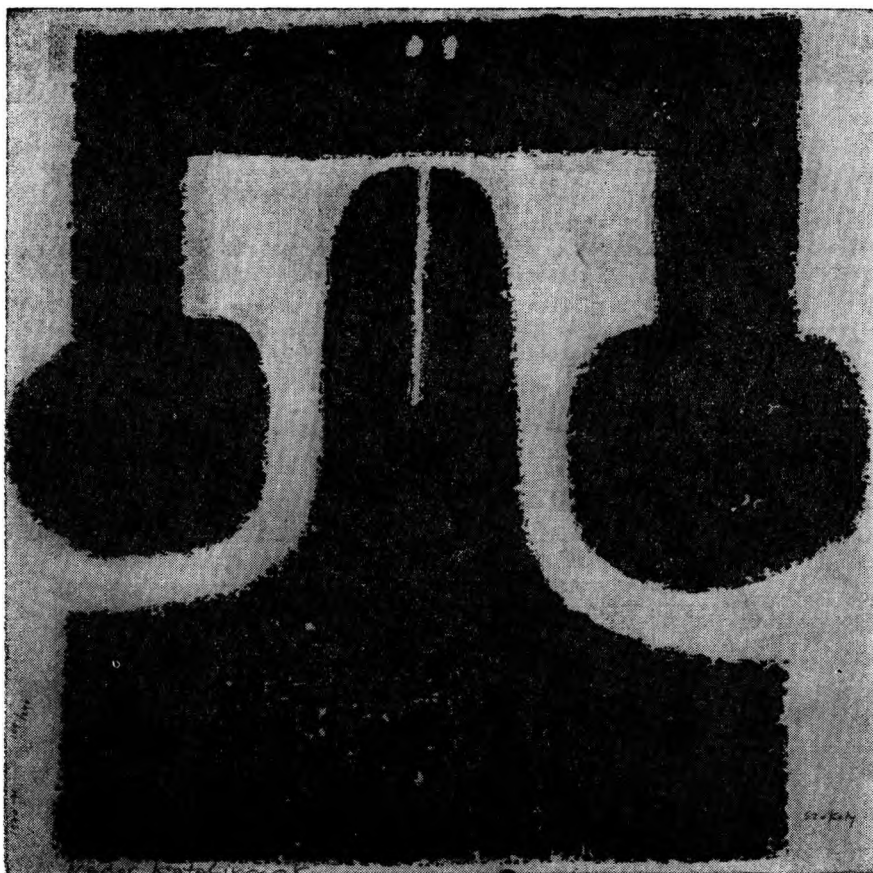
A távolság elvontabb és a közelség konkrétabb formában történő kifejezése ilyen módon az új versek egyik (talán legfontosabb) formateremtő elve lesz. Ez a teremtő elv hivatott arra, hogy érzékeltesse a költeményekben vibráló belső feszültséget, egy-szersmind ennek a feszültségnek a feloldását, a feloldás lehetőségeit. Fodor András költészetében ugyanis mindig a közelség, a konkrétság, az emberi érzékekkel mérhető és befogható valóság jelenti a feloldás, a harmóniateremtés eszközt és zálogát. Ez a költészet a fogható világ jelenségei között érzi igazán otthon magát; az elvont fogalmakat is a konkrétságok nyelvére szereti lefordítani. Elvont gondolat és konkrét kép természetes összhangjára a *Kettős rekviem* költeményei is szép és meggyőző példákat szolgáltatnak. Csak két példára utalnánk most a többi között. Az időt a következő módon teszi érzékelhetővé Fodor András verse, az *Aheny High Cross*:

Kövén
esőnek, szélnek feszülő,
párkányok, ívek ősi keretében,
örvények, forgók, csillagvirágok;
vésetek rácsán, bogok szövevényén,
hurkok csomóin át oldozva-kötve,
folyondár mámorában önfedten,
vidám zsinór gyanánt bolyong
a végtelen idő.

A tér tágasabb méretei pedig a következő konkrétabb képekben nyernek érzékelhetőbb ábrázolást az *Érkezés* című vers kezdő soraival:

Párak edénye, áttört messzeség,
eső utáni, nap-zsongatta kék,
kifeszített örvény, a végtelen
megpörgetett bugócsigája s lenn:
szárnyak ekéin, hártyák üvegén,
mindenfelől a darázs-dühű fény.

Ez a vers a repülőgéppel való érkezést mutatja be; s érdekes, hogy az általánosabb szemlélettel ellentétben, amely a madártávlat perspektíváját elvontabb, geometrikus képekben ragadja meg, Fodor egy más megoldást választ: foghatóbb tárgyszerűséggel mutatja be a repülőgép ablakán át feléje tárulkozó látvány méreteit és arányait. Ez a megoldás költészetének lényegi tulajdonságára utal: arra, hogy mindig és mindenütt az emberi arányokat, az emberhez szabott valóságot kutatja, s ezeket az arányokat, a bennük kifejezésre jutó humanisztikus gondolatot kívánja védelmezni, fenntartani és felmutatni a kor viharai között. Azt a gondolatot, amelynek szolgálatára most már Fülep Lajos és Colin Mason öröksége is elkötelezi. (*Szépirodalmi Kiadó.*)

Temetőkapu-mozaik

*„Temető kapuja
sarkig ki van nyitva
Arra járnak a bajai lányok
rólam szedik a virágot”*

*Dérütötte kortárs
mindig ante portas
Soha be nem jutottál
most meg kívül maradnál*

*Szavad a szélbe mint a pélva
holnapra csak a maradéka
Holnapután már nem lesz módod
pörödben a végső szót szólnod*

*Nem ugrottad még át az árkot
a választ is hiába várod
A Kitalált épp olyan árva
mint ki félszében kitalálta*

*Talán mégis jobb lett volna
hogyha belebeszélt volna
Hogyha Bizonyság lett volna
s nemcsak a Hiánya volna*

*Minden tartozásod
leróttad örökre
Hat láb mélysötétben
kong a pénzesbögre*

*Fél-cemende Kaparjkurta
csóró Hánydelvesdelgyurka
Citeráztál muzsikáltál
ringyó Sorsnak kurizáltál*

*Mert egyszeri az élet
s holtbiztos a halál
Egyik felől se kérdenek
jussod van rá ha fáj*

*„Szedjétek szedjétek
rólam a virágot
Csak azt az egy fehérliliomot
lányok le ne szakajtsátok”*

Vásárra vitted a bőröd
mért hitted hogy ezt is győződ
Kótyavetyén a portékád
fiaördög alkuzik rád

Ki perel majd perlőiddel
ki harcol ellenségiddel
A Kérdőjel görbül tovább
ez volt a magasiskolád

A bizonytalan valami helyett
biztos semmibe néz vakablakod
Amit sejtettél azt már tudhatod
fal sincs hogy beverhetnéd a fejed

Hamlet majd kivallat
koponyád kezében
Na te bohócfajzat
megérte nem érte

Ha ki írja úgy is csak porba
egyszermajszétporló csillagra
Ne obliviscaris in finem
ki tudja mi a jó és mi nem

Szíveességből majd átvisz
Kharon a túlsó partra
Eljut idáig más is
aki másképp akarta

„Temető kapuja
sarkig ki van nyitva”
Szegénylegény nagyurasság lettél
sejhaj úgy visznek be rajta

Árnyék

Méricskél a parti fövényben
szegény öreg Novák.
Évtizedek óta tervezi rendületlen
az emberiség kozmikus méretű
szeretet-otthonát.

Az álom-köd-habarccsal összetákolt
absztrakt-épület-elemeket
lebzselő felhőkkel cipelteti,
a jóég tudja honnét. És hová.

*Itt csak a terv készül.
A palota fölépíthető bárhol . . .*

*Mindennek a végérejárni
ügyse lehet,
hát ne firtasd a csodát.*

*Tolakodó érdeklődés helyett
irgalmazz neki.*

És eredj tovább.

Elszámolás

*MIND A MARKÁT TARTJA
MIND A MARKÁT TARTJA*

*Kalmár Tavasz
Köfa Nyár
Gebines Ősz
Uzsorás Tél*

*MIND A MARKÁT TARTJA
MIND A MARKÁT TARTJA*

Futam

*A Szamos-parti liget
sűrű smaragd lombjaiban
nemcsak magyarul
románul
tótul
svábul
zeng a dal
hanem mindenek fölött
fülemüléül*

Hatsoros

Nincs egy szemernyi
ereje; oly fáradt,
kimerült.
De a szalmaszálat
sikerült
keresztbe tenni.

o
m n
o
i m
g e
é n
z t
g o
e m

ittend nukszik kisk
uthkerekeskuthy kup
ferstelyn salomon p
orgersyw koltő asal
játmagokat meg valo

sittó kopszosok között a lekszikony egygymil
io kécsázkilencven ezer hacázhuszonvalahányadi
k igrícze a korszerő mogyeri lyra majnem let
ehecségessebb jokulajtorjálya az isten álgyaa
tiztes ipart nagdijal kitüntetvel aldas és b
eke a hanvajira anó
1999 czedik estendő
ben zentjakab haváb
a legen nékije köny
ő atöld yázolják te
lesege fija s lányi
unokájai mega rokon
jok ésa diletáncsok
kiket szárnyallá ve
t midenkoron rózner
köfaragoés tsa paks

MARTYN FERENC PETŐFI-KÉPE*

A lángelmék legalább olyan erővel kérdeznek, mint felelnek. És alighanem éppen kérdező erejük a leginkább időförlötti. Feleleteik egy része korukhoz kötött, más része többnyire bajosan azonosítható igazságokba öltözve el tovább. Hanem lényegesebb kérdéseik örökkévalók, kikerülhetetlenek és személyesek.

Petőfi is szünetlenül kérdez, mióta az első szót leírta, s kérdezni fog az idők végezetéig. Kérdései hangját a körülmények olykor különösen fölerősítik; mint most a másfélévszázados évforduló.

Az efféle rendkívüli időszakok katartikus hatásúak. Mert nehéz kibújni a felelet kényszere alól. Ezzel pedig sallangok szakadnak le, nyűgök, koloncok hullanak porba, tévhitek, rémálmodok hessenek el, nyomorúságok tűnnek feledésbe, s szerencsés esetben egy nemzetnyi nagycsalád indulhat jobb közérzettel tovább a hétköznapiakba.

Petőfi kérdezett.

A tömérdek mostani válaszból a legfontosabbak közé tartoznak Martyn Ferenc grafikái.

„Hogyan készültek Petőfi-rajzaim? Egyszerűen megírtam őket. Valahogy úgy, ahogy Petőfi a verseket. Olvasgattam a kötetet, s ami megfogott, abból rajz lett.”

Nagyjából így fogalmazta meg Martyn Ferenc e sorozat születését, amikor faggattam róla.

Mondott még egyebeket is, amikből valami okvetlenül idekívánczozik.

Az, hogy az ő fantáziáját ama versek mozgatták meg, melyekben még az átlagnál is több, élénkebb, támadóbb a kép. Ő ugyanis (Martyn Ferenc), ha szöveget olvas: képet olvas, képet lát, azonnal képi élményt kap, s így azonosul olvasmányával.

A művészeti ágak közelsége-rokonsága ismert. Nemcsak az alkotás-lélektani forrásvidékeken, hanem még az esztétikai törvények területén is. Nyilván ez a rokonság a fő oka roppant bokros kapcsolatainknak, az egymásra gyakorolt hatások-ellenhatások bonyolult szövevényének. Köztük az egyik leggyakoribb: a kölcsönös ihletésnek.

Furcsa, hogy mégis viszonyaik e szokásos fajtája körül a legtöbb a félreértés, sőt a méltánytalanság. Főként, ha a hányatott sorsú irodalmi illusztrációra utalok. Még nálunk is, és most is, noha egy igen magas, igényes vonulat árnyékában.

Az irodalmi illusztráció az illusztrált mű mellett sok esetben lassacskán másodlagossá süllyedt. Szerepében, értékelésében egyaránt. Lett belőle valami féle fura szellemi okuláré a fogyatékos belső látásúak (gyöngébb fantáziájúak)

* Előszó a „Petőfi olvasása közben” című rajzsorozatnak a Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata gondozásában megjelenő albumához. A sorozat legtöbb lapjának reprodukcióját bemutattuk folyóiratunk múlt évi decemberi, valamint ez évi januári és márciusi számában.

fölsegélyezésére. Lett máskor szimpla tipográfiai eszköz a nyomtatott szöveg vizuális egyhangúsága ellen.

Sietek kimondani, hogy Martyn Ferenc Petőfi-rajzai *nem* így illusztrációk. Martyn Ferenc Petőfi verseinek *ihletésére* készített egy sorozat rajzot: rajzokat, melyek szuverének, öntörvényűek, a saját nyelvükön beszélnek, s legfeljebb gyökereikben fogódnak össze a Petőfi-versekéivel.

Mindebből következik, hogy Martyn rajzain nem szabad sem a Petőfi-életműhöz viszonyított logikai rendszerességet, sem az arányt, sőt még a költői érték-hierarchia jelenlétét sem számon kérni. Okvetlenül zsákutcába tévedne, aki Martyn grafikáin akár a versek műfaji csoportjait, akár születési idejüket és helyüket, tematikájukat, esztétikai értéküket, vagy bármi más következtességet igyekezne fölfedezni. (Esetleg néhány más, csak Martynra vonatkozót talán inkább.) Sok rajz még éppenséggel nem is kapcsolódik közvetlenül egyik vershez sem. (Petőfi a táborban.)

Akkor hát hogyan is kezdjünk hozzá?

A válasz nagyon egyszerű. Martyn Ferenc kezébe veszi Petőfi Sándor kötetét (ebből is egy régi kiadást, neves művészek reménytelenül elavult rajzaival – negatív ihletőül? –) és olvassa. Olvassa, és időnként a keze ügyében tartott papír és tustoll után nyúl, s „megírja” (az ő szavaival) rajzban Petőfi egy-egy versét vagy versrészletét. Néha két rajzban, néha háromban is ugyanazt, sőt – mint elmondta – olykor szerette volna még többen is, és később bizonyára meg is teszi, ha lehetőségei engedik.

Aztán lerakja a papírt és a tollat, tovább lapozgat a Petőfi-kötetben, és sokáig eszébe se jut ismét tollat fogni.

Világos mindebből, hogy a rajzok nem Petőfi költészetének csomópontjait jelzik. Akkor viszont tudnak-e vajon valami lényegesebbet elmondani a költőről is? Mert hogy a festőről fontosat közölnek, az természetes.

En azt hiszem: nagyon is tudnak. Martyn rajzai a képi tények olykor mellékesen, máskor nagyvonalúan kezelt elemein túl atmoszférát teremtenek: *Petőfi-atmoszférát*.

Összetevői? Nehéz a megfoghatatlant megfogni. Mégis: a fantázia tündöklései, a szüntelen szívérványkodás, a képi krözsusság, az érzések határtalan tágassága, a szinte aszkétikus erkölcsi szigor, a felhőtlen kedély-bukfencek, a mozdulatok természetessége, a tévedhetetlen szerkesztőképesség stb. Martyn rajzai mindezeket megmutatják Petőfiből. Így aztán, ha a költő világa felé megyünk, e rajzok előzetes ajándékok, szoktatók a ránk váró erős levegőhöz. Ha visszafelé jövünk belőle, őrzői-idézői az elhagyott csoda-birodalomnak.

Íme: az igazi, a szó legnemesebb értelmében vett irodalmi illusztráció. S ez még akkor is érvényes, ha jobbára igen lazán s teljesen szubjektív módon adják a Petőfi-versek képi konkrétumait.

Vegyük elő találomra bármelyik rajzot! Mondjuk a közismert *Anyám tyúkjához* készültet. A vers és a kép között az észlelhető kapocs egy tyúk figurája és a költő portréja. A portré mindjárt három változatban: kétszer profilban, egyszer szemben. A profilképek szigorúak, töprengők, eltökéltek. Amilyen Petőfi egyik közismert arca. A szembenéző portré-rajz gyöngéd, szelíd, szinte már kedves. Ez az arcmás a kompozíció közepén helyezkedik el, s méreteiben a legnagyobb. Martyn ennek a figurának mellére helyezte a tyúk alakját, szinte teljesen beépítve rajzilag a mell vonalaiba, méghozzá úgy, hogy az állat feje a költő szíve fölé kerül.

Reálisan vagy jelképesen, de egyáltalában vizuálisan: elképzelhető-e nagyszerűbb kifejezése (illusztrálása=megvilágítása) ennek a versnek? Bár aligha lehetne soronként vagy akár strófánként felsorolni a vers rajzi megfelelőit.

A központi arckép másik legfeltűnőbb pontja a csaknem napként sugárzó homlok.

Szív és agy, érzelem és értelem, indulat és elszántság, acélkeménység és gyöngédség, elutasítás és szeretet... Vajon nem vagyunk-e ezzel az egyetlen rajzzal máris Petőfi egész költői világának kellős közepében?

Vagy vegyünk elő egy másik rajzot! Illyés Gyulának köszönhető, hogy *A négyökrös szekér* az elmúlt években, sőt lassan évtizedekben meglehetősen szem elé került. Gyakran adják elő, sokszor emlegetik, sűrűn írják róla. Martynt aligha a „divat” vitte a vershez, sokkal inkább a vers vizuális lehetőségei. Mi van a rajzon? Egészen egyszerűen: a kérdés: „Ne válasszunk magunknak csillagot?” és a felelet: „Választottunk magunknak csillagot”.

A rajz közvetlen levegője okvetlenül az idillé. De mögötte sokszoros sűrítésben ott a nyári este érzéki hangulata, a finoman csírázó szerelem, és ott van, igen, ott van a jövő is: a tragédia, az idő és a sors kegyetlensége.

A rajz előterében a költő és Erzsike egymáshoz kapcsolódó, de mégis távoli teljes alakja. A költő komor, fekete profillal jelenik meg. Gyöngéden nyúl a lány felé, ám az mintha elrebbenne tőle.

Aztán feljebb ismétlődik a két alak – most már félfigurában. A költő profilja még komorabb. Az arc néhány fehér foltja még kiméletlenebb kontrasztot idéz. Pedig a lányfej már feléje hajlik, már „választottak csillagot”, – ott ragyog fölöttük jelképes nagyságban, – arcukra azonban nem esik belőle egyetlen derítő sugár sem.

A szekér rajza csupán utalásszerű. A két főalakon kívül szerepel még egy harmadik is, de ez külön világ, semmi köze amazokhoz. S elől a négy ökör, nagyszerű rajzi megoldással, nyugtalan-kigyózó vonalakkal, melyek különféle átkötésekkel a szekér hátsó kerekéig érnek, s ébresztenek valamiféle szorongó remegést a nézőben.

Biedermeier vers-e vajon *A négyökrös szekér*? Egynémely értelmezések – előadókéi is – olykor hajlanak erre. Én inkább Martyn Ferencnek hiszek, aki idegeiben érzi Petőfi egész életsorsát, s aki tudja azt is, hogy Petőfi „idilljei” jobbára csak a felszínen csillognak, mélységükben örvények kavarognak.

Örvények, mint a *Bolond Istók*ban is. Petőfi verstérképén 75 helységnév szerepel. Ha semmi egyébből, ebből is kiderülne, hogy a költő tipikusan mozgó alkat. Talán a fő tényező egyénisége kialakításában éppen a vándorlás volt.

A *Bolond Istók* vándor-vers. De beteljesülés is. Így nyilván valahol önéletrajzi. Nem részleteiben, sem a történet hitelességében. Inkább levegőjében s a benne bujkáló nosztalgiákban. Hányszor és hányféleképpen megfogalmazta Petőfi a békességes, nyugodt otthon, a családi élet utáni vágyát. Persze erre alighanem alkalmatlan lett volna, de a nosztalgia hitelét és erejét ez nem csökkenti. S az sem, hogy ezt a verset már a megtalált boldogság nyugalma-ból írta.

Martyn Bolond Istók-rajzain sűrítve megvan a hetyke és könnyed vándor-szemlélet éppúgy, mint a már-már megható-fájdalmas (szinte-szinte kispolgári) otthon-nosztalgia. Az egyik rajzon pl. Bolond Istók lábat mos. (Van-e

családibb jelenet ennél?) Jobb kezében levetett cipője, a ballal lendületesen gesztikulál, mesél. A háziak csodálkozva hallgatják.

Olyan makacs optimizmus csendül ki a versből, mintha – fura dolog a lélek – magamagának is bizonyítani akarná, amiben talán nem is hisz annyira.

Megint csak: ez az egyetlen rajz töményen adja az egész Bolond Istók-atmoszférát, s túl rajta, sok egyebet Petőfiből.

De önéletrajzi jellegű vers *Az apostol* is. Egy másik lehetőség, egy másik nosztalgia-komplexus hordozója. Nem ellentétesen a Bolond Istókkal. *Az apostol* Martyn Ferencnek már régi kedvence. Most ismét elővette. Hasonlóképpen több rajzot készített hozzá. Csak a legmegdöbbentőbből néhány szót! E rajz – nem műszóval – „sűrítőmény”. A szemet legerőszakosabban a felső sík közepére vonja. Durva, kegyetlen, szinte állati profil tömörlik ott. A Hatalom, az Erőszak, a Kényszer, az Elnyomás, az „emberbőrbe öltözött, sátnokkal bélelt fenevad”. Az arcon – hegyével fölfelé – végigfekszik egy hóhérkard. Bár a Szilveszter fejét lecsapni készülő bakó markolja, a szemlélőben inkább a központi archoz társul, s annak irgalmatlanságát fokozza.

A csaknem geometriailag szerkesztett félkörös kompozíció – melynek szilárdságát az egyik oldalon Szilveszter kinyuló lábfeje, a másikon a hintókerék biztosítja – nemcsak az egész költemény sarkpontjait adja, hanem roppant feszültséggel a tragédia levegőjét is. A rajz legmélyebb részein – mintegy az élet szintje alá csúszva már – a bárdnak hajtott fej és a csonttá aszott asszonyi holttest.

A kép lényege a középvonalban sűrűsödik: fönt a diadalmas Zsarnokság, lent védtelen áldozatai. S milyen nagyszerű telitalálat, hogy a lehullani készülő fej abba az asszonyi ölbe esik majd, amely számára az élet szinte egyetlen melegséget jelentette!

Petőfi humorát talán még ma sem értékelik eléggé. Pedig csak a legnagyobbakéval mérhető. A rajzok erre is szolgáltatnak néhány bizonyítékot. Közülük csak kettőre emlékeztetek: az egyik a *Csokonai*, a másik *A tintásüveg*. Ha csak kulcsszavakat kellene felsorolnom, a *Csokonai* mellé ilyesmiket tennék: gömbölyűség, kövérség, jólét, jámbor bárgyúság stb. *A tintásüveg* mellé: szikárság, egyenes vonalak, nélkülözés, elegancia stb.

Túl a két vers közvetlen ábrázoló erején: bennük van két életforma, két sorsforma, két magatartás, két társadalmi helyzet általános megmutatása, ugyanakkor a költő véleménye is róluk.

Azt mondtam, hogy a Martyn-rajzok Petőfi-atmoszférát adnak. Igen, de most már, néhány elemzés után, nem volna-e jogos, igazságos és helyes kiegészíteni azzal, hogy pontos és élesen kritikus kor-atmoszférát is – híven Petőfihez.

Folytassuk az elemzéseket? Hálás feladat lenne, de hely nincs rá. S a végső eredmények azonosak lennének.

Inkább még néhány egyéb ideillő gondolatot!

Martyn vonzódása az absztrakcióhoz közismert. Ez a Petőfi-rajzokon is igazolható. Talán elég, ha a már elemzett képeken túl *Az apostol* még néhány rajzára utalok, pl. a gyermek megtalálására vagy a remek felépítésű *Arany Lacinak*-illusztrációra, esetleg a griff hátán repülő János vitézre vagy a *Befordultam a konyhára* tömör, rendkívül zárt, szinte szétrobbanthatatlanul egységes konstrukciójára.

Milyen harmonikusan egybehangzik például az *Arany Lacinak* szelid ritmusú hintaszék-vonala a két alak (a költő és a gyermek) testhelyzetének

vonalaival. Milyen jólesően ismétlődik meg Arany Laci törzsének és lábának hajlása kis aszimmetriával a költő magyarázó jobb kezének szögében.

A János vitéz a griffen meg csaknem szabályos X-alak, ha alap-szerkezetét nézzük. S figyeljük csak meg, hogy itt viszont a földről, a kép alsó jobb sarkából emelkedő sötét felhőcsík milyen kitűnően alátámasztja a griff-farok hangsúlyozása miatt kissé elbillenni akaró egyensúlyt!

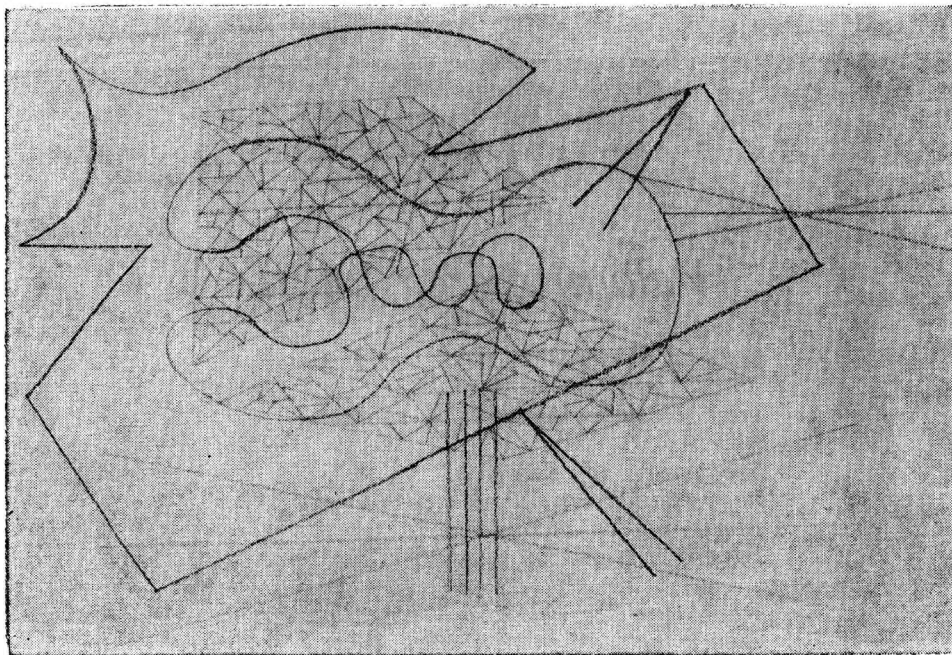
S itt kínálkozik Petőfi modernségének kérdése is.

Martyn nagyon mainak, nagyon korszerűnek, nagyon modernnek véli és mutatja. Szinte tanácstalan ámulattal nézegeti a régebbi Petőfi-illusztrációkat, köztük több neves művész: Benczúr Gyula, Lotz Károly stb. jóval a költő halála után született műveit. Kivétel nélkül porosak, elavultak, másodlagosak, s az ember sokkal, de sokkal távolabb érzi őket az időben, mint a Petőfi-verseket. Petőfi fiatal maradt, ezek a rajzok megöregedtek. Mintha semmi közülük nem lenne Petőfihez.

Hogy itt megint az igazi lángész csodája ismétlődött meg: nyilvánvaló. Az a csoda, amely nem jósol, mint általában hiszik, hanem utat és sorsot jelöl ki és szab meg, s ezzel válik maradandóan frissé.

Bárhogy van is: Petőfi modernségét, korszerűségét, maiságát rajzban is el kellett mondani. A nagyon kevesekkel együtt, akik ezt sikerrel tették, erre vállalkozott Martyn Ferenc is. Nagy érdeme, hogy rajzaival segítette Petőfit a képzőművészetben is a mába hozni, annak eszközeivel is felhívni a figyelmet, mekkorát tévednek, akik Petőfit egyszerűen föltették az irodalomtörténet könyvespolcára, még ha a legmagasabb helyre is, de ritkán emelik le onnét.

Ennek a sorozatnak ott a helye a Petőfi-összes mellett. Érdemes együtt lapozni őket.

Nagy, zöld mezőben

Nagy, zöld mező,
hatalmas klorofil-fészek,
nagy, lombos öl!

Öntudatos lányok a zöld mezőben,
itt a vonaton, félig meztelenül...

Ha csupaszon ülnénk a bőrülésen,
mondhatnám: állatok megyünk zöld mezőben.

Allatok a gépkattogásban – mert állatok:
átjövünk a civilizációba, elhagyott kulturákból.

És elvisel türelmesen minket a zöld mező,
és majd a tó, a hegyek, az éjszakák...

...de bennünk a türelem és szabadság készül-e már,
és lesznek-e kötöttségeink fölött kötéseink...?

Vonaton

A fékezés – mikor először kitalálták!
Szűzecske, elfogyasztlak! –
mellecskéd barna gyümölcs.
A srácok bikaborjuk, kanszamarak –
vonzódom a saját bociság iránt szépségükhöz.

Valami méreg jutott

A csönd az agyban.
Főlélegessé züllött szavak –
mint főlélegessé züllött lét salakja.

Szégyen-e vagy dicsőség,
hogy tudnék ugrani még csábításra...?
Mert szégyen bizonyosan:
ha sarjad a gonosz vénember káröröme.

Ezen a metszési ponton – bevallom én:
ezen a metszési ponton állok, ülök.

*Felfedezés öröme csillan szomorú dolgokon is,
és gyanakvás árnyéka lebben szépségekre.*

*Különös irgalom áld meg engemet,
vagy különös átok ez énrám – agyban a csönd.*

*Valami méreg jutott vérembe tán! –
vagy köröttem nyuvasztja méreg az életet.*

Följegyzések

1

*Nem csapom az utakra isten filléreit.
Azértse érem utol a sorsomat!
Mint hóhér: nem lakozom
 látzatok lábain álló palotába.
Éltet ez a törvénytelenység, a magamé.*

2

*Haj de nehéz viselni magányomat! –
kotnyelesnek nem osztom mégse felét.*

*Ha ütök, azzal ütök, hogy viselem –
az ütések erejét belül megdöglesztem.*

A látogatók

*Felkelünk asztaluktól –
 a nagyvérkörbe kapcsolva
 izzani kezd a homlok mögött spirál,
 százvöltes égővel nyakunkon
 sötét öltönyben állunk
 desszert-kupacok,
 disztányérra lehell
 rajzolatok fölött –*

*De mohón előre
 szökkent kezünk már a volánon,
 lábunk az ugrani kész
 távoztást bőgeti, túráztatja motorját,
 sebességmérő fehér ingünk közepén,
 gyorsuló szívdobogásra leng ki mutatója,
 méri a szembefutó házsorok iramát,
 a városvégről deltaszárnyon
 felénk zúgó sötétedést,
 víjjogva éjszakává terülő füstcsíkokat
 ereszt fölénk, tompított fénnel,
 reflektorokkal
 lyuggatjuk a hirtelen nőtt
 homályfalat,
 gumi-sírással kanyargunk benne,
 marasztalóink arca sorompók előtt
 piros lámpa, körötte bogárzümmögéssel
 nyugtalanságaink kavarnak,
 elúsznak integetéseink
 fölötte alacsonyan szállva,
 szakadoznak kézfogásaink, ronggyá szakadnak,
 mögöttük sugarakkal tűzött
 varrótű-párna a virradati nap:
 égő sündisznó-ábra.*

Hirtelen

*Felhő óriás lábteje napba rúg: süvit
a tűzlabda – behúdom nyakam,
csörömpöl a bezúzott ég, csillámlanak, esőznek
éles szilánkjai, szilánk-eső
után de hirtelen sötét lesz,
denevér-szárnyon de hirtelen
röpdösni kezd hiányod,
kifaragott arcod felé száll,
de ütközés előtt
fölvág meredeken, kő-homlokod
nem érinti két puha szárnyvége sem,
suhanva szobor-kemény
idomaid köré
szakadó vonalakat ír,
lazuló hurkot, köröket,
mintha már fogyó erővel csapongna,
lassulna szárnyverése,
álmosan visszaszállna
az éjszaka padlásterébe,
pókhálós zegzugába –
minta ott tüggne, elaludna
mozdulatlanná válva...*

Maradj itthon bennem!...

*Maradj itthon bennem,
busafejű!
Ajtóm bezárom, hűségedre
bírom szobáimat,
magamból halkuló
léptekkel távozom,
hasalva benti küszöbömön,
aludj éberen bennem,
vakkantással felelj,
ha közben rámcsongetnek,
ugasd nekik:
nem-tudni-hová-mentem
magamból,
bármikor betoppanhatok,
sarkából tépd ki inát,
ki álkulccsal belém osonna,
idegeim riaszd,*

*voníts fel agyamig,
ha kesztyűs kéz
szívtájékom kinyitná,
őrizz belülről engem,
szűkölve, belém zárva
ne kaparj lyukat oldalamba,
morogva rajta ki ne nézz,
ne vicsorogj belőlem –*

*Jutalmat
majd a vágóhídról
hazafelé jövet!...*

S Z A P U D I A N D R Á S

Emlék-szekér

*Vizenyős parti tűzesekben
tocsog az alkony rézveresen*

*Gabonás szekér indul sápadt
kévéivel egy beteg nyárnak*

*tetején fakó öregember
pöröl a ráfonódó csenddel*

*Haj ekkor kemény harang kondul
szekere fölborul a holdon*

*por száll – maroknyi haj – fehéren
bajusza csavarog a szélben*

Furcsa lány

... Alighanem, valóban az vagyok. Legalábbis, annak tartanak.

Ki tudja, mikor találkozom megint az apámmal? Így, ha összefutunk az utcán... Nézze, hol jár már! Mindig siet. Ott tolong az autóbuszmegállóban, de széles hátával még ilyen messziről is kimagaslik a tömegből.

Házasságközvetítőnél volt. Vagy az irodába igyekszik, ahová a jeligés levelek érkeznek. Nem mondta, de én biztos vagyok benne.

Ha végre találna magának valakit!...

Én színésznőnek készültem mindig. Olyan szép szerettem volna lenni, mint az anyám. Úgy néztem föl rá... istenem, néha, egy-egy óvatlan pillanatban megérintettem a karját, megsimogattam a vállát; boldog voltam, ha a közelében lehettem, ha leshettem, amikor a haját igazítja, ha nem küldött ki, amikor öltözködött, ha az ágya szélére ülhettem, amíg a szemöldökét rajzolta.

Elviselte a rajongásomat. Előfordult, hogy ilyenkor, fészülködés vagy melltartó-próba közben egyszer csak kipottyantott a kezéből az asztalra mindent, felém nyújtotta a karját, és ilyesmiket mondott:

– Nem áll jól neked, ha ennyire mereven nézel. Gyere ide szépen, és próbálj nevetni.

Máskor meg így:

– Húzd félre a szád: lássuk, milyen lennél, ha sírnál egyszer?

Később, tiz-tizenkét éves koromban már háziszokássá vált, hogy a vendég-néniknek és a vendég-bácsiknak produkálnom kellett magam. A háborúba rugaszkodó világban mindenki az édes-sötéten bűgő, orgonás hangú Karádi Katalin füledt ölelésekre emlékeztető slágerét sóhajtozta: „az éjszaka, az éjszaka, az első züllött éjszaka...”. Még én is. Behúzódtam a hangulatlámpa félárnyékába, bánatosan az ölembe kulcsoltam a kezem, és amilyen cingár szűnyog-kis teremtés voltam, úgy csuklott, mutált, rekedezett a hangom, hogy: az első züllött éjszaka... Nagyon ügyesen csináltam: a „züllött” szónál sikerült olyan mélyre vinnem, mintha egész éjjel egy füstös lebujban rumoztam volna. Ettől az erőlködéstől el is akadtam mindannyiszor, de így még nagyobb volt a sikerem. Apu is, anyu is büszkén nézett rám. Anyu még ekkoriban is megtette, hogy magához húzott, és az ölébe ültetett.

A nővérem okosabb teremtés volt.

A válóper után mindketten az apánknál maradtunk. Nem tudom, miért történt így; biztosan akadt rá okuk.

Én rendszeresen visszajártam anyámhoz. Azt hiszem, ebben meg is állapodtak, hiszen az időpontok elég szabályosan követték egymást, amikor a nővérem bejelentette, hogy indulhatunk. Csakhogy én ezen kívül is el-elindultam, vagy az iskolából hazafelé kerültem egyet. Pedig nem mindig találtam otthon, és váratlan látogatásaim alkalmával többször csak a konyhában beszélgethettünk: kaptam tőle egy horgolt kis táskát, vagy elcsentem a kredencen felejtett szempillakunkorítóját, és már mehettem is haza.

Apa új házassága után is így ment ez. De most már bizony a legkiszámíthatatlanabb pillanatokban is egyszerre csak úgy éreztem, hogy látnom kell őt – és elszaladtam hozzá.

A nővérem viszont az új anyánkat szerette meg. Úgy ragaszkodott hozzá, mint egy örök barátához. Rögtön, az első naptól kezdve.

Nem volt szép – de én nem merek arra gondolni, hogy talán ezért nem szerettem. Sokszor eszembejut és töprengek rajta eleget, mert végül mégis csak tisztáznom kell magammal egyszer... Alacsony természetéhez képest, úgy láttam, rövid a nyaka és nagy a feje, s a haját ráadásul mindig kibontva hordta. Ha beszélni kezdett, az első szó előtt szorosan lezárta a szemét, a homlokán a ráncok vibráltak ilyenkor, s a jobb vállát ijedten fölrántotta. Én féltem ezektől a kényszerű rángásoktól, és ha beszélnem kellett vele, soha nem néztem rá.

Többször nyitottam azonban be a szobába úgy, hogy a nővérem éppen valami könyvben lapoz vele közösen, vagy füzetcsomók és jegyzetek között keresgélnek együtt, elmerülten vitatkoznak, vagy csak ülnek a rádió előtt, egyformán szótlanul, és hallgatják a zenét. Beszélgetni úgy tudtak egymással, mintha ketten élnének csak a világon: amelyikük hallgatott, tágra meredt szemmel csüggött a másik arcán, hogy magába szívja az elhullajtott szavakat is; szinte ölelésre nyújtózva várta a gondolat a gondolatot.

Úgy hittem, egyáltalán nem barátkozás fajta a nővérem. Iskolatársak nem jártak hozzánk, és a legritkábban fordult elő, hogy elkéretőzött volna hazulról moziba vagy más lányokkal valahová, és egymással se igen beszélgettünk komolyabb dolgokról, fiúkról se, új ruháról se, azelőtt se. Új anyánk volt az első barátja. – Én átmentem rendszerint a másik szobába. Tulajdonképpen gyerek voltam még: – ő az idősebb, gondoltam, s az idősebbnek több esze van, valamiért tehát biztosan szereti...

De néha elkerülhetetlenül együtt kellett maradnunk. Havonta egyszer például színházba mentünk. Ezt nagyon szerettem, és izgalommal vártam a napot, már reggel énekeltam – nevettek is rajtam, hogy bolondos kislány vagyok, s ettől még jobban örültem a színháznak előre.

Csak hogy ez azzal járt, hogy este öltözködnünk is együtt kellett. Pedig mennyivel varázslatosabb lett volna az egész, ha mindent én találhatok ki magamnak!... Délután el akartam szökni anyuhoz, hogy elkérjem a fülbevalóját, a hármass aranykarikákat, mert úgy fésültem volna a hajamat, csigákba göndörítve a fülemre, hogy az aranykarikák vígan hintázhassanak, ha megrázom a fejem. Hogy csiklandozták volna a nyakam! Hogy táncoltak volna! – Ők azonban azt mondták, hogy cigánylányt akarok tán csinálni magamból; viselkedjem tisztességesen, az ilyen alkalomra nem illik a feltűnő holmi.

– Ti ehhez nem értetek! – toppantottam ellenségesen, és hátat fordítottam a tükörnek.

– Szép vagy így is – mosolygott a nővérem megbocsátón.

Én meg a ruhám vállpántjához kaptam, majdnem letéptem magamról.

– Egy rendes rongya sincs az embernek! – szerettem volna kiabálni, de csak sziszegtem.

Ő felnyitotta a tükrös ruhásszekrényt; egyéb válaszra nem méltatott. Elfulladt az én hangom is, alig birtam kinyögni:

– Neked mindegy, mit húzol föl!

Új anyánk is szólni akart: a válla megrándult, a feje féloldalra billent, s a szemhéja vibrálva lezárult – ez a vibrálás és rángás jelezte, hogy beszélni fog.

De megelőztem. Fölkaptam az öltözőszék karfjáról az odaterített sötétkéksálat és rövid nyakára lendítettem, hogy eltakarja a rángatózást:

– Anyának meg ez kell!

Ma már belátom: gonosz voltam.

– Szemtelen vagy! – ugrott oda a nővérem, és pofon ütött.

Majd közénk állt, és szélesre tárt karral, a testével védte őt.

– Szégyellj magad!

– Ti szégyelljétek!

És még egy pofont kaptam. Ezt is a nővéremtől. A fogát összeszorította, és a szeme is ütött.

Nem tudtam visszaütni, nem lett verekedés belőle.

Mert apa megjelent, a feleségéhez lépett, és kemény kezét a vállára tette.

En ilyen csöndet még soha nem hallottam... Apa átfonta az asszony derekát.

... Apánk is szereti... – Ekkor döbbsenem rá, hogy erre eddig nem is gondoltam. Még egy percre se törtem ezen a fejem, eddig nem. Csak azon, hogy a nővérem miért szereti.

Mondtam, hogy furcsa lány vagyok. Az emberek nem is szívesen tűrik, vagy unják a furcsaságokat. De akkor még nem tudtam.

Csak apám... Senki se tudott akkora csöndet teremteni maga körül, mint ő. Nem kaptam ki tőle egyszer sem, mégis mindig megszeppentem, valahányszor a szobába lépett. Mintha állna a rovasomon mindig valami. Nem féltem, csak nagyon gyengének, egyszerre rémesen kevésnek éreztem magam a jelenlétében: kapaszkodni szerettem volna, mint akire folyton vigyázni kell. Apró koromban biztosan sokat lógaszkoztam a nyakában s napestig hordozhatott a hátán. Mostanában, az ilyen hirtelen támadt csöndben, bárki volt is rajtam kívül a szobában, osztály-teára hívott iskolapajtások, vagy csak így, a nővérem és anya: ő először hozzám lépett, három ujjával az állam hegyébe csípett, és megemelte az arcom:

– Mi a baj, művésznő? – kérdezte mindannyiszor, ha nagyokat nevettem előzőleg, akkor is.

Ilyenkor már csönd volt. –

... Ennek a csöndnek egyszer végeszakadt. Ez a csönd egyszer csak kevés volt. Idegen, vad emberek léptek a szobánkba, s apa széles háta hiába magasodott az árnyékuk fölé: nem lett csönd... Az iskolában, az utcán, a világban csúnya zaj tombolt akkor már mindenütt, csak hozzánk, a hatodik emeletre nem ért még föl. A szaggatott lövöldözések riadalma és a vonuló harcokcsik lánctalpas csattogása monoton semmivé olvadt apánk csöndjében, mint a villamosok zúgása azelőtt és a teherautók puffogása az ablakunk alatt. Minden-minden *odakint* volt. Odalent. Valahol... Amíg azok az idegen, vad emberek benyomták az ajtónkat.

Anyá nem tudott megszólalni. Kettőt-hármat rándult a válla, erősen behúzta a nyakát, jobbra, s a szemét szorosra zárta, vibráltak a ráncok a homlokán, annyira erőlködött, mindenáron mondani akart valamit. Talán kiáltani. De addigra az egyik karszalagos, puskás ember már megfogta.

Mert nem volt a mellén, a ruháján, a *jel*. Amit – utólag már tudom – viselnie kellett volna. Apának nem kellett, nekünk se: ezért nem hagyta apa,

hogy egyedül ő felvarrja magának. Hiszen mi csöndben éltünk... – Ezért jöttek érte.

Az ajtóban a házmester állt, Gyuri bácsi, aki mindig utánam kiabált, ha futottam a lépcsőn és az iskolatáskámat neki-nekicsapdostam a falnak; – ott állt az ajtóban, üres kézzel, ő kapott derékon, hogy ne mozdulhassak.

A másik puskás ember rákiáltott apára, és a puskájával beszorította a sarokba, neki a falnak, és egyfolytában ordított; apa szavát nem is hallottam.

A nővérem azonban fölkapta a fejesvonalzót meg a papírvágókést, olyan erővel nyújtózott velük, amilyen magasra az elkeseredett, kétségbeejtő, reménytelen sikoltás az erejét megsokszorozta, és rohant neki a karszalagosnak, aki anyát tuszkolta már az ajtó felé. Mielőtt a rettenetes kés lesújtott volna, a favonalzó beletört az ütésbe, mire az örült ember egyetlen fordulattal leterítette. De Kati csak a térdére esett, és hörögve, fújtatva vágódott neki a férfi lábának, beleharapott az ikrájába, és magasba lendült az ökle megint. Rúgás érte, amitől arrább hemperedett, a szoknyája a nyakába gabalyodott, s a ronda állat a meztelen lábára taposott. Ekkor aztán sikerült átnyalábolnia, és úgy, ahogyan érte, meztelen lábszárral, a papírvágókéssel együtt, szinte csomóba gubancolva a ziháló, fuldokolva a húsába harapó, veszettül rugdalózó átkozott kölyköt, áttört vele a másik szobába, és behajította, mint egy megtépett zsákot, és ráfordította a zárat.

Egyetlen percig tartott az egész – anya el se mozdult közben arról a helyről, ahol az állat állni hagyta. S mire az éktelen dörömbölés megkezdődött, ahogy nővérem, tehetetlen dühében, sírva és sikoltozva nekirontott odaátrol az ajtónak, a sarkával rúgdalta, teljes testével odacsapta magát, hogy a kilincs már le is törött s a fa belereccsent, a fehér zománcfesték egész hosszában megpattant: anyát már nem is láttam, majd a házmester se fogott már, eltűnt az is a lépcsőházban, végül a másik puskás apát engedte el, hátrálva ment a folyosó-kanyarig, a fegyverét ránk tartva, hogy ne merjük követni.

A csönd!... Egyszerre hallottuk meg apával, hogy odaát... odaátrol egyszerre nem rúgdalják az ajtót... mi ez a csönd?!!!

És az ajtóhoz ugrottunk, nem a folyosóra, nem a lépcsőházba anya után – hanem a csönd... odaátrol a csönd!...

Együtt estünk neki, a zár azonnal engedett.

Csőnd. – Senki.

A nyitott ablak, úristen!...

Csődület. Semmi se látszik a rengeteg emberfejtől.

Előbb ért le, mint anya... Az útjukba csapódott.

— — — —
— — — —

Ketten maradtunk a csöndben. Egész éjszaka ültünk.

Éjjel nem volt szabad kimozdulnia a házból senkinek. Nem tudom, apa rám nézett-e egyszer legalább. Én nem mertem ráemléni a tekintetem.

Reggel elment. Nyakkendő és sál nélkül, ahogyan egész éjszaka ott ült. Csak a nagykabátját akasztotta le a fogasról, és a hóna alá csapta, úgy ment el; nem mondta, hová.

Ültem egyedül tovább. Vártam, hogy anyu eljöjjön. Azóta nem járt nálunk egyszer sem, hogy apa megházasodott – de én vártam most mégis, hittem, akartam, hogy eljöjjön. Most. Mindjárt reggel... Fogalmam sincs, bele

se gondoltam: lehetséges-e, tudta-e előre, hogy mi fog történni... és tudja-e, mi történt?... Nem, nem gondolkoztam ezen, semmin se gondolkoztam, csak reszketve vártam, minden reccsenésre kinyújtóztam, visszafojtottam a lélegzetem, hogy: – most!

Ez volt az a nap, amikor délelőtt rendszeresen, megállapodásszerűen megszoktunk nála jelenni. Az ablakhoz léptem, s kihasaltam rajta, ki akartam kiabálni a hidegbe: – hát észre se veszi, hogy nem csöngöttünk be hozzá?! Miért nem telefonál, miért nem jön, hogy mi van velünk?!...

Már gyűlöltem, már imádtam, már mindent csináltam, fenyegetőztem az ég felé is, mormolva könyörögtem is magamban, hogy csak jöjjön... – ha jön, most talán még az is lehetséges, hogy megint itt marad, most minden lehetséges, most vége a világnak, most az egész előről kezdődik, most az is megtörténhet, hogy... most...

Itt van! – hallottam a külső ajtó nyikordulását.

Nem.

Apa ért vissza.

Este óta nem sírtam. A kétségbeesés fojtogatott, a rajongásból gyűlöletté merevedő görcs, a fél-ájult fohász, hogy miért nem jön, miért akarja, hogy összeomljon a képe?! Ezt az összeomlást én nem akarom, mert akkor mindennek vége, még ennek is vége, nem akarom, hogy apában összeomljon a képe, apának nincsen senkije, apának soha nem lesz senkije, még a kép is összeomlik – ne, ne, az a kép ne omoljon össze... átkozom, gyűlölöm már, de nem omolhat össze, még akkor se, ha most már minden lehetséges... Ne folyjon szét a kép: majd én, én olyan vagyok, mint ő... én olyan leszek, mint ő!... majd én, én mellette maradok, helyette, hogy ne legyen egyedül, én, majd, őhelyette, hogy ne folyjon szét a kép!...

Nem tudom, mit mondtam. Apa megfogta három ujjával az állam hegyét, ahogyan szokta, és ezt hallottam:

– Te???

Úgy éreztem – hiszen alig nőttem bele a kamaszkorba és amúgy is túlérzékeny gyerek voltam –, hogy apa csodálkozása ezt jelenti:

– Éppen te???... Ugyan!

Savanyún nyögött, s elengedte az állam.

El is fordult, legyintett, majd mélyen a székébe roskadt. Előre vetette karját az asztal lapjára, fejét a tenyerébe temette, és úgy maradt. Egyre súlyosabban. Vártam, hogy az asztal beleszakad.

— — — —
— — — —

... Nem lesz szerencséje a házasságközvetítővel. Nem neki való – bár-hogyan történt is eddig.

Szörnyezés

– Lassan megutálom a munkámat. Nem a munka miatt; az emberek miatt. – A hangja inkább lemondó volt, mint elkeseredett. – Hoztam nektek ilyen... ami úgy izlett tegnap... az eladó fehérpecsenyének mondta. – Az asztalt lassan ellepte a szatyorból kikerülő élelmiszer.

– Nem kell mindent mellre szívní. Rég a bolondokházába kerültem volna, ha mindenre odafigyelnék, amit a rosszakaratú kollégák, és az „okos” főnökök mondanak. – Gyakorlott mozdulatokkal segített a feleségének elkészíteni a vacsorát.

A kisfiú a szobájában matatott. Úgy ült az íróasztala mellett, mint egy kis hivatalnok. Szorgosan, hajlott háttal. Az asszony bement hozzá. Oldott, puha mozdulattal fogta át a vállát. Visszafogta az ölelés lendületét. A gyöngédség áradása valami furcsa panaszkodó nyögdecseléssé változott mikor megszólalt:

– Szeretnék egy puszi... kész a vacsora... amit kívántál azt hoztam...

Könnyedén megérintette ajkával anyja illatos arcát, és máris a füzet fölé hajolt.

– Ez neked egy puszi? – kérte az asszony, és a gyerek válla fölött a füzetbe nézett. – Már megint ezt a szörnyezést írod? – Miért nem játszol inkább? Ott a távirányítású autód, amire vágytál. Elő sem veszed. Minek vásároltattad? – A hangja egyre gépesebb lett. Lekötötte az írás, mégis sóhajtván mondta:

– Honnan szeded ezt a tömény borzalmat?

– A fantáziámból – nézett fel a gyerek ártatlanul, derűsen.

– Tudod, mit irt a fiad? – kiabált ki a konyhába.

– Majd a vacsora után felolvassa – válaszolt tele szájjal a férj.

– Hol tartasz? – fordult vissza az asszony.

– Olvasd el. – A kisfiú hangja szinte hetyke volt.

„... Az invázió kezdete észrevétlenül történt... – olvasta a füzetlap tetején. – ... a Szörnyek távirányítású fantomgépekkel közelítették meg a Földet. Felsőbb parancsra spórákat szórtak el az Antarktiszon. A Szörnyek nem a termőföldből keltek ki. Az ő ágyásuk az örök hó, és a jég birodalma. Azért olyan különleges, ellenséges lények. Senki nem tud róluk. Ki gyanakodna, hogy a Sarkokon élednek a Föld ellenségei. Még a kutatóállomások tudósai sem vettek észre semmit. Pedig a Szörnyek kíméletlenek és alattomosak. A sarki éjszaka sötétjében, a hóviharok sívítása közben végzik a munkájukat. A Szörnyeknek is ki van adva a munka. A pusztítás, a gyilkolás...”

– A hideg szaladgál a hátamon – borzongott az asszony. – Minek írod ezt?

– Csak – mosolygott a gyerek.

– Mi lesz a vacsoráttal? – kiabált a férj.

– Jövünk. – Megkapta a fiúcska kezét, és kiszaladtak a fürdőszobába.

*

– Haza kellett hoznom az előterjesztést. Bent egyszerűen képtelen vagyok megcsinálni. Hiába kezdek dolgozni, ha valakinek kedve szottnyan, és bejön hozzám, jó pofát kell vágnom a fecsegéséhez. Mintha a beosztásommal járna az is, hogy köteles vagyok mindenkit meghallgatni.

– Vacsora mellé egy kis előterjesztés – humorizált a férj.

– Ma a te feladatod a gyerek. Ellenőrzöd a leckéjét, megnézed a ruháját, ott állsz míg mosdik, levágod a körmét, ... – ... a fülét jól megnézem, nehogy „haza

küldjék” az iskolából, mert retkes. Mindent tudok. Kitűnően begyakorlott automata férj vagyok.

- A gyerektől kell elvonnom az időt.
- A nagyság átka. Ha nem lennél a titkárság vezetője, nyugodtan ellenőrizhetnéd a fiacskád fülét.
- Aki a szalagban dolgozik, talán több ideje van?
- Sose dolgoztam szalagban.
- Attól még elgondolkodhatnál, hová jutottunk tizenöt év alatt.
- Ha jól körülnézek, elégedett lehetek. Én mástól kapok fejfájást.
- Tudom. Az én sirásomtól, panaszaimtól: „az emberek, a kollégák, a fecsegés, a gonoszkodás, az intrikák, az értelmetlenség, a felelőtlenség...”

Megdermedve tapadtak a szobaajtóra. A gyerek lesett be fél szemmel. Amikor elnémultak, sunyi lopakodással közelített. Járása a történelem előtti ember nehézkes ijesztő cammogására hasonlított. – A gyermekes esetlenség alig-alig oldotta a mozgulatok rémitő alattomoságát. – Szűk kis mosoly jelent meg a szülők ajkán. – A fiúcska egyre közelített. A lépésváltásnál hol az egyik, hol a másik karja lendült előre. Ujjait begörbítette, arca mintha torz álarc lenne. Halkan berregve a szőnyegre ereszkedett. Úgy lapult a puha bolyhokra, mintha ott keresne búvóhelyet. Majd természetes hangon megszólalt. Arcát féloldalt a szülei felé fordította, akik fölötte magasodtak:

– Szőnyeggé, földdé, konyhakővé tudok válni. Az leszek, ami lenni akarok. Ha kell a színem is megváltozik, mint a fotópapírnak. Víz lehetek, vagy hidrogén és oxigén. Különböző halmazállapotba tudok kerülni. Most szőnyeg leszek, úgy adom át a mérget. Észre sem veszitek. Nyugodtan járkáltok a szobában. Nem tudjátok, hogy halálra vagytok ítélve. Amikor ebben a lakásban csend lesz, és némán ültök a fotelban, vagy összeestek a szekrény előtt, a Szörny kivonja a mérget a szőnyegből, a falból, az ágyneműből, és továbbáll, hogy mindenkivel végezzen. Minden földi lényt elpusztítson. – Újra berregni, zúgni kezdett, mint a bonyolult műveletet végző számítógép. Lassú, szegletes mozdulatokkal felemelkedett, és ugyanazzal az ősember tartással visszalopakodott a szobájába.

A szülők még fel sem ocsúdtak, amikor természetes hangján kikiabált:

– Azt is megírom, hogy harcoltak az emberek a Szörnyekkel. Ezen sokat kell gondolkodnom.

Az asszony a férfihez fordult. Arcán borzongó révület:

- Láttad?
- Persze, hogy láttam.
- Meggyőző volt, ijesztő volt. Tehetséges! Állítom, hogy tehetséges!
- Jól csinálta.
- Mint egy pantomim-művész.
- Gyerek még. Mit akarsz?
- Egészen átszellemült. Biztos elhitte, hogy ő a Szörny.
- Minden gyerek beleéli magát egy izgalmas játékba.
- Ez már több volt, mint játék. Művészet volt.
- Mi volt?
- Te nem veszed észre a fiad tehetségét? – Ennyit tud minden tizenegyéves gyerek? Ír, színházat játszik, rendez, de ami a legtöbb; gondolkodik, elképzel, kész elemekből új dolgokat alkot...

– Mit csinál?

– Ha nem tudnád, a fantasztikus regénye következő jelenetét játszotta el. Szaknyelven; dramatizálta.

– Még jó, hogy én nem a művelődésügyiben dolgozom. A Kőolajnál nincsenek ilyen „összetett” dolgok. – Emeltebb hangon folytatta: – Péter készülődj, anyu ma engem programozott be. Ha egy robotgép megindul, nincs ellentmondás. Megragadlak a krómácel kacsóimmal. Irány a konyha. – Majd a feleségéhez fordult: szíveskedjél a szobában maradni, és a dolgaiddal törődni.

A gyerek szobájából semmi mozgás.

- Fiam, ne mondjam kétszer – szólt a férfi.
- Jövök már. Leirom az utolsó mondatot.
- Hadd fejezze be. Hallod, dolgozik – suttogta az asszony és megrántotta a férfi karját. Csúnyán összenéztek.
- A regényírásnak is van határa, de az én türelmemnek is.
- Bírj ki egy kis időt – kiabált a gyerek.
- Az asszony a férje karját rángatta, hogy csillapítsa indulatait.
- Vagy én, vagy te foglalkozol vele – háborgott a férfi.
- Nem olyan komplikált dolog ez. Türelem kell hozzá. Hagyni kell kibontakozni a gyereket.
- Éppen összevesztek, amikor a fiúcska kiszaladt a szobájából, és a füzetét lobogtatta:
- Felolvassam?
- Semmi szükség. – Állította le az apja. – Vidd vissza az asztalodra és tedd, amit mondok.
- Veszekedtetek? – Én iszom a levét? – Nézett a szüleiére, majd kényelmesen visszaballagott.

*

- Ma este végre semmi dolgom – sóhajtott az asszony.
- Akkor tévézünk.
- Játsszani kell a gyerekekkel.
- Egész nap játszik.
- Tudhatod, hogy a szülőkkel való együttes játéknak milyen nevelő hatása van.
- Játsszunk.
- Péter akarod, hogy játsszunk veled?
- Akarom, akarom – ugrált.
- Hozd a társasjátékot – mondta bágyadtan a férfi.
- Tessék választani – dugta a szülei orra alá összezárt öklét a gyerek.
- Az enyém a piros – örült az asszony.
- Apáé a sárga, az enyém a zöld.
- Micsoda undorító szín jutott nekem.
- Cserélhetünk – buzgólkodott az asszony.
- Nem ér a játék. Ki melyiket választotta, úgy a becsületes.
- Hadd válasszon másikat szegény apa. Olyan rondák azok a figurák.
- Nekem is juthatott volna. – Itt a kék, játsszon azzal. – A fiúcska duzzogva, de engedett. A kocka perdült, a figurák váltokozva haladtak előre. A gyerek egy-egy szerencsés dobás után ugrált örömeiben. Hol az apja, hol az anyja karját rángatta.
- Játssz nyugodtabban, mert abbahagyjuk – figyelmeztette kimérten az apa.
- Hadd ugráljon, hiszen játszunk.
- Jó csak ugrálj. – Ha feljönnek a harmadikról, anyád majd megmagyarázza, mi megy nálunk.
- Te vagy a férfi, majd megmagyarázod. Nem lehet mindig korlátozni a gyereket.
- Apa légy szíves, dobj már – könyörgött a kisfiú.
- Várj egy kicsit. Ezt meg kell beszélni anyáddal.
- Ti nem is játszatok. Állandóan beszéltek. Ez nem játék – nyüögösködött.
- Igaza van. Dobj már! – figyelmeztette az asszony.
- Perdült a kocka. A férfi összeharapott ajakkal némán dobott és lépett, dobott és lépett. A fiú sem ugrált már. Gondterhelten nézett, hol az anyjára, hol az apjára.
- Rosszabb vagy, mint egy gyerek – tört ki az asszony.
- Játsszunk vagy beszélünk? – kérdezte hidegen.
- Téged megérteni...? – elégedetlenkedett a feleség.
- Te következel.
- Játssz rendesen.
- Rendesen játszom.
- Legalább a gyerek előtt ne mutasd, hogy unod.

- Nem unom.
- Hagyjuk abba. Így nem érdekes – mondta sirósan a gyerek.
- Nem hagyjuk abba. – Várj, bekapcsolom a tévét. A híradó következik.

A kisfiú immel-ámmal dobott és lépett. Apjára figyelt, aki csupán egy-egy pillantást vetett a figurákra. Többnyire a képernyőt nézte. A gyerek is úgy helyezkedett, hogy a műsorból ne veszítsen szem elől semmit. A szülők kényelmesen hátradőlve ültek a heverőn. A fiúcska mellettük álldogált. Az ugrálva változó képeket figyelték. Az anya rajongó oldalpillantásokat vetett a fiára. A finom kis arc a készülék keltette hideg fényben valósággal árulkodott a gyereken dülő érzelmekről. A csodálkozás finom redőkbe vont a homlokát. A várakozástól az orrcimpája remegett. Az értetlenségtől a szeme kikerekedett. A szerencsétlenségtől, balesettől, háborútól, úgy elárvult az arca, mint egy holdbéli pusztaság.

A képen egy fehér felsőrészes csontsovány, barnára szikkadt férfi halódva emelgette vértől szennyes kezeit, közben az ingét is bemocskolta. A kép már el is tűnt, amikor a gyerek váratlan indulattal kitört:

- Borzasztó, mit művel ez a Nixon Kambodzsában. Fetrengenek az emberek, közben a legyek, és más trópusi bogarak rájuk szállnak. Élve megeszik a sebesültet is.

- A szemében dühös könnyek jelentek meg.

- Honnan szeded ezt?
- Most láttam.
- Az Pakisztán volt.
- Kambodzsában...
- Mindjárt bebizonyítom. Pakisztán és India között háború tört ki. Onnan való az a felvétel.

- Borzasztó – szolt közbe az asszony.
- De Kambodzsában is volt ilyen – védte a maga igazát.
- Mégse mindegy, mit jegyzel meg – korholta az apja.
- A szörnyűség, az, mindenhol szörnyűség – így az anya.
- Pakisztán az nem Kambodzsá. Ekkora gyerekeknek ezt már tudnia kell.
- Tudom is – remegett a kisfiú hangja.
- Mit vitatkoztok? – Mindjárt nyolc óra. Csinálj rendet, és azonnal az ágyba – rendelkezett az asszony. Péter fáradt mozdulatokkal szedte össze a félbemaradt társasjáték bábuit. Egykedvűen eldobta a kockát. Előretolta a figurát. Majd az egészet a dobozba söpörte. A szobájába vitte. Anyja nógatasára gyorsan végzett a mosdással. Pizsamában, kicsit vizes hajjal állt meg az apja előtt, és nagy komolyan így búcsúzott:

- Szerbusz édesapám.

Az apja homlokán csókolta. Az asszony becsukta az ajtót. Lehalkította a televíziót, és a férje mellé telepedett.

- Mit szólna hozzá? – kezdte izgatottan, halkan.
- Mihez?...
- Hogy kitört: „...mit művel ez a Nixon Kambodzsában...”! Micsoda indulat! Mennyi felháborodás...
- Annyit viszont ötödikes létére már tudnia kellene, hogy Pakisztán és Kambodzsá között van némi különbség...

- Te csak ezt jegyezted meg az egészről? – Egy ekkora gyerek ilyen érzelmi fűtöttséggel reagál a dolgokra?! Te nem gondolkozol ezen? Engem megijeszt. – Emlékezz, az orvosunk is mondta: vigyázzanak rá, nagyon intelligens. – Drága kicsi fiam... – Beszédes mozdulattal tette össze a kezét, majd összekuporodott, mintha fájdalmat érezne.

A férfi kicsit később, szinte magának, elkezdte:

- Annyit magyaráz, beszél neki az ember. Annyit hall, lát. Olvashat, televíziót nézhet. Mindenhez hozzájuthat. Semmit nem zárunk el előle... újságot, könyvet... és eltéveszti... mikor hallja... Pakisztán és Kambodzsá...

Az asszony bosszúsán legyintett.

*

– Hol voltál ilyen sokáig? – Téged is kizsigerel a hivatalod. Engem nem zavar a lelkesedésed, de remélem valamit aprópénzre váltanak november hetedikén?! Ennyi munka még öntudatból is túl sok. – A férfi kicsit ironikusan mosolygott, miközben lesegítette az asszonyról a kabátot, és kivette a kezéből a szatyrot.

– Az iskolában voltam! – Tört ki váratlan heveséggel. – Beszéltem Peti osztályfőnökével. Valóságos panasznapot rendezett. Csak hülledeztem. Úgy nekem esett; se köpni, se nyelni nem tudtam. – Mit csinálunk, ezzel a csendes, szófogadó, jótanuló gyerekekkel? Mintha kicserélték volna. Egy hónap óta állandóan ez köti le őket...

– Csókolom anyu – ugrott az asszony nyakába, a kirohanó gyerek.

– Hagyd anyádat! – Beszélj már az isten szerelmére. Jeremiás összes keserveit elsírtad, de még nem tudok semmit. – Mi köti le őket?

– A Szörnyezés – szólt közbe csillogó szemmel. – A legjobb játékunk a Barnával.

A szülők jó ideig csak pillogtak. Az asszony elhalóan folytatta:

– Igen. A Szörnyezésről beszélt a tanárnő. Megbolondítják az egész osztályt. Lázban vannak tőle. Peti minden nap újabb, és újabb ötletekkel áll elő. Az osztályfőnök azzal búcsúzott, fél, hogy ennek nem lesz jó vége. Annyira leköti a gyerek figyelmét; biztos romlani fog a tanulmányi eredménye is.

– Micsoda? – Szörnyezés? – kezdett ocsúdni a férfi is.

– A tanárnő azt is mondta, jó lenne, ha pszichológushoz vinnétek – mondta büszkén a fiúcska.

– Micsoda liba! Ilyet a gyerek előtt: – háborgott paprika-pirosan az asszony.

– Az, az – bólogatott az apa, még mindig tétován, egyáltalán nem úgy, mint aki ura a helyzetnek.

– Mit szólsz? – pattogott a feleség.

– Mit? – hirtelen észbekapott: – Mi is a gyerek előtt?

Álldogáltak és néztek egymásra. A szülők hosszúra nyúlt képpel, a fiúcska vidáman, izgatottan.

– Pszichológushoz...? – csóválta a fejét az asszony.

– Ide jutottunk? – folytatta komoran a férfi.

– Megyek, írom tovább. Már vacsoráztunk az apuval. – Azzal beszaladt a szobájába. Az asszonyt, mintha vipera csípte volna meg, úgy ugrott utána. Sikoltva kiabálta:

– Persze! – Én hülye! – Megint azt a szörnyűséget írja. Az orrunk előtt. Azt a fantasztikus regényt. Ebbe a füzetbe. – Felkapta a füzetet az asztalról és meglobogtatta.

– Anya, ne dobd el a művemet – könyörgött sirósan.

– Lassan, lassan – nyugtatta asszonyát. – Nézzük meg mi abban a rossz.

– Olvasd! – Felolvasom! – Szörnyűség! – sikoltozott. Egyre szenvedélyesebben, szipogva, sirva hadarta: „...a városban mindenfelé, hosszú kilométereken át futóárkok kanyarogtak. De ezt senki nem látta. Fölöttük járda vagy úttest volt. Amikor egy ember rálépett besüllyedt alatta és elnyelte. Kiáltani sem tudott, mert az árokban áramló gáz egy másodperc alatt végzett vele. A gödör mélyén egy szállítószalag járt llandóan. Az hordta a holttesteket a város széléhez, ahol hatalmas föld alatti beton építményekben éltek már a Szörnyek, közvetlenül a város tözsomszédságában. A Szörnyek emberbőrbe bújtak. Volt már elég emberbőr a raktárukban. Számukra a legfontosabb az embervér. Az a táplálékuk. A tetemekből kiszívták, és a mellükön lévő tartályba gyűjtötték. Az emberbőrben a fül táján egy ajtót hagytak. Oda dugták be a csontokat. Megőrölték, majd a vérrel összekeverve cipót gyúrtak. A cipót a lehelletükkel megsütötték. A Szörnyek a kezükben forgatták a vér és a csont masszát, közben tüzet fújtak rá, úgy pirult meg...” – Fúj, szörnyűség. Nem bírom tovább olvasni. Ilyeneket írkaílsz esténként? Ilyenekkel hülyíted az osztálytársaidat? – sirt az asszony.

– A fiad tudományos-fantasztikus regénye – mondta szinte elégedetten a férj.

– Az ilyet el kell égetni – háborgott kétségbeesve az asszony.

– Anyu ne! Légy szíves ne! Olyan jó írni. Ne égesd el. Kérlek, add vissza. – A kisfiú sírni kezdett.

– Miért nem írsz valami szépet? Egy mesét. Honnan veszed ezt a sok vért, holttestet, gázhalált? Ezt látod itthon? Egy rossz szót sem hallasz tőlünk. – Majdnem „tudományos alapossággal” foglalkozunk vele – fordult a férjéhez összetörten. – És mi az eredmény? – Lelki torzulás. Vigyük pszichológushoz. – Keservesen sírva fakadt.

– Mi csak játszunk. Hülyéskedünk a Barnával. A srácok nevetnek. Ez a legjobb játékunk. Nekem kell leírni, mit játszunk másnap. Holnap az emberbőrbe búját játszottuk volna. Add vissza a füzetemet – könyörgött könnyezve.

– Nem én. Összetépem, elégetem – szította magában a csalódás okozta keserves dühét az asszony.

A gyerek hirtelen elnémult, arca elszürkült, ajka remegett. Nem is emberi hangon mondta:

– Megették a másik ember máját. Megfőzték és megették.

– Ezt is le akarod írni? – sikította az asszony.

– Láttam, hogy mind a két kezében egy-egy levágott emberfej volt.

– Hol láttad? – kérdezte az apa odafigyelve.

– Az újságban – remegett a fiúcska hangja.

– Milyen újságban?

– Képes újságban. Egy kép volt erről. Alatta meg szöveg. Elolvastam. – Kambodzsában volt – tette hozzá szinte eszelősen. – Biztos Kambodzsában. Megjegyztem. Hiába is akarsz lebeszélni. – Váratlanul felzokogott.

– Kisfiam megmagyarázom – kapkodott az apa. Az asszony is felnézett. Letörölte a könnyeit. Értetlenül néztek egymásra a síró gyerek fölött.

– Petikém megmagyarázom – dadogta újra az apa.

– Ne magyarázd! – kiabált a gyerek.

– Hallgass meg. Légy csendben. Meg fogod érteni.

– Megették a máját egy másik katonának – zokogott hideglelősen.

– Az nem úgy van...

– De úgy van. Le is fényképezték a levágott fejeket. A szemük is nyitva volt.

– Persze, hogy lefényképezték...

– Akkor úgy van.

– De te nem érted azt...

– Értem én. Tudok olvasni. – Kinozták és levágták a fejét...

– Elmondom neked...

– Ne mondd el. Láttam az újságban...

– Elég legyen! Fejezzétek be! – kiáltott az asszony szinte durván. Felkapta a zokogástól borzongó, reszkető gyereket. Úgy dajkálta, mintha esztendősen kisedd lenne. Simogatta, csókolgatta. A gyerek halkán szífogott. Testén apró rángások futottak: a csendesedő indulat jelei. Az asszony alig-alig bírta már. Izmai ellazultak. A hosszúra nőtt fiú lábai majdnem a földre lógtak. Arcát az anyja vállához rejtette. A férfi elgondolkodva nézett maga elé. Így állodogáltak az előszobában.

*

– Sírsz? – A férfi feltámaszkodott fektéből Arra nézett, ahol az asszony testének körvonalai kirajzolódtak. Csend volt. Visszafeküdt, úgy figyelt. Nemsokára tisztán hallotta a halk szífogást. Hirtelen felült:

– Hallom. Sírsz.

– Hagyj – sírta el magát leplezetlenül.

– Ne féltsd a fiad – vágott a közepébe.

– Félttem. Nagyon félttem. Mindig is féltettem. Ez az egy szem gyerekem van, még csak ne is féltsem. Én voltam a hibás, tudom. Mondtad, hogy szüljek még egyet. De én nem. Az állásom, a tanulmányaim, a céljaim, az élmények, a lakás, a ruházkodás, a modernizálás, sőt még az alakom is többre való volt. Röhejes, még a vonz-

erőmmel is törődtem. Bebeszélték és elhittem. Minden nő hülye. Most 38 évesen hordozhatom a „vonzerőmet”. Megjártam. Gyerekeim nincsenek, és vonzerőm se lesz maholnap. Tudod milyenek a húszévesek a minisztériumban? Jólesik rájuk nézni, még nekem is, nő létemre...

– Szép vagy – mondta komolyan a férfi.

– Ha a kollégák mondják oda se figyelek. De a férjemtől más. Csak nem vizsgaszól? Rádadásul még ez is. – Kétségbeesve zokogott.

– Elszégyelltem magam mikor kimondtam. Nem azért mert hazugság. Még jó, hogy sötét van. Mi okom szégyenkezni, hogy tizenöt év után is tetszik a feleségem? Miért ne vallanám be?

Az asszony teljesen elnémult. Olyan csendben volt, mintha ott se lenne. Egy csipetnyi keserőséggel, de tünődve mondta:

– De a gyerekünk...? Az egy szem gyerekünkkel mi van?

– Semmi – válaszolt indulatosan a férfi. – Túl sokat foglalkozunk vele.

– Sokat? – Hisz alig jut rá időnk.

– Rádadásul még programozzuk is.

– Szüksége van ránk.

– Persze. – De nekünk nincs mindig szükségünk rá. Jó, ha egy kicsit magunknak maradunk, őt meg hagyjuk magának.

*

– Úgy ültök itt, mint a filmben a szerelmesek. – Jött elő a szobájából másnap este a fiú.

– Szerelmesek is vagyunk – válaszolt hetykén, tréfálkozva az apa.

– Nem tudom, mit eszel az anyán? – kérdezte szinte sértődötten.

– Amit te.

– Amit én? – hökkent meg a gyerek. – A házban a hosszú hajú Éva sokkal szebb. – Azzal visszavonult a szobájába.

– Nekem az anyád tetszik – szólt utána.

– Te, ez megint Szörnyezik – komolyodott el az asszony, és fel akart állni.

– Hadd csinálja – fogta meg a kezét.

– Ilyen embergyűlölő lenne? Az emberiséget akarja kiirtatni azokkal a Szörnyekkel. Ezt látja, ezt hallja tőlünk? Biztos nem. Tőlem legalábbis nem.

– Tőlem se – védekezett a férfi, bizonytalanul. Némán üldögéltek. A gyanakvás eltávolította őket egymástól. A tegnapi egymásra találás emléke fokozta a feszültséget.

– Ma nem a Szörnyezést írom – sompolygott elő a gyerek. Látszott, hogy a szülei kedvébe akar járni. Magatartása, hangja mesterkélta. A férfi önkéntelenül válaszolt:

– Ha kedved van, írd.

A fiú meglepődött. Tétován álldogált, mint aki nem azt kapta, amit várt. Szeretett volna a szülői búvókörbe jutni. Így nem sikerült.

– Kedvem volna. Holnapra egy nagyon jót terveztünk Barnával. Ezt még megcsinálom, annyira lelkesek a srácok. – Ha akarod, nem fogom csinálni...

– Kisfiam... – sóhajtott az anyja, mintha ereje végén volna.

– Amíg újat tudsz kitalálni, addig írd meg – szólt közbe gyorsan az apa. Péter kicsit csalódottan, de valamennyire oldottabb mosollyal húzódott vissza.

– Mit csinálsz, te szerencsétlen? Mit csinálsz? – sópáncodott elgyengülve az asszony. – Még te biztatod?

– Hányszor akartad „vízbe fojtani” a kollégáidat, kincsem? – kérdezte vidoran, de élesen a férfi.

– Én szeretem az embereket. Becsületszavamra szeretem. Ilyet csak végső elkeseredésemben mondtam, és egyáltalán nem komolyan.

– Én is arra biztattam a fiadat, hogy játsszon.

– Ezt az emberirtást, ezt a Szörnyezést...? Ez nem játék.

– Magunk se tudjuk már, mit hozunk haza: sopánkodást, panaszkodást, szörnyülködést, gyűlölködést. – Komolyan! Nem játékból. Le se tagadhatjuk.

– Akkor komoly. Aztán elfelejtem. – Hirtelen felélénkült. Szaporán suttogta: nem varrhatsz mindent az én nyakamba. Ahogy a múltkor a társasjátékot játszottad, attól még én is undort kaptam, nemcsak a gyerek.

– Éppen ezért ne erőlködjünk. Egy kicsit lazítsunk. – Nagyot nyújtózott, és az asszony ajkára hajolt.

– Most meg csókoloznak – lépett be a fiúcska, és elfordult. Szétrebbentek, mint egy tilosban járó párocska.

– Ugorj ide mellénk – szólt rá az apja.

Lassan, a ceruzáját forgatva közeledett. Kicsit duzzogva, kicsit kíváncsian. Mikor melléjük ért, hirtelen közéjük fészkelte magát.

– Te is kapsz egy puszit – mondta az anyja.

– Tőlem is.

– Összenyalazol – kényeskedett az anyjának, de majd belébújt.

– Kis kényes – tolta el magától. Most az apja szorította magához.

– Összenyomjuk?

– Össze.

A szülők nevetve helyezkedtek. A fiú kétségbeesést színelve erőlködött, és kiabált. Huzakodtak egy darabig aztán elcsendesedtek.

– Bekapcsolom a tévét – állt fel az apa.

– Ne. Maradj még – kérlelte a gyerek.

– Jól van – ült vissza.

Teljesen besötétedett.

– Villanyt gyűjtök.

– Még ne. Olyan jó a sötétben. Hárman ülünk egy szuperszónikus gépen és repülünk...

– Hová repülünk? – kérdezte a férfi.

– Csak repülünk, mint a szél – válaszolt csendesen. Mikor jobban odafigyeltek, hallották, hogy odakinn feltámadt a szél. Ők nem is vették észre, de a gyerek már réges-régen odafülett, azt hallgatta, kicsit nyugtalanul. Azért nem akart mozdulni.

KÁLDI JÁNOS

Tíz sor

*Harminc tokos a hő,
vadpiros lánykendő a délelőtt,
a léckerítés csupa parázs,
a tüvek elszenesednek,
az eldobott körtén elalélnek a darazsak,
mindenki mindent elfelejt –
de miért nő bennem ötméteresre a hófúvás,
és miért kiált szívemben
szüntelen
egy menekülő, vérző kistiú?*

Néhai jó öreganyám

Néhai jó Simon Örzsébet,
 anyai ágon öreganyám,
 a sors véletlen műve talán,
 hogy a neved is örökség lett;
 mégse az összecsöngés végett
 írom le ahogyan te írtad
 vagy ejtetted Ö-vel kimondva –
 de édes hangzása még írt ad
 álmatlan éjeken kinomra.

Nem a hangzásáért Örzsébet
 a neved, nem a szebb rímekért,
 a szakma ehhez semmit se ért
 különben, de mi gyötört téged:
 csontszaggató csúzod-köszvényed
 lett az életem tartozéka,
 ropogó forgóim, gerincem
 kocsonyás porcában jós béka,
 így kérlek most, kezed segitsen.

Életed időjós bajához
 te tudtál gyógyszert, (vadsóska is
 vagy jó volt tán a lapos kavics?)
 puha kezeddél hozd az ágyhoz;
 s végül, bár nem vagyok vajákos,
 ha kínoz nyütt idegeimnek
 álma, mint a csúzost-köszvényest,
 mikor a szél fordul megint meg,
 könnyörögj értem, jó Örzsébet...

Két versnovella

A SÜNDISZNÓ ELVÉTELE

(szövegelemzés)

– Ne haragudj, hogy el akartam venni a sündisznót. Bocsáss meg, én voltam a hibás.

Január ötödike, este negyed tíz, Csaba utca, hólapátolók, a világitás szinte nappalian éles, vagy mondjuk karácsonyiasan barátságos, látszik rajtuk, hogy sok köztük az önkéntes, asszonyok, fiatalok is bőven, de a bácsi, aki ezt a gyönyörű szöveget mondja, vidéki, kiejtéséről ítélve, legalábbis vidéken született és élt egy darabig, az biztos. Nem ránthatom elő rögtön a papírt meg a tollat, hazáig ismételtetem, el ne felejtsem, negyvenen túl ugrik a demencia-index, fejben tudok-e tartani két mondatot a Csaba utcától a Mária térig?

Nem egyszerű idézetről van szó, idézett idézet, vagyis a bácsi valakinek a szavait ismételteti, még pontosabban, háromszoros az áttétel, illetve az áttétel kettős, én vagyok a harmadik, aki idézem: a bácsi azt meséli, hogy szerinte a szóbantorgó személynek, alighanem gyereknek, ezt kellett volna mondania, rosszallja, hogy nem mondta. Vagyis a gyerekevelés a téma hólapátolás közben, jobban mondva az embernevelés: belátásra nevelés, hibáink beismerésére nevelés. Nagyon egészségesen hangzik a bácsi szájából, milyen egyszerű volna kimondani, de hát én se bírtam soha bocsánatot kérni, amikor kicsi voltam, rémséges kinok után, másnap vagy harmadnap kértem bocsánatot az osztályfőnöknőmtől, pedig véletlenül épp keresztanyám is volt, vagy talán éppen azért, s akkoriban azt gondoltam, soha nem lenne szabad azt kívánni egy gyerektől, hogy bocsánatot kérjen, felnőttől sem. Később volt egy olyan korszakom, amikor mindenkitől bocsánatot kértem, okkal-ok nélkül, és ennek megint csak nem volt értelme, mert az illetők egyáltalán nem várták, nem volt rá szükségük, ezért ez voltaképpen anti-bocsánatkérés volt, s talán épp ez a lényeg: akinek érzékeny a lelkiismerete, annak úgyis fáj és bántja, ha tájdalmat okoz valakinek, aki meg fütyül rá, hogy kinek mikor mit, azon a szavak se segítenek. S minden azon múlik, hogy ez az egész bántás-komplexus az egyik emberen belül van-e, vagy két ember között, a normál átlag az volna, hogy az egyik bántja a másikat és a másik megbántódik és akkor ez kiegyenlíthető, de ahogy múlnak az évek, egyre gyakoribb az átlag eltorzulása, torzulunk az évek folyamán, vagy élesebben rajzolódunk ki, úgy szoktam mondani: vigyáznunk kell, mert az ember túl a negyvenen könnyen válhat önmaga ka-

rikatúrájává, kihegyesednek a hibái, rögeszmévé válnak a szeszélyei – szóval, egyre gyakoribb, hogy engem bánt egy bántásért a lelkiismeret, de akit megbántottam, az nincs megbántva, észre se vette, vagy megfordítva: eszem ágában sem volt megbántani és ő mégis meg van, tűskéket hord, amiket ki kell húznom, sündisznó voltam, pedig nem akartam, ez óhatatlan – hogy is írta Apu? A humanista legfőbb erkölcsi törvénye: Ne pusztítsd az embert, ne öld meg semmiképp és iparkodj nem megsebezni őt, a végtelenül sebezhetőt, amennyire ez emberileg lehetséges...

Március elseje, monoton és széphangzású kongás-bongás a Kagyló utca felől, megint havat lapátolnak, kirakom a szemetet az ajtó elé, vicces lenne: egy házmester emlékiratai, statisztikai vagy szociológiai felmérés, kinek mi van a szeméttödrében, régebben szemétláda volt, hulladékaiból is megismerheted az embert, legalábbis az életének egyik metszetét, de hátha ez is sértő, nem illik házmestert mondani, csak háztelügyelőt, de miért, van-e megtisztelőbb rang, mint ha mesternek nevezünk valakit? Viszont a Marosi novellájában bosszant az a tejesfiú, leginkább az bosszant, hogy beledobja a kapukulcsot a csatornába, hogy tehet ilyen, nincs rá joga, nem az övé a kulcs, nem az övé a kapu, lehet, hogy ez az egyetlen kapukulcs abban a házban és rengeteg a lakó, hogy követ-het el ellenük ilyesmit? Persze tudom, hogy nem mindenki ismeri a felelősségérzetnek ezt a fajtáját, amikor átmegyek az úttesten és elképzelem, mi volna, ha elgázolna, mindig számolok ezzel a lehetőséggel, kisgyerekkorom óta, rögtön az aggodalom: a sok elintézetlen ügy, a félbehagyott és épp kezem közé érkezett emberi dolgok, meg tudnám-e csinálni, hogy legalább annyira rendet teremsek magam körül és magamban, hogy a kiesésemből senkinek se legyen nemhogy kára, bosszúsága sem?

En nem tudnám bedobni a csatornába, hátha mégis, miért vagyok ebben olyan biztos, micsoda önteltség, gőg, hybris. Hisz egyre világosabban látom, hogy az élet kizárólag olyasmit hoz mindig, amit nem lehet előre kiszámítani, és nem azok az igazi meglepetések, amik kívülről jönnek, hanem az, amit belőlünk csinál az élet, az újtajta reakciók, ahogy az egyre bonyolultabb élethelyzetekben egyre gyakrabban vagyunk olyasmire képesek, amiről azt hittük, hogy soha, micsoda, hogy én? Ma éppúgy elfordulok vagy hátrahúzódok, amikor közelebb ér a megállóhoz a busz és én látom már a számát és tudom, hogy nem ezt vártam, pedig előzetesen integettem, mert azt hittem, ötös, hátrahúzódok és tüntetően jelzem, hogy nem kell, hogy csalódást ne okozzak a vezetőnek, aki az én kedvemért lassít; éppúgy elfordulok, mint húsz vagy harminc évvel ezelőtt, ez reflex, de hányszor okozok csalódást ennek vagy annak, mert egyszerűen elfelejtek valamit, mert úgy telezsúfolódik kötelezettségekkel az élet, hogy egyszer talán fellázadok és én is bedobom a csatornába – a mi házunkban minden lakónak van saját kapukulcsa, milyen jó, csak néha elfelejtem magammal vinni és akkor ki kell csöngetni a házmestert, s rettegve állok a kapu előtt...

Megint havat lapátolnak, pedig március van, jó, hogy két

Ariadné labdája a Bálint-féle labirintus-drámában, tehetséges ez a Halász Péter, jó, hogy van, jó, hogy a gyerekek sündisznót tartanak, én nem tartanék, mert az állattartás is külön felelősség, valaha volt sündisznónk, Anyámtól tudom, Sünkő Ferdinándnak hívták, most inkább messziről nézem a sündisznót. Havat lapátolni is jó, ha önként csinálja az ember, jó, hogy kék az a labda és az a legbiztonságosabb, ha mindenkinek van saját kapukulcsa.

Budapest, 1971. március 2.

LILA KUTYA

Ne dugd el, hogy a művirágokat, nem bánom, bár nem boszszantanak, inkább mulattatnak: egy ilyen ízléskörben élni egy kicsit, háziasszonyom Skóciában volt katonatiszt, ott ment férjhez, s aztán huszonnégy évig, onnét a skót képek, s hogy mindent teleragaszt, és a virágminta ellep mindent, ami fém, kulcslyukat, kilincset: virág a fegyveren? nő-katona? pszichológusnak való téma; s ami mindenütt fölbukkan, ahol én vagyok, az én tárgyaim, amikhez rögzödöm, otthon-illúzióm kellékei: másnak éppolyan nevetésesek? érthetetlenek? A két kép, emitt a Witkacy-portré, Marysia, fiatal lány-korában, rózsaszín-fehér, barnás alapon, s lent a jelzés: T NP₁+C, „tytonia nie palilem” = nem dohányoztam, egy napig, + kokain, ezerkilencszázharminc, csakugyan távoli az a világ? vagy hasonló? a „mindent kipróbálni”, kábítószer, kollektív szexet, nemcsak „ártatlan” részegségeket? A másik a Klee-reprodukció, azt a másik szobába, hogy ne „üsse” az eredetit, jó színesen groteszk, alája sűrke pad, CEPELIA, népművészeti bolt, s jól telerakhatom papírfélével, dossziék, gépelt szövegek, magyar költészet, antológia, számlált szótagokkal, csak most látom: a diphthongus Vörösmartynál egy szótag, „boldogtalan fiait”, „láncain”, az Omagyar Mária-siralommal kezdjük, de a szótagszám itt is gond, szerencse, hogy nem ez a hűség dönt – rögeszmém a hűség? nemcsak a hithez, hazához, de még a fodrászhoz is? – korhű legyen-e a fordítás, játsszuk meg a régmúltat, lengyelül? Igaza van-e Jastrunnak, hogy a tizenkilencedik századot, a romantikus ízlést idegenebbnek tartja, nehezebben élvezhetőnek, a mai olvasó számára, mint a sokkal régebbieket? mint a reneszánszt?

Ne dugd el, hisz a tévén áll, s azt úgyse nyitom ki, csak berendezési tárgy, nem is tudom, működik-e, verem a gépet, skandalgatom: nagyjából jambusok, beszélhetek-e itt him- s nőrimről? mit hall ki a lengyel fül a magnószalagról lejátszott Balassiból? teremtsünk-e lengyel Balassi-strófát, mit tegyünk a menthetetlen hexameterekkel? a lengyel nyelv ellenáll az antik metrumoknak, a görög drámák hatos jambusára magam keresek megoldást, de ez már nem antológia, hanem a huszadik század második fele: Szerb Jancsi verse, A gazda bekeríti házát . . .

Megcsinálta-e a kerítést Nagy Jóska, Dobogókőn? Most jövök rá, mennyire hasonlít Daniel Olbrychskira: Családi élet, magyarul

Ritka látogató . . . A lila divatszín, még mindig, és illik ehhez a szobához, Petőfiről? a tévébe? szerettem olvasni róla, tízéves lehettem, a harminckötetes Petőfi-könyvtárt, az adomákat, minden érdekelt, az apróságok, hosszú költeményt írtam az életéről, megvan valahol, a legrosszabb rimre emlékszem belőle: „És aszódi kisdíák lett, nagyon sokat verekedett”, meg a legjobbra: „Segesvár mellett a réten elesett a csatatéren”. Milyen volt? Bakban született, szilveszter éjszakáján, mai fiataljainknak mit jelent? meg nem alkuvást, elsősorban, a teljesség igényét, magával szemben, és mindenki más-sal: nem volt elnéző s nem egyezkedett. Életkorát tekintve, tán halála előtt bekerülhetett volna a fiatal költők valamelyik antológiájába: A magunk kenyerén-be huszonötévesen . . .

Nem szeretitek a játékokat, a giccshez humorérzék kell, a kerti törpét hogy rakjam idézőjelbe, nehogy véletlenül? Kis szőrös állat a legtöbb játékszer, tapintása meghittebb, csak este ütöm agyon a pókot, zavaros érzelmek kíséretében. Ne csipjen meg éjjel. De azt régóta tudom, mit ajánljak a kislánynak, aki bosszút forral Tomaj ellen: nem kell megölnie, elég, ha egy doboz svábbogarat ereszt szét a lakásában, csinos csomagban a kilincsére kötheti, gyanútlanul bontja fel hazaérve . . .

Ez a Bandi ugyanazt mondja, mint nyáron otthon a Laci: hogy utálja a lengyel lányok szemtelen fölénységét, megalázó a fiúk helyzete, nevetve vágok vissza: bizonyíték, hogy igazam van, amikor a lengyel egyenjogúságért lelkesedem, itt nincsenek hazug konvenciók, a lányok nem hiszik, hogy mindenáron férjhez kell menniök, s a fiúk nem tartják kegynek, ha valakit elvesznek, nem rettegnek a „megfogás”-tól . . . Laci felháborodva licitált túl: igen, a lengyel fiúk azt hiszik, kegy, ha a lány hajlandó férjhezmenni! Lengyel nyelvtan: a nem nyílt vállalása, látszat s valóság egysége, csak érett korban becsüljük? Nincs tandíjmentesség, lépcsőfokok átugrása?

Ne nézz rá, ha nem szereted, de ne dugd el, tolerancia, elviselni a más milyenséget. Szőrös állatok helyett ti hosszú haját, vagy szakállt viseltek; ő harcolt a második világháború alatt, Skóciában, és most épp ez kell neki, a háziasszonyomnak, ahogy nektek a . . . Petőfi korában nem volt pullóver, nem hordott nyakkendőt, de a divatnál többre becsülte a különcöset, s nem volt fölényes Júliával, épp az egzaltáltságát, a más milyenségét szerette, gitár van itt is, a másik szobában, ahová a Kleet akasztottam, ebben a szobában pedig jól megvan a tévén, a Witkacy mellett, rózsaszín masni a nyakában,

ne dugd el a lila kutyát, te srác.

Varsó, 1972. november 26.

Pergő évek

IRODALOMTÖRTÉNET

1925 novemberének valamelyik napján estefelé, hazajövet cédulát találtam íróasztalomon. Dezső-Hildebrand bátyám (akkoriban az Egyetemi Könyvtár igazgatója és magántanár) hagyta ott; nem laktunk együtt, keresett s nem találván otthon, ezt üzenete: Thienemann kér tőled egy jó *opust*: „A legújabb magyar irodalom”-ról, kezdve pl. Arany János halálától. – *Akármeekkora* lehet. – Honorárium *biztos*. – Feltétlenül *kiadja*. – Ölel D.

Fütyöntettem: végre egy értelmes „ötlet”, ahogy Gyergyai nevezte utóbb, sőt „mese habbal” az egykorú szólam szerint. De azon nyomban, mint mindig, ha öblösebb gondolat rohant meg, olyan kavarodás támadt fejemben, hogy elszédültem. Száz meg száz név, mű, cím, szöveg- és gondolat-foszlány hajkurászta egymást egy megőrült körhintán. Ám ismertem a tünetet: képzettódulás, és tudtam, mi a teendő. Bakancsot rántottam, előkaptam a hátizsákot, némi élelmet, hőpalackban forró teát raktam bele, s nekivágtam a Mecseknek. Tiszta, holdvilágos éjszaka volt, szinte tapintható, ünnepi csend. Barátom és menedékem, az erdő némán haldokolt. Áadtam magam komor, főlemelő gyászának, engedtem, hogy pátosza ritmussá, zenévé oldódjék bennem. A fürgeteg elült. Virradatig kóboroltam.

BOZÓT

Jöttek a hétköznapiak. Tűnődtem, vajon mi sugallta Thienemann professzornak ezt az elhatározást? S ily kételytelen bizalommal: akármeekkora lehet, feltétlenül *kiadja*! Alig több, mint esztendeje voltam Pécsett, létrehoztuk a Symposion füzetét, benne hirhedett elmefuttatásomat a francia szellemről, mely zajt vert ugyan, de babért nem hozott, bár elismerték, tetemes anyagot görget. (Zolnai Béla francia professzor írta Szegedről bátyámnak: „A francia szellem *irtóját* el kellene küldeni egy évre Párizsba.” Halasy Nagy József pécsi professzor: „Így mindent be lehet bizonyítani.” Stb.) Igaz ugyan, hogy már néhány éve cikkeztem imitt-amott, a helyi lapokban bőven, csapoltam a produkciót, de különösebb igény nélkül. Az is igaz, hogy Thienemann egy-kétszer összeült Nagyfalusival és velem a Korzóban, fesztelen volt és barátságos: megtárgyaltunk sok kül- és belhoni irodalmi ügyet, de semmi többet. Nyilván ismerkedni akart. Most már mindegy, lényeges, hogy bízott bennem egy könyv erejéig.

De nem tudhatta, mit szánok bele én. Az anyag: negyven év irodalma együtt volt fejemben, több a kelleténél, csakhogy ömlesztett állapotban. Ha kivetítettem a téridőbe: bozót. Be kellett tájolni a környező vegetációba (az európai irodalmakba), utakat vágni benne, végigbotanizálni darabonként, és szétültetni parcellákba. Nem volt baj, hogy semmi előmunkálat, rendszerezett

földolgozás, forrásmű nem akadt, vagy csak avult, alig használható, legfeljebb parcellára elég, mert akkor ifjonti elbizottsággal, ma aggkori makacssággal arra törtem s török, hogy a magam lábán járjak. Ha melléfogok, tant pis pour moi. Ugyanezért mellőztem a kritikai irodalom olvasását, írók és művek méltatásait, pro és kontra hadakozásokat: ez maga a zűr, s mi szükség rá, miután olvastam magukat a műveket? Persze, negyven év alatt sok szálfá kinőtt a bozótból, s elfoglalta végleges helyét, de távlatuk a múlt idővel változott, tolódott. Mások felmagasodóban voltak, de vihar borzolta koronájukat, csavargatta ágaikat; osztályozni kellett őket, s fölmérni, miféle új szelek nyögetik az új magyar fákat. Maradt a zöm, a derékhad, mely az irodalom köznapjait élteni, a tömegfogyasztást szolgálja: a bozót. Tele gyommal, bojtorjánna, iszalaggal, lábmarasztó szederindával. De – mint a szederinda – terem élvezhető gyümölcsöt is, bogyót, szamócát, málnát, jobb kertész keze alatt búzakörtét, pamukalmát gusztus szerint. S hiába minden beszéd: közszükséglet az átlag-irodalom, a legkényesebb esztéta sem olvas naponta és kizárólag Dantét, Shakespeare-t, Balzacot, Tolsztojt. Ha igaz, hogy az irodalom történelmet formáló cselekvés, akkor tömegmozgásával is cselekszik, oktan a gög, mely kitessékeli látóköréből. Mindezzel nem volt baj, legalábbis elvileg.

Ellenben baj volt a bibliográfiával. Kozocsa Sándor évekkel később indította meg fölbecsülhetetlen bibliográfiai gyűjtéseit (ekkortájt huszonkét éves volt). Ványi Ferenc Magyar Irodalmi Lexikona esztendőre jelent meg, nem sejthettem, hogy készül. Ha történelmet akartam írni, adatokkal kellett szolgálnom. Még ha lett volna is lexikon, nem utasíthatom az olvasót: vegye meg, vagy fáradjon el a közkönyvtárba. De nem volt lexikon. Mit tehettem, végigpásztáztam a folyóirat-raktárt, hasmánt meg létrák tetején emelgettem a vaskos évfolyamokat, ontottam a cédulákat, míg bűtyök nőtt a középujjamon.

Ez volt a nappali robot. Este s éjjel következett a jobbik rész, a munka, a szöveg, a könyv. Ehhez nem kellett forrásmű, gondolatban föltérképeztem a bozótot, s leültem az első parcella elé. Most számon kell tartanom az időt, mert bonyolult fordulatokat hozott. Tehát: 1926. januárban kezdtem el a művet, s tavaszra eljutottam Gyulai Pálig. Akkor nagyon beleuntam. Különben sem rajongtam Gyulai Pál úrért, még kevésbé epigon társaiért. Lévay József, Szász Károly, Bárd Miklós, Kozma Andor, Vargha Gyula jelentenék a magyar klasszicizmus, Vörösmarty, Petőfi, Arany művének folytatását? Lehetetlen! Máris meg kellett lódítanom képzeletemet, hogy jelesebb kvalitásokat pároljak költészetükből. Ám lehet, hogy csupán a kivirult tavasz csábított el az íróasztal mellől. Faképnél hagytam, s feléje se néztem jó félesztendeig. Abban az évben igen szép, enyhe időjárást kaptunk, szokatlan későn köszöntött be a tél.

Thienemann azonban nem igazodott a meteorológiai tünetekhez, s már ősszel erélyesen rámdörrent: mi van, mi lesz? Begazoltam, itt helyt kell állni, örök szégyen, ha csütörtököt mondok. Fellegekben az irgalom. Azonkívül, ugyancsak ősszel, völegény lettem, menyasszonyom szintén könyvbarát volt, fölöttébb érdekelte az irodalom, meg kellett mutatnom, hány zsákkal telik. Teljes gőzzel beszálltam az ügybe, éjt-napot egybetéve nyűttem az anyagot. Megesett, hogy látogatóban jegyesemnél, ültömben elaludtam. Mondta is: Nem fogom ám engedni, hogy így lestrapálja magát. Egy szó mint száz, 927

júniusára kész lett a salabakter, mármint a szöveg, a könyv, a bibliográfia is nagyjából, de ömlesztett állapotban, s hiányzott egy hosszú sor életrajz.

Megjegyzem, a munka folyamán, időközönként bemutattam az elkészült részeket Thienemannnak, s vártam észrevételeit, bírálatát. De hiába, noha minden betűt elolvasott, nem szólt semmit, egyetlen egyszer jegyezte meg oda-vetőleg: néha látszik, hogy fáradt volt a kritikus. Ezt inkább a stiláris pongyolaságokra vonatkoztattam, semmint az értékítéletekre, s ludasnak éreztem magam, mert csakugyan loholva fogalmaztam. Nem mertem kérni, mutassuk meg az írást valamely kellő elmeélű kritikusnak, mert féltem, úgy értheti, nem bízom ítéletében. Arra pedig, hogy suttyomban adjam oda, mondjuk Pogány Bélának, már nem futotta az idő. A kéziratot (egyetlen példányt) júniusban átvette Thienemann avval, hogy eljuttatja Kosztolányihoz, mellé levelet íratott velem, melyben tisztelettel kérem véleményét. Míg válaszát vártam, a bibliográfiai ömledéket odaadtam Szabó István könyvtári kollégámnak, kértem, írja ki, ami életrajzot Benedek Marcell és Ványi közben megjelent lexikonában meg egyebütt talál, csapja össze a könyvészeti adatokkal. Magam riasztottam, akit elértem, címeket, életrajzokat, mindennemű adalékokat esdve, s gyarapítottam tovább a bibliográfiát. Kietlen ügyködés volt.

Végre szeptemberben írt Kosztolányi, kiderült, hogy nagy késéssel kapta meg a kéziratot:

Bp., 1927. IX. 8.

Igen tisztelt uram,

Lambrecht Kálmán úr ma juttatta el hozzám irodalomtörténetét egy, már több hónappal ezelőtt keltezett levelével együtt. Munkája érdekelt, rövidesen elolvasom s egy héten belül beszámolok észrevételeimről.

Addig is szíves üdvözlöt önnek, Thienemann tanár úrnak s az egyetemnek.

Híve
Kosztolányi Dezső

Thienemann erre utasított, köszönő levelemben kérjem meg Kosztolányit, írjon előszót a könyvhöz. Nagyon kelletlenül engedelmeskedtem, tudtam, munkám csak kísérlet, s ha nem tetszik meg Kosztolányinak, kényelmetlen helyzetbe hozom. (Már előzőleg némiképp hasonlóan jártam Thienemannal: néhány soros előszót írtam, kifejezve hálás köszönetemet a megbízásért, de leintett: Törleendő! – Csak azért fogadok szót, – feleltem –, mert nem tudhatom, hogyan sül el ez a kísérlet, nem kockáztathatom, hogy a neve az enyémmel együtt pácba keveredjen.) Kosztolányi meglepő gyorsan válaszolt, aligha tanulmányozta át a sokszáz lapot, dehát ezt nem is várhattam.

Budapest, 1927. szeptember 26.

Igen tisztelt Uram,

csak második leveléből értesültem arról, hogy előszót kér tőlem. Bármennyire megtisztelt is kérése, és bármennyire is érdekesnek tartom munkáját, kérését nem teljesíthetem. Véleményem szerint az előszó – ez a múlt századbeli műfaj – sem annak nem használ, akinek írják, sem annak, aki írja. Az egyiket megalázza, a másikat nevetségessé teszi. Aztán a könyvön nem lendít soha. Ezúttal talán eltekintenék elvemtől, ha éppen nem egy oly könyvről volna szó, mely elé lehetetlen előszót írnom. Milyen módon szerepelhetek

egy munka előtt, melyben szükségszerűen mint költő is szerepelek? Önnek sokkal finomabb az ízlése, semhogy ezt a fonákságot hosszasan bizonyítanom kellene.

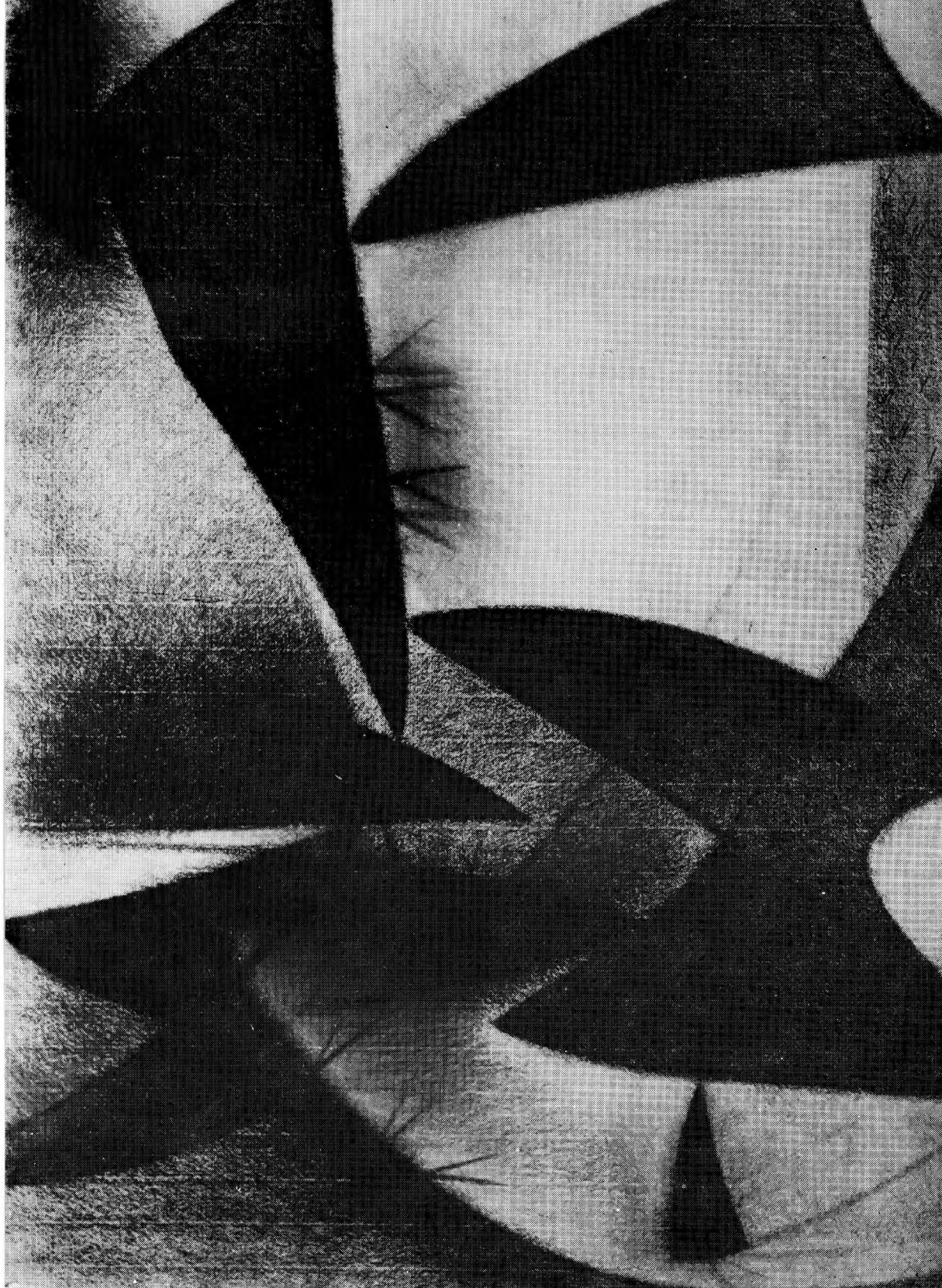
De – ismétlem – művét, melyet növekvő érdeklődéssel lapoztam át, igen szeretem, s meg vagyok győződve, hogy nélkülem is megáll majd a maga lábán. Magam is éreztem hiányát, mikor egy-egy új íróról kellett írnom. Csofálatos figyelem, körütekintés vezette tollát. Tárgyismerete hiánytalan. Mindössze néhány kifogásom volna. A második rész felosztását kissé erőszakoltnak, elnagyoltnak találom. Mi az értelme annak ma – a huszadik században –, hogy „nemzeti újjáébredés kora?” Azok az írók, akiket ebben a rovatban sorol fel, mennyivel nemzetibbek, mint például Babits Mihály? Véleményem szerint csak nyelvünkben lehetünk nemzetiek, s valaki annál inkább nemzeti, minél nagyobb költő. Engedje meg, hogy figyelmeztessem munkájának más fogyatékoságára is. Amikor a „kisebb” írókat néhány odavetett szóval jellemzi, gyakran általánosságokat mond. Egy helyütt ezt olvasom valakiről, nem tudom már kiről: „az egyszerűség költője”. Ez illik Francis Jammes-ra vagy Gárdonyi Gézára, de az illetőre, nem tudom már kire, nem illik. Ha nincs mondanivalónk, inkább ne mondjunk semmit.

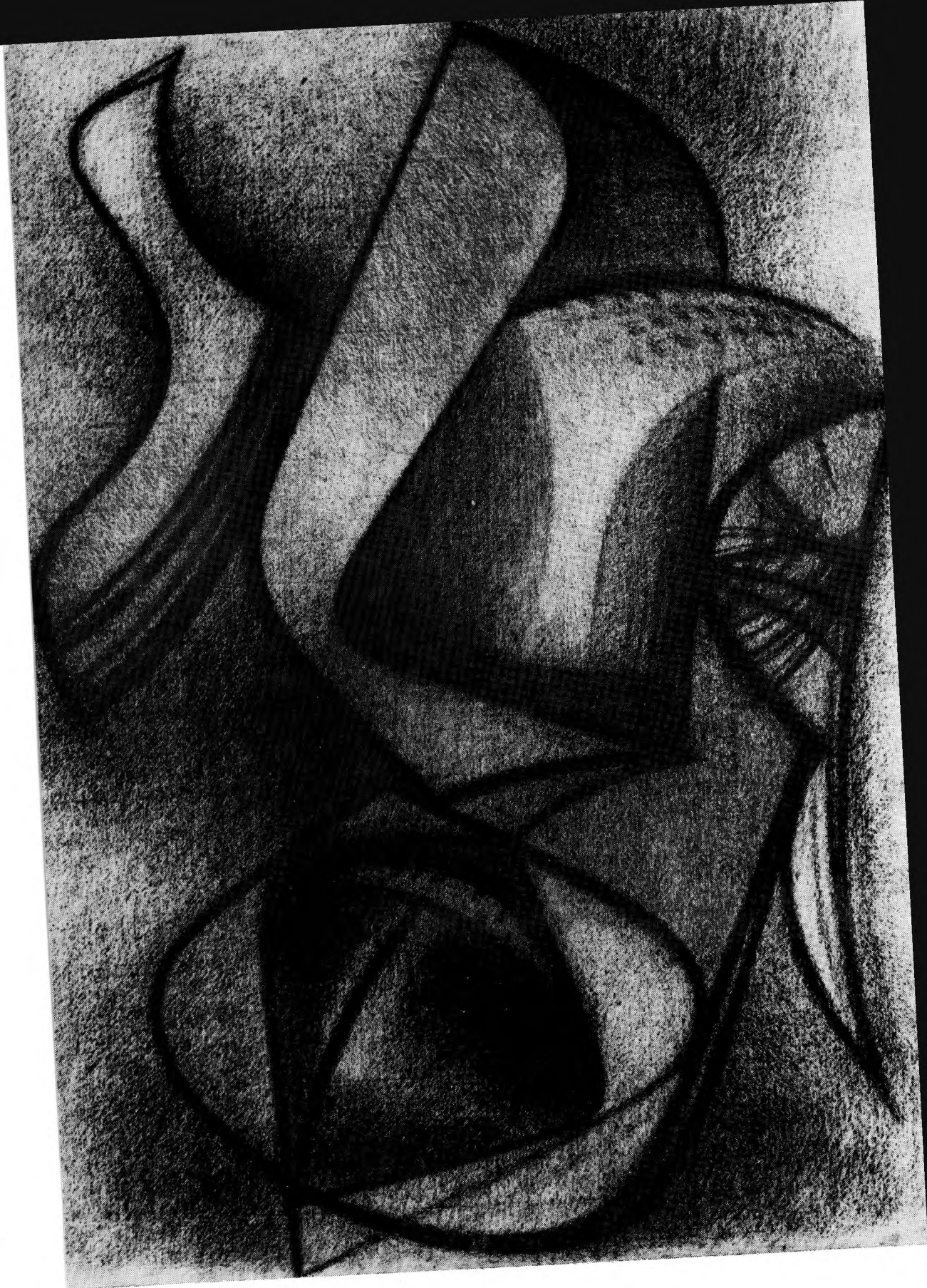
Őszintén kérte véleményemet s őszintén közlöm mindazt, ami eszembe ötlött olvasás közben. Annak idején, ha irodalomtörténete megjelenik, szívesen állok majd rendelkezésére. Thienemann tanár urat melegen üdvözlöm, önnek pedig továbbra is jó munkát kívánva,

vagyok híve
Kosztolányi Dezső

Duzzadó hálával olvastam Kosztolányi levelét: végre kaptam kritikát – az egyetlen – a kézirat nyomdába adása előtt, és pedig kiváló, általam fölöttebb tisztelt költőnkől, rövidet bár, de nyomatékosat. Nehezményezte a „nemzeti” jelző használatát a huszadik században. Ismerve felfogását, helyesltem véleményét, sőt eleve osztottam: nem alkalmaztam egyetlen költőnkre-írónkra sem. (Noha felesége emlékezése szerint maga nem idegenkedett tőle: „*A Nemzet költője* – írja Kosztolányiné –, ez a kifejezés az ő számára nem volt tartalmatlan szóvirág. Igenis, ő a magyar nemzet, az egész nemzet költője akart lenni, mindig az akart lenni . . .”) Ellenben arról írtam, hogy a vesztt háború és az összeomlás után a nemzetnek számot kell vetnie magával és megújulnia, s ebben az irodalomra is feladatok várnak. Alig egy évtizeddel a katasztrófa után nem írtam – nem ment el az eszem – máris „új korszak”-ról, hanem követeltem azt. Ama bizonyos „rovat”-ban az irredenta költőket ismer tettem, s amit róluk írtam, nem köszönték meg: ketten sértődött levelet írtak, egy kritikus pedig szememre hányta, hogy épp a „hazafias” költőket bírálom, míg a nyugatosokat magasztalom.

Kárhozatos ostobaság lenne elkéssett vitát kezdenem Kosztolányival, ebben az esetben nem az én ügyem, hanem az ő személye, viselkedése érdek. Ízig-vérig impresszionista volt, a kézirat „átlapozása” közben ez a benyomás („megújhdás”, „nemzeti”, „költő” stb. emlegetése) ragadta meg, erre emlékezett, nem a szövegre. Mindhogy, kritikája megszívleendő volt, nyomban tüzetesen végigmentem az idevágó fejezeteken, s gondosan kiirtottam mindent, ami ízlését bántotta. A „bántás” szót is tőle veszem, hadd jegyezzem föl, mikor mondta. 1927 októberében, esküvőnk után, feleségemmel néhány napot Pesten töltöttünk, s Pogány Béla összehozott vele a Magyar Koronában.

Elbájolóan kedves volt, színesen csevegett, csak egy-két könnyed szóval jelezte, hogy ez vagy amaz „bántotta” kéziratomban.

A kézirat, vagyis a főszöveg meglett volna tehát, de a mű, a könyv még rengeteg nyüni való után kiabált: hiányos volt a lexikális anyag. A megboldogult istenfiaakét és a főbb nagymenőket szerencsére összegyűjtöttem már, s odaadtam újdonsült hitvesemnek, gépélje össze a főszöveggel. Gépelte is serényen, naphosszat, míg én az élőké után futkároztam. Látva, hogy nem sokra megyek, 1928 elején felhívást tettem közzé a hírlapokban: kértem az írókat, küldjék meg életrajzi és könyvészeti adataikat. Ennek végre lett fogamatja, kaptam kereken százötven, hellyel nem takarékoskodó önéletrajzot. Ezeket is rendeztük, egyberóttuk a többivel s legépeltük a feleségem, Szabó Pista barátom meg persze a magam egyesült erejével, s pontot tettünk rá augusztus vége táján.

Szeptemberben megjött Thienemann, összeállította velem a könyv prospektusát, vagyis részletes tartalomjegyzékét, szétküldtünk vagy ezret potenciális megrendelőnek, magam többet, külön levélben, író barátaimnak, kérve hozzászólásukat, segítségüket. A kéziratot pedig nyomdába adtuk. Ugyanekkor Thienemann utasított, kérjek fényképet a jelesebbektől. Nem voltam rest, kértem, inkább többet, mint keveset, begyűltek hiánytalanul, fél négyzetméter nagyságútól villamosbérletből kiszedett vacakig, minden rendű és rangú. Thienemann eljött a könyvtárba megtekinteni, s röviden közölte kritikáját: Eldobhatod. – De – mondom – ezek föl fognak akasztani. – Hát lógj! – felelte nagy lelki nyugalommal, s félresöpörte az egész tárlatot. Ugyanis, mint később kitűnt, már megvolt a maga elgondolása. (Néhány válogatottan szép fényképet gyűjtött össze „a legnépszerűbb írókról”.)

Viszont igen célszerű lépésnek bizonyult, hogy egy-két író barátomtól hozzászólást kértem a prospektushoz: helyreigazították számos tévedésemet, és hasznos tanácsokkal láttak el; ám azt sem hallgathatom el, hogy néha ők fogtak mellé. „Dehát az Isten sem ismeri ki magát ebben a bolyban,” – írta már nem tudom melyikük. Előrebocsájtom, hogy ami hozzászólást – kellemet vagy kellemetlent –, észrevételt – helyeset vagy téveset –, kritikát, kifogást – jogosat vagy jogtalanat –, elismerést – megérdemeltet vagy nem – idézni fogok, nem kommentálok. Ha nem vitáztam egy emberöltőn át (egyetlen kivétellel) semminő személyes ügyemben, most méginkább hallgathatok. De közreadom, amit elmondtak mások, mert úgy vélem, eléggé érdekes.

A hozzászólásokból kitűnt, hogy a leghibásabb tán az emigráns írókról szóló fejezet. Tudtam, hogy Illyés Gyula öt esztendeig (1921–26 közt) Párizsban élt, kevesen ismerték nála jobban az Európa-szerte szétszóródott emigráns írók munkáit. Kértem, tájékoztasson; készségesen s azonnal válaszolt, és olyan bőven, hogy a tőle kapott anyagból állítottam össze a fejezetet. Figyelmeztettem, hogy hozzá képest „jobboldali” meggyőződésű vagyok, s egyúttal életrajzi adatait is kértem. Szeptember végén küldte dátum nélküli levelét; ebből az emigráns-irodalom ismertetését elhagyom, bekerült a könyvbe.

Igen tisztelt Uram,

levelét megkaptam; igen szívesen állok rendelkezésére.

Az emigrációs irodalom valóban nagy anyag, igen jelentős, véleményem szerint 1919–1924-ig a modernség szempontjából összehasonlíthatatlanul többet érő az itthoninál. Teljes, objektív irodalomtörténet szempontjából bizony

alaposan kellene foglalkozni véle. Mellékelten elküldök önnek pár adatot; sajnos magam is főleg emlékezetből állítottam össze. A „dokumentumokat” annak idején nem hoztam haza.

Az ön kérdéseire:

– semmi ellenvetésem nem lehet az ön felfogásaival szemben, melyek, bizonyára, a munka megírásánál is vezették. Az ön érdeke, hogy e felfogások helyességét, nemességét, tisztaságát igazolja. Ha ez sikerül, egyenes és bölcs munkát végzett, ha nem: előbb-utóbb megnyilatkozik a helyes kritika. Önnek, mint írta, „jobboldali” meggyőződése van. Nem akarok velük perbe szállni s így az ebből következő megnyilatkozásokkal sem.

– Akiket az emigrációs irodalomban fontosnak tartottam, azok nevét közlöm. Ezek azonban csak a „moderneket”, akik ott künn kezdték pályájukat. Ezek mellett működött s működik most is egész sereg kész vagy „modern” író és esztéta. (...)

[Itt következik adatainak sora és önéletrajza.]

Sok szerencsét munkájához! Allok rendelkezésére és szívélyesen üdvözölöm

Illyés Gyula.

Köszönő levelemre röviden felelt, de érintkezésünk evvel nem szakadt meg.

Bpest, 1928. okt. 3.

Igen tisztelt Uram,

lapját megkaptam; mellékelten a fénykép. Igen kérem, ha lehetséges, őrizze meg számomra.

Információkat illetően továbbra is kész örömmel állok rendelkezésére, azonban kérem, *nevemet az előszóban ne említse*. A közölt adatok helyességéért mindenkor helyt állok, azonban azok közrebocsátására külföldön élő ismerőseimtől nem kértem, nem kaptam felhatalmazást. Szerepeljenek hát úgy, mintha ön kutatta volna fel őket.

Szívélyesen üdvözölöm

Illyés Gyula

Jólesik visszagondolnom, mily szíves készséggel jöttek segítségemre mások is. Pogány Béla, mondanom sem kell, kötelességének érezte, hogy leegye kezét-lábát; helyesbített, hiányolt, adatokat, cikkeket hajszolt föl, embereket mozgósított; ám egyben tapasztalnia kellett, mekkora apparátust kíván egy ilyen összefoglalás lábra állítása, még ha kísérlet is csupán. Helyette inkább Szabó Lőrinc levelét idézném, kihallik, mily baráti szívességgel, készörömost ontja a szót, csordultig jóakarattal s örvendve, hogy szabadon beszélhet irodalmi dolgokról.

Budapest, 1928. október 13. éjszaka.

Kedves Barátom,

ma reggel kaptam levelét. Nagyon örültem neki, sőt már előbb is örültem munkája jelének, a prospektusnak, melyet a szerkesztőségben megkaptam. Nem nagyon értem, miért vehettek zokon valamit egyesek, hisz amit a prospektus elárul, az igen komoly és rokonszenves. Szívesen hozzá is szólnék, de félek, csupa tévedés volnának megjegyzéseim, oly kevéssé biztos az, hogy

a beosztásokat és alcsoportokat jelző címszavak mögé mily tartalmat szánt. *Nagyjában* azonban kitűnőnek ígérkezik, szükségesnek, újnak, igazságosnak és teljesnek. Úgy látszik, maga csinálja meg azt, amit Komlós nem akart és nem tud.

S nem tudom, teljesen kész-e már a könyv, s ha kész is, lehet-e beleszúrni, áthelyezni egyetmást? Most volna igazán jó, ha Pesten töltene néhány napot, hogy beszélgethessünk. De azért így is teszek néhány megjegyzést, ha nem veszi rossz néven.

József Attilát vegye ki a futuristák közül, föltétlenül. Tehetséges költő, semmi köze az igazi zöldekhez. Mert néha prózaverset ír?

A „költői idealizmus” csoportjába tartozók között néhány jelentéktelen név van. Én ide tenném József Attilát és Illyés Gyulát is. És van néhány jó költő, hirtelenében nem tudok neveket mondani (hisz szórakozottságomban azt se vettem észre, hogy Erdélyi pl. kimaradt), akinek itt volna a helye. S látom, én sem ismerek mindenkit az itt vagy ott már szereplő emberek közül.

Nem ad helyet kiadósabban a kritikusoknak, esztétikusoknak?

Nem becsüli maga túl a Forrás c. anthológia törzsembereit és szellemét? Sárközinek most vette meg egy regényét az Athenaeum. Ismeri novelláit?

Raith Tivadarral komolyan foglalkozni, arcképét közölni, lehetetlen. Hacsak oly részletességbe nem megy, amely már irgalom. Csöppet sem haragszom rá, sőt kissé szeretem és sajnálom, de bizony ő semmit a világon nem produkált.

Mintha hiányoznának szereplő fiatal prózaírók. Illés Endre is ér valamit. Kardos László. S mit tudom én. Ne haragudjon, ha megkérdem: nem fenyegeti-e az a veszély, hogy onnan Pécsről nem vesz észre megjelent dolgokat, viszont túlbecsül egyetmást, ami eljutott magához, – túlbecsüli már azzal, hogy tudomásul vesz és főlemlít, holott ugyanúgy sok más megérdemelné a megemlítést? Ne értsen félre, kedves Várkonyi, tudom én is az előnyét annak, hogy maga kívül él ezen a ronda irodalmi életen: tudom, mit ér a függetlenség! [Pontos találat: mindennél többet ér! V. N.] De itt-ott nagyon érződik – így, jogtalan aggodalmaskodással beszélve bele az ismeretlen könyvbe – hogy a szerző könyvekre építi beszámolóját, túlságosan becsüli azt, ami megjelent (noha éppen e szempontból kell hiányoknak lennie kartotékjában). Például most látom Miklós Jutka nevét: bármily utolsó sorban és mellékesen tárgyalja is ezt a költőnőt, elveti a súlykot. Azt véli látni belőle az ember, hogy maga azt a Holnap-kötetet respektussal veszi kezébe oly részeiben is, amelyek régen és teljesen meghaltak. Miklós Jutka hiába jelent meg ott, az csak annyit ér, mintha egy vidéki lapban sorvadtak volna el szegénynek egészen rossz versei.

És mintha helyi értékeléseknek is nagyobb megbecsülést tulajdonítana a kelleténél.

Nagyon félek, hogy rosszat mondtam. Nem akarom én ún. életszagúságra ösztökélni, isten ments! De ne tisztelje ennyire a könyveket. Minden attól függ különben, hogy mennyire akar számszerű teljességre törekedni. Ez is roppant nehéz, majdnem lehetetlen. Nincs mit tenni jobbat, mint megtartani valami okos arányosságot. De aránytalanság és elnagyoltság esetén is sokat javít és ment az elméleti rész és irányadás, itt pedig magát nem kell féltetni.

Raith arcképét a könyv érdekében kicserélném Kodolányiével, Fodoréval vagy Erdélyiével.

Mit írnak még? Rengeteget lehetne, de nincs ennek így sok értelme. Dehogy sok, – semmi! Lehetetlen a kéziratot látnom, akármilyen rövid időre is? Utazzon fel, ha lehet!

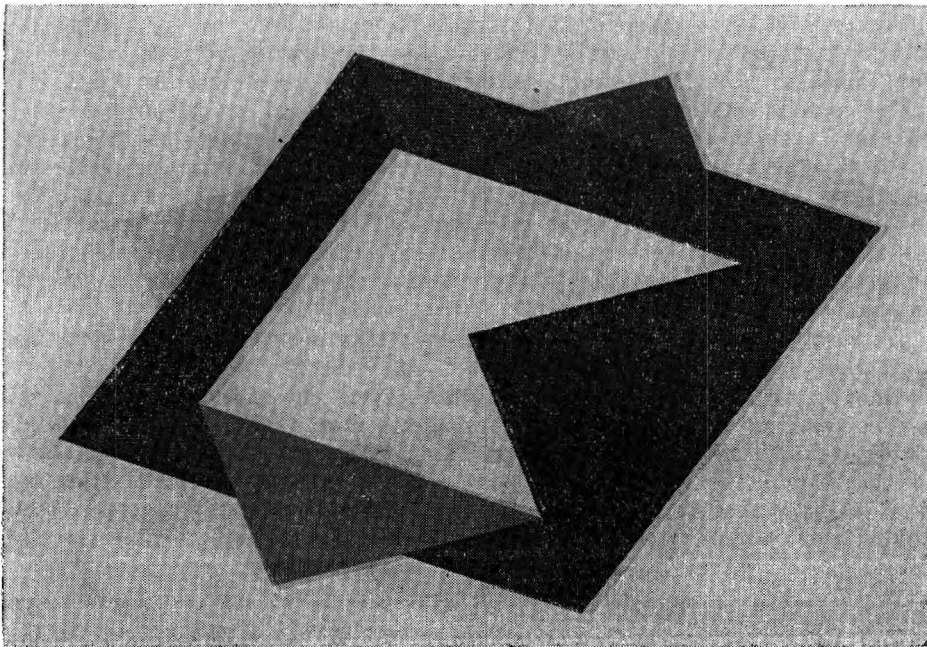
Biztosra veszem, hogy nagyon értékes lesz a könyv, és szeretném, ha a legértékesebb lehetne, leggondosabb. Valami alapvető. Természetesen a III. rész érdekelt leginkább, hiszen az úttörő. [A III. rész az 1918–1928. évek irodalmáról szól. V. N.] (...)

Szabó Lőrinc

Biztonság kedvéért és ismeretvágyból olyan írók – fiatalok – munkáit is látni akartam, kiknek írásai könyvalakban még nem jelentek meg, de sejtteni lehetett, hogy viszik valamire. A dolog viszketően sürgős volt, mert a könyvet már szedték, s csak a szedetlen részbe illeszthettem új anyagot, de az utolsó pillanatot sem akartam elmulasztani. Írtam néhányuknak, s főként, persze, szegény Pogány Bélát ugrattam, tolmácsolja kérésemet a legtöbbet ígérőknek. Elég sokan jelentkeztek, azonban oly gyér, elégtelen anyaggal, hogy csupán nevüket jegyezhettem föl a szemmel tartandók listájára.

Nagy sebten még toldtam-foldtam-húztam a szöveget, ahogy lehetett, mert már teljes gőzzel ment a szedés. S győzködtem a korrektúrát, amely művészetben reménytelen antitalentum vagyok, mert nem azt látom, ami kiszedve áll, hanem aminek ott állnia kellene; benn is maradt a sajtóhibák fele. No de végre december elején kijött a könyv, szemem-szám elállt, mikor a szerzői példányokat megkaptam, mert Thienemann tudtom nélkül, titkolva tervezte ki külalakját: nagy negyedréti formátum, zöld meg drapp egészvászon-kötés, dús aranyozás! Megborzongtam, részint a gyönyörtől, részint a felelősség miatt. Dehát lesz, ami lesz, alea jacta est.

(Folytatjuk.)

„AZ OSZLOP-HAGYOMÁNY”

Címünket *Várkonyi Nándor: Szíriat oszlopai* első fejezetének éléről kölcsönöztük, mert alapvetően meghatározza tartalmát: mit olvasott le az író „Szíriat oszlopairól”?

A könyv 1940-es és 42-es kiadása az akkori idők egyik legnagyobb sikerét aratta. Az író németellenessége közismert volt, s a háború értelemellenessége közepette a téma az emberi történelem távoli múltjába vitte olvasóját, oda, ahol a társadalmi szükségsszerűségről nem tankot, gépfegyvert, bombát gyártottak a többi embert elpusztítandó, hanem igen fejlett kultúrát, kőbe épített-véssett jelekkel.

A nagy érdeklődést tekintve elégséges-e az a magyarázat, hogy Várkonyi Nándor mindig titkokat fürkészt? Mert titok a földön mindenütt jelenlevő piramisok, kőszobrok, kőtemplomok, kőkörök léte-ténye, titok a kőbe véssett jelek megfejtett-megfejtetlen jelentése, titok az ősi szimbólumrendszer. De mindezeknél talán még nagyobb rejtély az elolvasható szó, az ősmondák és mítoszok szava. A könyv iránti érdeklődés magyarázatára elégséges-e, hogy az író minden lépését ezek megfejtése irányába teszi meg?

Talán közelebb jutunk a magyarázathoz, ha tudjuk: ezek a titkok az emberiség iratlan múltjában élnek. Az iratlan emberi történelem ideje kétségkívül rejt oly ellentmondást, amely titoknak látszik. Ha belépünk egy múzeumba, a tárlókban primitív fegyvereket-eszközöket-használati tárgyakat látunk. A fantáziarajzok és festmények félig állati lényeket állítanak elénk, mai látásmódunkból ítélve durva, torz arccal-arc-kifejezéssel, amint éppen mammutokat hajtanak egy szakadék felé. E lény családi tűzhelye egy barlang előtt látható, a férfi arcán egyáltalán nem a pater familias arc-kifejezése ül. A primitívebb képeken hatalmas combot rág, és szemében szikrája sincs az értelem fényének. Amha egy nagyobb múzeumban egy teremmel tovább haladunk, csodálatosan csiszolt-megmunkált és az előbbivel tökéletesen ellentétes arc-kifejezéssel ellátott szobrokat találunk, vékony papirusztekercseket, leheletfinom rajzokkal, s olyan jelekkel rajtuk, amelyek között hihetetlenül bonyolult és differenciált szemléletből fakadó összefüggést érezhet az is, aki csak krokodilust, madarat, sárkányt lát bennük. Ennek a teremnek a falán ott függ a hatalmas piramisok, kőkörök, ősszobrok, templomok, kapuk fényképe, rajtuk az ugyancsak bonyolult jelekkel, a csodás-finom barlang- és sziklarajzok mása stb.

Mi köze a két képnek egymáshoz? – hogyan egyeztethetők össze a mammutokat hajszoló félig állati lények a kőbe vagy kőből csiszolt-véssett remekművekkel? – különösen, ha azt olvashatjuk, hogy a két kép időben nagyon közel esik egymáshoz?

Titkokat rejtenek, vagy titokra utalnak az antropológiai fejlődés hiányzó láncszemei is. Sokáig bizonyos volt ez a láncolat: a jávai *Pithecanthropus erectus* → a heidelbergi *Homo primigenius* → a *Homo sapiens fossilis*. Am előkerült Afrikában a déli majomember, az *Australopithecus*, 1952-ben a „diótörő ember”, aztán a *Homo habilis*, s most legutóbb, az ősz folyamán bemutatott – ugyancsak afrikai – koponya és lábcsárcsont, amelynek ideje kettő és félmillió év, ami tehát hétszázötvenezer évvel öregebb, mint a legősibbnek tartott *Australopithecus*. A lánc egyre épül visszafelé.

De ilyen hiányzó láncszemre mutat rá az ún. egyiptomi vagy akár a babiloniai „csoda”. A Nílus, valamint a Tigris és Eufrát völgyében a már mindenki által jól ismert műveltség és kultúra minden előzmény nélkül való, az alap, amire ismereteink szerint ráépült, nem magyarázza meg létrejöttét: kb. kétszáz év alatt kellett volna a legprimitívebb kezdetektől oly ősműveltség *teljességének* kialakulnia, amely a Föld

mai kultúrájának az alapja. A „combevő” ükunokájának piramist kellett volna terveznie és építenie.

A titkokat tovább sorolhatnánk, mégis legtöbbször ez a rejtély, a kezdetleges körülmények között élő, primitív őseink hogyan lehettek képesek egészen rövid idő múlva lenyűgözően gyönyörű kőépítményeket, és bonyolult, de részeit mégis csodásan összeillesztő szellemi építményeket létrehozni?

A nagy szellemi produktumok közé nemcsak kidolgozott vallásrendszerük, kultikus célokat szolgáló rítusaik, de mondáik-mítoszaik tartoznak. Várkonyi Nándor az írott történelem előtti idők felderítésére a mítosz megértése révén vállalkozik. Az utóbbi évtizedek tudósai közül ő az első, aki a mítoszokat nemcsak abban az értelemben veszi komolyan, hogy hiteles történelmi-földrajzi tényeket közölnek (miként ezt H. Schliemann, R. Koldewey vagy L. Wooley tette), de abban az értelemben is, hogy az akkori világkép egész rendszerét, az akkori élet teljes rögzítését látja bennük. Ahogy mondja: „... fő útbaigazítónk csak a szellemi hagyományok lehetnek. Ezek valóban az élet lényeges tartalmát, a műveltség igazi anyagát nyújtják...” Az emberiség szellemi hagyományai Várkonyi Nándor olvasatában valóban kinyílnak, megszólalnak és a titkokat elárulják.

A könyv gondolatmenete – nagyon vázlatosan – a következő: a Föld minden részén lehet piramisokat, kőkoröket, sziklatemplomokat találni, amelyek kultikus helyek, napvarták, csillagvizsgálók, kőbeépített naptárak; a Föld majd minden népének ősi emlékein és kultuszaiban közös jeleket és motívumokat vehetünk észre, amelyek azonos jelentésűek. Ki hozta ezeket létre? A szellemi hagyományok mindenütt szólnak özönvízről és elsüllyedt, víz alá került egykori szárazföldekről; az említett építmények és műveltség egy özönvíz előtti ember hagyatéka; ez az özönvíz előtti ember más volt mint mi: benne élt a természet harmóniájában „teljes közösségben a természettel, tárgya volt a rendnek, mint a növény és az állat”; az ember sorsa az volt, hogy ebből kilépjen, azaz felismerje a természet törvényeit; ám amikor ez bekövetkezett „elkülönült, magára maradt, s egymagában szembekerült a teremtés többi részével”. Az ősi kultúra magja ennek az embernek köszönhető, aki alacsony volt és pigmeus-fajta, aki a természet harmóniájából már kilépett, de az ősi egységet még tökéletesen ismerte-tudta. Ennek az embernek utódai – Várkonyi huszonnyolc nép nevét sorolja fel – fejlesztették ki, hozták létre a Földön ma is található tárgyi emlékeket, mielőtt vagy miután a vízözön bekövetkezett. Az ősmunda és mítosz az ő produktumuk, és noha ez már eredeti formájában sehol sem található meg, gondos és értő olvasással kivethető, hogy vagy a vízözön előtti tudást vagy magát a katasztrófát rögzíti.

Valószínűnek látszik tehát, hogy az ember sokkal régiebb, mint feltételeztük, s az említett rejtélyek ezen a réven oldódnak meg. A „barlanglakó, combevő ős” sokkal távolabbi múltba kerül, s nem közvetlenül az írásbeliség megjelenése előtt élt, illetőleg sem az írásbeliség, sem a magas kultúra nem azon a földrajzi helyen alakult ki, ahol az emlékek állanak vagy ahonnan az ásó felszínre hozta.

A mű kétségkívül hozzászól ahhoz a kérdéshez is, mi a magyarázata, hogy a Föld számtalan részén azonos jellegű világképet, tárgyi és szellemi emlékeket találunk. Az alapvető és egymásnak ellentmondó két nézet a következő: a műveltség valahol kialakult, egy nép létrehozta, aztán ez a nép vándorolni kezdett és máshová is magával vitte a maga műveltségét; illetőleg, az emberi fejlődésnek vannak általános törvényszerűségei, amelyek azonos műveltséget eredményeznek mindenhol, érintkezés nélkül is. A kérdés legkényesebb része az amerikai műveltség kialakulásának magyarázata. Amerikát ui. hatalmas óceánok ölelik körül, s a többi földrészről csak a Bering-szoroson keresztül lehet könnyűszerrel idejutni. Tudvalévő, hogy Dél-Amerikában, Óceániában és Indonéziában egymáshoz nagyon sok vonatkozásban hasonló emlékeket-hagyományokat találhatunk. Ezeket tehát vagy egy „műveltség-szállító” nép terjesztette el – s, ha így, ha Amerikába hozták, mérhetetlen kilométereket kellett a Bering-szorostól déli irányba megtenni – vagy mindenhol, egymástól függetlenül fejlődtek ki. Ha így, ismét kétféle magyarázatból kaphatunk választ: vagy az emberi lélek, a szellem azonos szerkezetű, s így abból jönnek létre

azonos produktumok, vagy pedig a környezetre való reagálás hasonló. A meglévő emlékek zöme kétségkívül az egyenlítőhöz közeli, kb. a mérsékelt égövek határáig nyúló területen található. Ha az éghajlati viszonyok akkor is hasonlóak voltak, a szükségképpen azonos társadalmi fejlődés tehát egymástól függetlenül is adhatott azonos kulturális „választ”. Azt azonban tudjuk, hogy az azonos gazdasági és társadalmi alap és az azonos földrajzi-éghajlati tényezők még azokban a korokban sem hoztak létre egyazonos időben egyazonos felépítményt, amikor a fejlődés üteme sokkal gyorsabb volt. A társadalmi fejlődés ezekben a korokban lassabb ütemben haladt, s ha mindenütt szükségképpen azonos tendenciákat mutatott is – a különböző területek egymásra hatásának lehetőségét az időben egyenlőtlen ütemű fejlődés lehetősége nem zárja ki.

Várkonyi Nándor „Szíriat oszlopairól” azt olvassa le, hogy a régebbi időkben a Föld térképe nem olyan volt, mint manapság: léteztek olyan „szárazulatok” vagy szigetcsoportok, amelyek együttese nem volt sem Amerikától, sem Afrikától – Európától – nyugati irányban – az akkori hajózási technikával sem, elérhetetlen távolságban. Az író olvasatából az következik, hogy ezek a szárazulatok-szigetcsoportok épp mélyebb fekvésüknél fogva olyan környezetet biztosítottak a természet befolyásának akkoriban sokkal jobban kitett ember számára, ahol a fejlődés gyorsabb ütemben mehetett végbe. Amikor ezeknek a területeknek lassú süllyedése (vagy a vízszint emelkedése) megkezdődött, akkor terjesztették el az itt lakó népek a magas-kultúrát a Föld különböző, hozzájuk közel eső területein, ott, ahová menekültek.

Amíg Várkonyi Nándor „olvasatának” végére ér, az olvasót egyfajta ámulat lepi el. Az ti., hogy mégis lehetséges ma igen komolyan tájékozottnak lenni az antropológia, a földtan és földtörténet, a csillagászat, a geológia, a növény- és állattan, a növény- és állatföldrajz, az őslénytan, a népköltészet és néprajz tudományában. A mítosz és mondavilág, valamint a kultúrtörténet pedig tökéletesen az ő szakterülete. Mindezek anyagát könyvébe beépíti és felhasználja. Ha meggondoljuk, micsoda hatalmas terület ez, s különösképpen mennyi apró rész-adatot tartalmazó, abból összeálló tudományágakról van szó, valóban csodálhatjuk azt a szellemi tevékenységet, amely összegyűjti-megtanulja-kiválogatja ezt a hatalmas anyagot. Ugyanakkor tudjuk valamennyien: Várkonyi Nándor sohasem utazott, egyetlen piramist sem látott, nem végzett régészeti, antropológiai stb. kutatásokat. Fő forrása mindig az írott könyv, a régi és új tudósok és az ősi ember által írott könyv – hisz most már az ősmonda és a mítosz is írott mű. Ami még segítségére van, az fénykép, rajz, térkép. A könyvben egyetlen adat, egyetlen konkrét tény nincs, amit Várkonyi Nándor fedezett volna fel. Az efféle tudóst pár évtizede még így nevezték: szobatudós. S hogy mennyire alaptalan a szónak pejoratív értelme, bizonyoság rá a *Szíriat oszlopai*. Mert benne az emberi gondolatot, annak erejét és jelentőségét csodálhatjuk: a milliányi részadat között Várkonyi Nándor a gondolattal találta meg azt a nézőpontot, ahonnan a kaleidoszkóp képe összeáll. Ez a könyv mindenképpen az emberi szellem, az emberi gondolat nagyszerű teljesítménye, az analitikus és szintetikus elemzőkészségé, a végpontra vagy a lényegre irányított rendíthetetlen figyelemé, azé a gondolaté, amely nem téved a részletek labirintusába, de felhasznál minden apróságot.

A könyv akkor is igen jelentős eredményeket mutat fel, ha nem egyezik mindenben az egzakt módszerekkel elért tudományos eredményekkel. Még hozzá azért, mert Várkonyi nem tudományos munkát írt. Említettük, hogy fő útbaigazítójának a mítoszt és a mondát tartja – nos ezzel sem az antropológia, sem a régészet, sem a közzétan stb. nem dolgozhat. Az író hivatkozik, nem is kis számban-mennyiségben, a szaktudományok tényeire-adataira vagy elvi megállapításaira, de természetesen azokra, amelyekkel mítosz-olvasatát alátámaszthatja. Mivel „Szíriat oszlopai” olvassa, azaz a hagyományból kifejezhető képet akarja és kívánja rekonstruálni – s nem a tudományt akarja a mítosszal elvetni vagy felfogadni – könyve nem is nevezhető, nem is tartható másnak, mint olyan mítosz-olvasásnak, amelynek eredményeit a szaktudományok adataival együtt közli.

Az írókról, egyes irodalmi alkotásokról szóló olyan írásokat, amelyeknek műnemi helyét a szaktudomány és a szépirodalom között lelhetjük föl, esszének szok-

tuk nevezni. Ha a köztudatban az esszé nem jelölne egy bizonyos stílust is, ezt a könyvet az emberi őskorról írott esszének nevezhetnénk. (Bizonyos történelmi témákról is szoktak esszét írni). Így leginkább azt mondhatjuk: a mű egyfajta interpretáció, az ősi mítoszok és mondák értelmezése, magyarázata.

Az, hogy Várkonyi Nándor a szellemi hagyományokat ilyen abszolút kitüntetett helyzetbe állítja – veszélyeket is rejt magában. Elsősorban azt, hogy nem tudományosan tesz különbséget „műveltség” és „civilizáció” között. Ismeretes, hogy a 20-as, 30-as évek közgondolkodása választotta szét a „kultúrát” és „civilizációt”; az előbbin a társadalom „szellemi”, utóbbin „technikai” vagy „gépi” produktumait érte. Várkonyi Nándor ezt a tételt anélkül veszi át – szerencsére nem könyve egész szemléletmódjában –, hogy a mélyére nézne. Mivel – elvben! – mindig a szellemi hagyományokra tekint, nem fogadja el, hogy az emberi művelődés történetét kő-, bronz-, stb. korszakokra lehet felosztani, mivel: „Ezeknek az anyagoknak használata nem korszakot jelent, hanem állapotot, helyesebben *nem műveltséget*, hanem technikát.” (Kiemelés a szerzőtől.) (Egy korszak miért nem lehetne egyenlő egy állapot időtartamával?) Azt, hogy a tárgyi leletekről következtetni lehessen „az őket használó emberek szellemi életének némely mozzanatára” – elismeri, természetesen. Még hozzá éppen azért írhatjuk, hogy „természetesen”, mert ő maga is hivatkozik rájuk ott, ahol az ezekből leszűrhető következtetések és a mítoszok, mondák közlése megegyezik; a gyakorlatban tehát ő is következtet a tárgyi leletekről a műveltségre. Egyébként is igen nehéz – ha egyáltalán lehet – határvonalat húzni az ősidők munkaszerszámai, használati tárgyai és a szellemi műveltséget jobban magukba záró, a vallásos ceremóniákban alkalmazott tárgyi leletek között. Épp Várkonyi figyelmeztet, mekkora szerepet játszott ezeknek az embereknek az életében a vallás: még használati tárgyaikon is ott volt világképüknek igen erős nyoma. De ezenkívül: a nagyszerű összobrok stb.-k, létrehozása nyilván éppúgy függött a felhasznált szerzőktől is, miként a használati tárgyaké. Várkonyi Nándor az „anyag művelésén” lényegében azt a folyamatot érti, amikor a szó szerinti anyagból a mindennapok számára készül közhasznú tárgy. De a szó elsődleges értelmében véve anyagot „műveltek” akkor is, amikor azokból a Várkonyi Nándor szerinti „műveltséget” magukba foglaló, azt hordozó és közlő tárgyakat (akár kicsi, akár hatalmas kultikus szobor stb.) hoztak létre. Éppen ezért érthetetlen – és teljesen fölösleges is –, hogy olyan idealista gondolatokat fogalmaz meg, miszerint: „az emberi művelődés kezdete nem esett egybe az anyag használatának kezdetével. A szellem művelése, a kultúra előbb indult meg, mint az anyag művelése, a civilizáció”. Egyébként is: ennek a mondatnak csak akkor lenne értelme is, jelentősége is Várkonyi munkájában, ha a „comb-évő” ő és a piramisokat megalkotó ő azonos lenne – s ha nem épp ő mutatott volna rá, hogy a piramisok létrehozásáig hosszú fejlődést tett meg az ember, hogy sokkal régebb óta „készült” ezeknek a feladatoknak a megoldására, – ha nem is azokon a földrajzi helyeken, ahol végül felépítették.

Mivel a fenti tétel nem hatja át a könyv egészét, új kiadása a harminc év előtti kiadáshoz viszonyítva egész jellegében jóval inkább visszalép attól, hogy tudományos szakmunkának tekintse. Ismeretes, hogy a mű legélesebb ellenzői épp azok a szaktudósok vagy a szaktudományokban járatos olvasók voltak, akik a régi kiadást egyértelműen szakmunkaként olvasták. A mostanit csak mint monda- és mítoszmagyarázatot olvashatjuk, ahol ezek olvasata sokban megegyezik a szaktudományokkal. Ebben a kiadásban azt olvashatjuk, mit mond erről és erről a monda és a mítosz a maga nyelvén és Várkonyi olvasatában. Tudjuk, sokan kifogásolták a régi kiadás vízözön-magyarázatát, mesének minősítették, vagy jobbára „irodalmi terméknek” az elsüllyedt földrészeket, mondván: egyetlen Hold sem zuhant a Földre, s a tenger mélységének vizsgálatai nem igazolták az elsüllyedt földrészeket. Az új *Szíriat országai* ezzel kapcsolatban meg sem említi Hörbiger nevét, mint ahogy antropológiai magyarázataiban sem fordul E. Dacqué-hoz. Nem adja a vízözön természettudományos okát-magyarázatát, sőt azt sem állítja, hogy volt, létezett egy földrész s ez volt Atlantisz. Azt mondja: „sziget, szigetcsoporthoz, földrész vagy szárazulat” volt, ami mindig kisebb területet jelent. Az előbb említett magyarázatok kihagyása nem azért

volt hasznos, mert a tudomány nem igazolta ezeket, de azért, mert Várkonyi Nándornak már az első kiadásban sem Atlantiszról vagy a vízözönről volt tudományos elmélete. Új könyvében az akkori kiadás alaptendenciája – mit lehet a szellemi hagyományokból megismernünk – sokkal jobban érvényesül. Várkonyi az ősi embert és világképét kutatja, azt: *mit jelentenek* az írott és a tárgyi emlékek-hagyományok. Módszere az, hogy saját, következetesen az értelem fényével átvilágított mítosz-olvasata-magyarázata közé a régi és új tudósok szavait helyezi el. Mondanivalója a mítoszok magyarázata, értelmének kifejtése. De ezt sem a saját szavaival teszi, hanem az egymás mellé helyezett adatokkal, tényekkel, idézetekkel és mítosz-szövegekkel sugallja. Ez a módszer – és ki vonhatná kétségbe, hogy ezt Várkonyi Nándor mindannyiunknál sokkal jobban tudja – nem lenne követhető akkor, ha antropológiai, régészeti, néprajzi stb. szaktudományos igényei lennének, ha művét bármelyik szaktudomány katalógusába kívánná besorolni. Módszerében persze a tények-adatok mennyisége mégis jelentős szerepet játszik: azért sorakoztatja fel azokat elképesztő mennyiségben, hogy kitessék, ha a „Szíriat oszlopairól” leolvashatókkal épp a szaktudósok által megállapított ennyi és ennyi konkrét tény egyezik meg, akkor sem a mítosz, sem saját olvasata sem lehet merőben légbőlkapott. Ismeretes, ebből a témából rengeteg fantazmagóriát, jólcsapongó görögtüzet produkáltak, újabban a sci-fi képzeletvilágával is összekapcsolva. „Elmélet” éppen ezekben van – a *Szíriat oszlopai*ban pedig mítosz- és mondaértelmezés. Az „elmélet-gyártó” kiadványok stílusukban is tettenérhetők; Várkonyi munkájában sem a bombasztos „mindent-tudás” hangját, sem a szöbűvész stílust nem lelhetjük föl.

A könyv minden sorát egy szerény, dísz és cifraság nélküli felelősségtudat hatja át. Várkonyi a mai emberhez azzal szól, ami az ő hivatása: múltunknak a szellemi hagyományokból kirajzolódó képét írja. Múltunk sohasem akkor fontos számunkra, ha bizonytalan a jövőnk. Ellenkezőleg: a hagyományok annak a kornak és embernek fontosak, aki a jövőbe néz, s akinek a jövő nem mindegy. Azt hiszem ez a magyarázata a *Szíriat oszlopai* harmincéves sikerének. Az emberiség múltjáról ad képet az ember szellemi emlékeivel oly korszakban, amikor az emberiséget a jövő foglalkoztatja. A jövőt senki nem képzelel el olyanak, amilyenek az „oszlop-hagyomány” mutatja, miként ahogy a legegzaktabb bizonyító eljárással megírt múltról szóló egyetlen könyv eredményeit sem akarjuk változatlanul átvinni a jövőbe.

Azok az ősi emlékek, amelyeket megszólaltat szinte egytől-egyig kollektív alkotások, az akkori emberiség kollektív munkájának eredményei. „Szíriat oszlopait” mások „kiásták”, Várkonyi Nándor elolvasta üzenetüket, és megfejtésének eredményességét vagy kudarcát ismét a kollektívumra bizza: „Hogy munkám szellemi kaland volt-e csupán vagy nyújt-e rendszerezett ismereteket, hogy hipotézisei meggyőzők-e, vagy az írói képzelet szüleményeinek kell felfogni őket – olyan kérdések, amelyek megválaszolására az olvasó hivatott” – írja manapság szokatlan gesztussal. Az bizonyos, hogy a magaskultúra egyetemes világképét Várkonyi Nándor megrajzolta. (*Magvető*).

BEMUTATJUK

A bemutatás és bemutatkozás: öröm. A szerzőnek azért, mert joggal érezheti, túljutott az első akadályon; arra érdemesült, hogy tehetsége nyilvánosságot kapjon. A szerkesztőségnek meg az az öröme, hogy kiválaszthatta a leginkább érdemeseket a sok – és a közölhetőség szintjét elérő – fiatal közül; vállalva azt a kockázatot is, vajon elég jól ítélte-e meg a tehetséget? Ebben az örömben a várakozás reménye is benne van: rejteget-e a tarsoly olyan aranytartalékot, mely a továbbiakban fedezet lesz az előlegezett bizalomra?

Balipap Ferenc Tolna megyében, Tamásiban népművelő. Verseiben a valóságfölismerés sorsa-tragikumakap jó megjelenítőerejű, érzékelhető képi fogalmazást; versépítése biztos, ritmikái képletei változatosak, asszociációi erőltettség nélküliek. Költeményeiben a megélt-megszenvedett élmény biztosítja a hiteles művészi erőt.

Darányi Marianna Pécsen lakik. Prózájában a természetes nyíltság, a nagyon is jelenlevő problémák közvetlen „kibeszélése”, a csaknem eszköztelen ábrázolásmód, a mértéktartó, bár még egyelőre nem teljesen kialakult sodrásos elbeszélő stílus a biztató. Kiagyaltóság és szenvelgés helyett életünk valóságát: esendőségeinket és reményeinket, köznapjaink árnyait-fényeit festi jó kompozíciós érzékkel.

Kovács Lajos pedagógus, írásaival a „Többesszámban” című Komárom megyei antológiában szerepelt. Visszafojtott indulat, áttételes képi megfogalmazás jellemzi verseit. Többször él a kihagyásos módszerrel, vagy az elhallgatással, ami súlyosbítja mondandóját. Indulatos versépítésébe itt-ott még nosztalgikus elem is vegyül, ezt azonban ellenpontoszza „a magunk vándorlásá”-nak vállalása.

Mindhárman huszonévesek.

Tehetségük, szándékuk, eddigi munkájuk följogosít bennünket arra a reményre, hogy a kezdésnek szép folytatása lesz; egyúttal figyelmeztet is tehetségük további gondozására, arra, hogy kivirágzó gyümölcsfájuk termőre érjen.

PAKOLITZ ISTVÁN

BALIPAP FERENC

Vallomás

*Erdők mögül a szem
Hasad hold tükre
Eléáll életem
Csípődet kibontja*

*Sors-szabó képletét
Mormolom az útnak
Testedre borulnék
Siratlak Falum vagy*

*Bokrok árnya
Fejemre korona
Temeted éjszakám
Két kar villámaiba*

Tűzben állva

*A lángnak hamu az ára
Marad az ember magára
Lesz lombjainak csak ága
Erdőnek roskadó tája*

*A hamunak láng a sorsa
Ami gyullad – leég sorra
Parázs-fészket rak vállunkra
Lenni izzik minden mintha*

Öregember

*Szekérre rakta a délutánt
és elindította a fákat
Fénnyel csörögtek az ablakok
Ég-asztalt terített magának*

*és némán – amikor jóllakott –
magára-gyújtotta a házat*

Hallom kacagni csöndesen

El se hinnéd, milyen helyes egy kis kölyök.

Ahogy jön-megy, felesel, tükörbe fintorog, ahogy négykézláb ereszkedik, ugat, de ha visszaugatsz, behúzza nyakát és kér, hogy inkább kisegér legyél, ahogy alvás ellen trükköket eszel ki, „most inni kérek”, „pisilni kell”, „a másik macit”, és ahogy elalszik végül, félszemű mackót szorongatva, később fölnevet néha, vagy motyog valamit.

Nem, nem hiszed el, milyen.

Ha nincs gyereked.

Furcsa, persze, hogy ilyeneket mondok, hogy pont én mondok ilyeneket. Nem voltam az a srác, aki elpukkanik egy kis kölyöktől.

Mennyire kiröhögtük a Gyökért! Csak tolta a kocsit, és lihegett, „a kezét figyeljétek, a kezét!”, és a legjobb sonkákat se vette észre.

Hisz a gyerek az csak gyerek. Egyik olyan, mint a másik. Na és?

Akkor még nem tudtam, amit most.

Egyikünk se tudja, amíg facér.

Aztán elvettem Zsókát, és mikor terhes lett, csak annyit mondtam:

– Na, nem baj.

De elment tőle a gyerek. És elment a második, a harmadik is. Akkor kezdtem észrevenni a kölyköket, belestem a babakocsikba és számolgattam, az első ennyi idős lenne, a második annyi.

Aztán egy este, mikor Zsóka eltolt, hogy nem, nem lehet, ártana a babának, egy percig csak bámultam, és mikor megértettem, miről van szó, legszívesebben földobáltam volna őt, de csak a képemet fektettem a hasára, könnyedén, hogy meg ne nyomjam.

Egyből táppénzre vették, fekvést parancsoltak rá, hetenként kapta az injekciót, én meg hordtam a bogyókat a patikából, főztem, mostam, takarítottam.

Nagyon kívántam már egy gyereket.

A szerelemnek persze lőttek. Ő csak feküdt az egyszál hálóingében, én meg alig mertem ránézni. Nincs az a kimondott pap-természetem.

Ha hiszed, ha nem, mégse bírtam akkor más nőhöz menni. Ismersz, nem csinállok ebből semmi hühhót. Hát csalás az, mondd, ha elkapok egy macskát, és bezárkózok vele a raktárba? Fenét az! Azok csak azt kapják, amit megérdemelnek, és ami meg is jár nekik. A muris az, hogy akkor mégse tudtam más nőhöz menni, pedig bikás voltam, sejtethed.

Igaz, ami igaz, egyszer majdhogy megtörtént. Új áru jött a céghez, osztályonfelüli. Azonnal megindult köztünk a játék, nagy szembenézések, sűrűlódások, meg ilyesmi. Egyszer, valami fárasztó vidéki meló után későn értem vissza, már nyolc is elmúlt. Viszem a műszereket a raktárba, hát ott találom őt, túlórázott, vagy mit csinált. Azonnal tudtam, hogy most, vagy soha, pedig nehéz és hosszú napom volt, meg a nátha is kerülgetett. Nem akartam kihagyni a bulit annyi koplalás után. A lányka NB I-es formába lendült, nálam

– sehol semmi. Hosszú pizsmogás után leszereltem a melltartóját, mert ettől sokat reméltem, de ez se segített. Semmi az égvilágon. Úgy jártam, mint egy válogatott focista tizenegyeskor. Nem tudtam kibontakozni. Képzelheted, hogy nézett rám a lányzó azután. Hogy pontos legyek, meg se látott. Átnézett rajtam, mint az üvegen.

Júliusba fordultunk, Zsóka a hetedik hónapban járt, a gyerek fickósan rúgkapált, mi meg örültünk, hogy most már csak kihúzza azt a kis időt, ami hátra van. És amikor napra pontosan betöltötte a hetediket – július nyolcadika volt – akkor történt a baj.

Arra ébredtem éjjel, hogy Zsóka rohan ki a fürdőbe. Fölugrottam, vilányt gyújtottam, és láttam, hogy a lepedője csupa víz, de egy tócsa az egész.

– Mi van, mi van? – csak ezt labogtam, de a végén ült, a hálóinge, a lábaszára csurom víz, az arca meg ijedt és szégyenlős.

– Nem tudom, mi ez, valami folyik, és nem lehet visszatartani.

Rögtön rájöttem, hogy ez a magzatvíz, mert minden szakkönyvet elolvastam, és hogy a burok megrepedt, és szülni fog. Cidri-madár rám szállt, nem bírtam elzavarni, csak annyit tehettem, hogy megpróbáltam sugározni az optimizmustól, meg a férfias gyöngédségtől. Nem tudom, mennyire sikerült. Azt hiszem, nem figyelt rám.

Mentőért telefonáltam, és a szülészetre vittük. Az autóban hozzám bújtt, és éreztem, hogy reszket, pedig meleg volt.

Bolondul szerettem volna cserélni vele, megkímélni, érted? Persze, ez lehetetlen volt.

Vannak dolgok, amiket csak egyedül kell végigcsinálni. És ez olyan volt.

Aztán a két mentős karonfogva fölvezette a lépcsőn, és én teljesen fölöslegesnek éreztem magam. A vállá fölött visszanézett rám, mosolyogni kezdett. Megörülök az ilyen mosolyoktól.

Bevitték a vizsgálóba, én kint maradtam a folyosón. Sehol senki, két óra körül járt az idő. Ott állt valami szobor, kagylóból születő Vénusz, vagy ilyesmi. Klassz kis melle, hasacskája volt, minden, ami csak kell. Ott ácsorogtam és nem mertem rágyújtani, mert nem láttam se egy hamutartót, se egy „Dohányozni tilos” táblát. Megtehettem volna, mert senkit se láttam, aki lebaltázzon, de mégse mertem.

Ne piszkáld azt a telefont állandóan! Tölts!

Aztán kijött Zsóka egy vékony lábú, kifestett szemű kis fehérköpenyes-sel, és azt mondta, hogy bizony szülni fog az éjjel. Tudtam ezt, meg számítottam is rá, és mégis azzal, hogy kimondta, az egész visszavonhatatlan és végleges lett.

– Milyen nevet adjunk neki? – kérdezte asszonykám megint azzal a mosollyal, amittől kiborulok. Az a vicces, hogy mindent megbeszéltünk, még azt is, hogy melyik iskolába járattjuk, de hogy a neve mi legyen, azt nem döntöttük el.

– Fogalmam sincs! – feleltem, és csak néztem rá, mint kutya a gazdára. A szemem arcáról a hasára csúszott, a csúcsos hasára, emlékszem féloldalt mókásan kidudorodott, mintha ott könyökölné a srác, szóval néztem azt a csámpás kis hasát, és azt mondtam.

– Tudod mit? Ha fiú, akkor Bence, ha meg véletlenül lány..., legyen Eszter, jó?

Ő felhúzta a szemöldökét – csudára tudja a szemöldökét felhúzni – és

bólintott egy picikét, hogy igen, egyetért, és fölágaskodott, hogy megcsókoljon. Aztán rajtam felejtette a szemét, és azt mondta:

– „Arany gyertyácskát tart keze, és este félve ül le mellém,

Hallom kacagni csöndesen, s látom alvó fejét a mellén.”

Szokott néha ilyeneket mondani, nekem meg gőzöm sincs, honnan veszi, kitalálja-e, vagy olvassa valahol, csak az a fura, hogy sose kérdem meg. Most szívesen megkérdeztem volna, de valahogy nem bírtam szólni.

Aztán megfordult, és a vékony lábával elindult a hosszú folyosón. Nézetem utánuk és bőghetnékem támadt. A folyosó kék csempéi csillogtak, a feleségem meg ment a sejtelmes fényben, a fatalpúja kopogott, és akkor láttam meg, hogy hátulról szinte észre se lehetne venni, hogy babás, ha a járása, az az imbolygó, bizonytalan kacszázás, az a jellegzetes terhesjárás nem árulkodna. A feneke, még a bő köpenyben is meglátszott ez, ugyanolyan kireye kis fenék maradt, mint lánykorában. Valami iszonyúan kaparta a torkomat, pedig órák óta egyetlen bagót se szívtam. Nyeltem néhányat, persze nem segített, és a szemem, éreztem, csuda forró lett.

Add az üveget! Semmi vész, van másik!

Na, akkor egy doktor jött ki a rendelőből, ismertem, ő kezelte Zsókat. Máig se tudom megérteni, értelmes nők hogyan bízhatnak ilyen gigerli formájú orvosban. Tudom, nem ez a lényeg, de úgy nézett ki, mint egy buzi bonviván a hullámos hajával, meg a tükörsima képével. Az a típusú doki, aki állandóan úgy tartja a karját, hogy a zsebe szabadon legyen, ha a hálás beteg netán bele óhajt tenni valamit, ne akadályozza semmi. Állítólag nincs ezekből sok, ismerek rendeseket is, de ez pont ilyen volt. És tesznek ám a sikkes kis zsebébe bőven, ha nyolcméteres autót vett magának. Mert akkora van neki, nagy országúti cirkáló. A csajokat meg eszi a fene, ha meglátják benne, szórják a csábmosolyokat, mint tavasszal paraszt a magot a jószagú földbe. Láttál már te is egy pár ilyet, nem igaz?

Van még cigid?

Az adjunktus úr odajött hozzám a ropogósra keményített köpenyében, lejattoltunk. Valami nem tetszett nekem. Hol van a sirligtartó barátságról tanuskodó, őszinte és szívből jövő mosoly? Az orvosi etika ilyen alkalmakra talán komolyságot és higgadt együttérzést ír elő?

– Mint tudjuk – azt mondja –, a terhesség normális időtartama negyven hét. A felesége épphogy betöltötte a harminckettediket. Nem állítom, hogy ez válságos lenne, de nem vállalom felelősséget semmiért. A feleségének természetesen nem szóltam.

Megható volt ez a kedvesség és tapintat, nem beszélve a gyönyörű stílusról. Hiába, meglátszik az, ha valaki egyetemet végzett. Csak mondta a magáét, én meg aggodalmasan bólogattam, mint aki átérzi a helyzet drámaiságát, de keményen uralkodik magán. Közben arra gondoltam, hogy a szülőszobán hányinivaló steril szag lehet, Zsókat meg fölfektették valami ágyra, nyomogatják, piszkálják, belenyúlkálnak.

Nem éreztem magam valami fényesen, elhiheted.

Idefigyelj, ha még egyszer hozzányúlsz a telefonhoz, isten bizony kivágom az ablakon! Megmondták neked világosan, reggel előtt nem lesz semmi. Nem azért mesélem ezt, hogy fölpiszkáljalak.

Miért? Miért? Nyavalya tudja, miért pofázok!

Egyszer ki kell már okádnom, a rohadt életbe is!

NEM ÜVÖLTÖK! HA MONDOM, HOGY NEM!

Mi az isten csudájának jöttél hozzám, mi? Én se mentem senkihez.

Hova, na hova? Haza, hát persze, hogy haza. Mégse sétálhattam a folyosón reggelig, ahol cigizni se mertem, de a doki aggódok-de-azért-rám-számíthat-pofáját se akartam látni. Szívesen elmentem volna inni egyet, de mondj nekem egy kocsmát, ami hajnali háromkor még nyitva! Nem tudsz, hát hogy tudnál, amikor ilyen nincs is ebben a koszfészekben. Jójó, nem koszfészek, tündéri kisváros a Mecsek alján, kitűnő levegővel és sok napfénnel, meg vagy elégedve? Viszont ebben az ennivaló kis városban a pompás levegőjével, és évi fenetudja hány napos órájával együtt sincs egy bár, ahol a hozzám hasonlók elolthatnák a szomjukat – meg a félelmüket.

Haza kellett jönnöm. Az ágyunk még széthányva, ahogy kiugrottunk belőle, Zsóka lepedője már szikkadt. Bevettem az ágát, kiöblítettem a lepedőjét és fölakasztottam a fregolira. Én csináltam neki.

Ezt és a gyereket, mást úgyse.

Jólesett volna inni valamit, de csak egy fél üveg sört találtam a hűtőben, még ő hagyta. Sok sört itattam vele, hogy majd legyen teje bőven, ha kell. Hát akkor azt megittam, pedig döglött volt már.

Lefeküdtem az ágyamra, és valami angol adón Mahalia Jackson hallgatam, ameddig csak tartott, közben szívtam az egyik cigarettát a másik után. Ötkor aztán elérkezettnek láttam az időt, hogy megeresszek egy telefont. Az adjunktus úr személyesen biztosított, hogy szülési komplikációtól nem kell tartani, a feleségemnek ötperces fájásai vannak, a körülményekhez képest jól van, és a délelőtti folyamán leszek szíves érdeklődni.

Szóval a körülményekhez képest jól van. De milyen körülményekhez képest? És mihez képest kellene jól lennie, a csillagok állásához?

Még mindig csak negyed hat volt. És akkor fiacskám, a világ legeslegjobb, de aranyérmes takarítónőjét megszegyenítő alapossággal takarítani kezdek. Megcsináltam én azelőtt is, ma is, de akkor már hetek óta nem ganyéztam ki rendesen a kéglit. Az ablak- és ajtómosástól kezdve a szekrénytető és a villanykörték letörölgetéséig, egy igazi nagytakarítást rendeztem, de még az ágyakat is áthúztam, és minden szaros ruhát kimostam. Tíz óra múlt, mikor kiteregettem a kertbe a lepedőket, ingeket, gatyákat.

Aztán megfürödtem, kimostam a millió cigarettától rohadó számát, megborotváltam, hogy meg ne szóljon a doktor úr, és egy négyfejadagos kávé után nekiindultam. Nem volt kanalam telefonálgatni, inkább odamegyek, gondoltam, és ha még mindig nincs semmi, hát megvárom. Menet közben virágot vettem a maszeknál, tudod, hogy van ez. Ilyenkor kötelező. Te se felejtse el! Meg hát, szó, ami szó, nemcsak kötelességtudatból veszi az ember, de így aztán nettül és alkalomhoz illően néztem ki.

Ide is tölts!

A portás lehívatta nekem az adjunktus urat, aki mindjárt azzal kezdte, hogy őszinte részvétet nyilvánított. Öregem, úgy éreztem, egy pillanat alatt megfulladok. Le kellett ülnöm. A virágcsokrot úgy fektettem magam mellé, most világosan látom, olyan gyöngéden, mint egy pólyást. A doki előadta, hogy a feleségem reggel nyolckor 1350 grammos fiúgyermeket szült, akinek ilyen-olyan latin nevű bajai voltak, és aki a gyermekklinikán kilenc ötvenkor meghalt. Exitált, így mondta, inkubátorban. Ezt a két szót fiú, éljek akár két-száz évig, akkor se felejttem. Inkubátorban exitált.

Csak ültem a lepattogzott festésű padon, mint egy légnymósos, közben – erre tisztán emlékszem – a körmömmel az ujjamon behasadt bőrt kapir-

gáltam. Kapingáltam csak, mint egy kendermagos tyúkocská, a bőr persze teljesen beszakadt, vérezni kezdett, fájdalmat éreztem, ettől begurultam, szó nélkül fölugrottam, és lerohantam a lépcsőn.

Te is tudod, mekkora park van a klinika előtt. Öreg, nagy fák, ritkaságok, külföldről hozatott díszbokrok, meg persze pázsit, „Fűre lépni tilos!”-táblákkal. Hát én ráléptem a fűre, rátapostam, rágyalogtam, a sarkammal bele-döngöltem volna a földbe minden rohadt fűszálat, minden rohadt, bűdös életet.

Egy idő múlva visszamentem. Most már az úton, nem a pázsiton, az a szerencsétlen kis fű nem tehet semmiről, nincs igazam?

És hogy tehet-e valaki valamiről, azt se tudom.

A portás szó nélkül beengedett, a virágaimat is megőrizte. Rendes szivar volt, kapott is egy húszast.

A másik üvegben sincs már? Nem baj. Nem ez a baj.

Fölmentem az első emeletre. Olyan fáradt voltam, mint egy többnapos hulla. Épp akkor tolták ki a csemetéket szopásra nagy, rekeszes kocsikban. Mondd, te tudtad, hogy már ezek a párnapos kis vakarcsok se egyformák? Mert én nem, én aztán nem. A szélén az egyik, nagy fekete hajjal, göndör, mint a fodrászolt fejek, úgy bömbölt, olyan tüdővel, hogy Caruso megirigyelhette volna. Az meg, amelyik melléte feküdt, úgy szunyált abban a lármában a billiárdgolyó fejével, meg a piros kis képével, mintha még mindig az anyja hasikájában lenne.

Nem hagytak ám bámészkodni, nehogy azt gondold, elzavart onnan az ápolónő, hogy megfertőzőm őket, meg ilyesmi. Nyüzsögtek ott ezek, és úgy hordták be a kölköket, mint kézbesítők a csomagot. Az egyik nagyon eredeti módon csinálta. Egy kölyköt az egyik hóna alá kapott, egyet a másik alá, és úgy rohant velük, engem meg a frász törögetett, hogy elejti őket, vagy el-esik velük a nagy szaladásban. Persze, nem lett semmi baj, rutinos kis pipi volt.

Sokáig ténferegtem ott, és Zsókéra gondoltam, aki odabent fekszik, és rajta kívül mindenki szoptatja a gyerekét. Aztán, mikor a csemetéket visszapakolták, szóltam az egyik lánynak, hogy szeretnék bemenni a feleségemhez. Gondolta ő az elit virágjaimról. Bement szólni, aztán még várnom kellett, amíg a mellüket eltették, meg betakaróztak, meg tudomisen mit csináltak.

Nagyon rühellek körtermekbe menni. A szemem miatt van az, ha beme-
gyek egy ilyen helyre, ahol egyforma vaságyakon egyforma kórházi csikosban
feksznek az emberek, nehezen találom meg azt, akit keresek. Minden arcba
bele kell bámulnom, és mindig az utolsó az, akihez jövök. Most is így történt,
sejtheted. Igaz, ha nem a fejeket figyelem, hanem az éjjeliszekrényeket, köny-
nyebben találom rá. Minden kopott festésű vacak éjjeliszekrényen óriási virág-
csokor ázott befőttesüvegekben. Rózsa, szegfű, meg csupa ilyen drága, fel-
vágós virág, csak Zsókéam szekrényén nem volt semmi.

Leültem az ágya szélére. A többiek úgy figyeltek, mint egy csapat magán-
detektív. Nem tudtam ennyi szem előtt megcsókolni, csak annyit mondtam:

– Szevasz.

– Szevasz – felelte ő, és akkor láttam, milyen sápadt.

– Hoztam egy kis virágot.

– Kösz, majd kérek egy ibriket.

Aztán csak ültem. Mikor már mindent megnéztek rajtam, és nem figyel-
tek annyira, megfogtam a kezét.

Erre sírvafakadt. Jóságos Isten, de sajnáltam! Őt is, a srácot is, meg magamat is.

– Fiú volt – suttogta.

– Igen – mondtam, és úgy szerettem volna odabújni a nyakába, hogy vele sírjak, ahogy még soha semmit.

De csak a kezét szorítottam.

Lassan megnyugodott.

Furcsa, idétlen hang jött ki belőlem, mint mandulakiszedés után:

– Kibújt, kidugta a fejét, körülnézett, és azt mondta, ez a világ nem tesz nekem, ebből én nem kérek, és itthagytá. Hát mondd, nem volt igaza?

Nem kezdett megint sírni, csak bólintott, mint aki egyetért. Mondtam már, milyen jól tud egyetérteni ugye? Nem szól fölöslegesen, csak bólint.

Bűdösség volt a szobában, tej-, meg pisiszag, meg valami más, amit nem ismerek. Bűdös, de ne hidd, hogy kellemetlen. A többiek, el se képzelned nyolc nőről egy falkában, de hallgattak. Mi se beszélünk többet. Még egy darabig ültem ott, de a vaságy széle nyomta a combomat, így hát elmentem. Zsóka még kérte, hogy ne feledkezzek meg a dokiról, mert mindent megtett, amit csak lehetett.

Csak az a hézag, hogy se én, se Zsóka, nem tudta egyikünk se, mi az, amit megtehet egy ember.

Hat nap múlva engedték ki, vasárnap délelőtt fél tízkor, szemfájdító nap-sütésben. Átkozott rosszul esett lapos hassal látnom.

Átkozott rosszul esett üres kézzel látnom.

Otthon, a konyhában, a száradó zoknik alatt, fekete címkés cseresznye-pálinkát bontottam, ugyanazt, amiből az éjjel kettőt bőr alá dobtunk.

Az asztalon feküdt a gyermekklinika távirata, amiben székszavúan még másnap közölték, hogy „gyermeke meghalt”. Szándékosan nem dobtam el, tudtam, hogy Zsóka zokon venné. Azt nézte akkor, de nem fogta a kezébe. Két poharat megtöltöttem, fölemeltük.

– A halott fiunkra, Bencére – mondtam, és kiittuk. Aztán, mintha megbeszéltük volna, odavágtuk az istenverte poharainkat a földhöz. Zsóka rám-nézett, belémkapaszkodott, és elkezdett annyira zokogni, ahogy tudom, addig sosem, de azóta se. Ekkor sírt másodszor és utoljára a fiunkért.

Azóta persze, született másik gyerekünk, de azt a kis ismeretlent sose felejtem, se én, se Zsóka, amíg élünk.

Na, főlhívhatod már a kórházat!

KOVÁCS LAJOS

Bakony

*Nem jöttek vissza a csordák
A hegyek gerincén ütődik
a halál bőgése
gázol
a pásztorbotok tört derekán
ágak ártatlanságát rázza
szarván lóbálja az eget*

lehajtott fejjel temetkeznek a csordák

*a lombok alatt
megszorult áldozati füst*

az erdő bekeríti magát

Tél

*szárny nélkül a madár
madár nélkül a szárny*

*levegő nélkül a madár
madár nélkül a távolság*

*dal nélkül a madár
madár nélkül a dal*

letekszel letekstem

*két fészek közt
a hallgatás*

Hétköznapi

Se virágunk se madarunk

*Gondjaink perceket tördelnek
Vállunkon rongyolódnak
gyerekkorunk kantáros mondókái
hamubasült szó-pogácsákkal
megrakott tarisznyánk kilyukad
Ha visz a vonatunk
nincs már varázspad
ahol leülünk
mindenből
csak a megállásban összetartott
mozdulat maradt
Ez már a magunk vándorlása*

EMILY DICKINSON

Az élményre való képesség vagy képtelenség nem az élményre való alkalmon és az élmények számán múlik, hanem egyszerűen az élményre való képességen vagy képtelenségen. Körülutazhatjuk a világot, élhetünk a legkülönbébb társadalmi rendszerekben, elveszthetjük anyánk és szerelmünk, élhetünk klauzurában vagy közéletben, lehetünk monogámok vagy váltogathatjuk szerelmeink, lehetünk ifjak vagy vénülhetünk – mindegy. Ha nem vesszük észre, nem rögzítjük és nem rendülünk meg tőle, sértetlenül kerülünk ki a legnagyobb skálaszámú érzelmi rengésből.

Nos, ha az élményszerzés képessége ennyire differenciált, (mint ahogy semmi kétség nincs benne, hogy ilyen), jogosan mondhatjuk Emily Dickinsont az élményre való képesség királynőjének. Életének színtere 1 kisváros, 1 lakás, 1 kert, 1 család, 1 szerelem. Ebben a mikrotermészetben, mikrokultúrában, és mikrorelációkban élte meg egész volumenében a természetet, az elemi hőfokú szenvedélyt, a halált és a halhatatlan időt.

És ezzel megérkeztünk Emily Dickinson témáihoz, verseinek úgynevezett „tartalmához”. Jellemzi őket az észrevevés mikroszkópikus (vagy ha akarjuk teleszkópikus) pontossága, a rögzítés véglegessége, s a rengés – rendülés pusztító ereje. Kivétel nélkül minden versének négy összetevője van: természet, érzelem, halál és öröklét. Tehát a van és a nincs. A csodálatos és komplex élet, amit egyedülvalóvá és ismétелhetlenné pecsétel s az időtlenségbe transzfigurál a halál.

Emily Dickinson misztikus költő, de a misztikusoknak abból a fajtájából, akiket megégetett az egyház.

A lélek saját társat választ,
s ajtót betesz.
Őnéki már a majoritás
kívül reked.

Ahogy külön úton járt az életben, külön útja volt az életen túlba is, s ez az út maga volt a már-már Isten nélküli idő. Ez az ő absztrakt istenfogalma, a hódolattal vegyes irtózáttal szemlélt örökkévalóság, amiben esetleges kisvárosi bogárka-létünk, sikerületlenségeink és sikertelenségeink az évmilliárdok távlatában visszajukra fordulva és kiegészülve halhatatlanul tovább forognak az időtelenben.

Ez a religiózus-filozófikus ebben a költészetben, ez adja fenségét, érvényét, s ezt el nem mondani róla annyi, mint szívét kitépni az életműnek. Emily Dickinson a legjelentéktelenebbet is az öröklét távlatába helyezi, s ezáltal egy ablaknyitás vagy csukás is kozmikus mennydörgést kelt. Megvan ezekben a versekben az a szorongó készenlét, amellyel az idő elől elragadja az időtlen számára a mindennapot; közeledő lépések nesztét, egy majdnem érintést, a napnyugta pirosát. A lépések fülsiketítően konganak az űrben, s a naplemente szurok-eksztázissá feketül.

A versek tárgya távlatuk nélkül banális lenne. De Emily Dickinson majdnem minden versében megtörténik az átlényegülés csodája. A dongó, a reggel, a dél, egy szó egyszerre csak az öröklétben találja magát. Manapság divatos galaktikákban gondolkozni, szupercsillagokban sőt quark-okban. Ezek a kozmikus formációk költői rekvizitumokká is váltak, diszitó rojtokká, már-már jelentés nélkül. Emily Dickinson fennmaradt 1775 versében hiába keressük kétszer a galaktika szót, nála nem a szó, hanem a távlat csillagmélyi.

Költészetében legtöbbször előforduló szó a halál. A reális biológiai megszűnéstől, amit szinte orvosi precizitással ábrázolt, a perszonifikált halál, aki udvariasan

kocsikáztatja az öröklétbe a halandót, egész a világfűrtökkel örökké együtt forgó transzfigurált testig köröz a megszűnés nagy témája körül.

A rettegő gyermek sötétben énekel. Így énekelte át életét Emily Dickinson, amíg sikerült megszelídítenie, kezessé, az élet részévé tenni a halált. Együttélés közben civilizálnia a szörnyet, hogy ne lesből, hirtelen és brutálisan törjön az életre, hanem a szimbiozisban veszítsen ijesztő erejéből, megbékélt komoly társként vezessen el a határra és nyissa ki az időtelen tér kapuját. Ez a dickinsoni életmű legnagyobb győzelme: a halál legyőzése.

A halál csak annak okozhat ilyen élethossziglani problémát, aki minden ízében élvezzi az életet, melynek minden szép és rossz perce megőrizni való érték. Fáradhatatlan gyöngédséggel festi a mennybolt színházi díszleteit, a napnyugtát, a hajnalt, a perzselő délt, mely szimbólum-rendszerében az élet klimaxát is jelenti, az ismétlődő évszakok gyönyörét, s a tavasz és nyár vízvásztóját, a tündöklő júniust, a tél túllbe burkolt titkát. Halottai tovább élnek pontos memóriájú idegrendszerében. Csak az perelhet ennyit a halállal, akinek ennyi vesztenivalója van.

Dehát mit is adott az élet Emily Dickinsonnak? Vereséget mint nőnek, s vereiséget mint művészeknek. De ahogy a halált domesztikálni tudta és beleépíteni az életbe, így veréseit is sikerült győzelemmé változtatnia. Alkimista adottsága volt, hogyan kell az embert ért rosszat pozitívummá változtatni, gyász, sikertelenség, frusztrált szerelem a kezében arannyá változott. No, nem ingyen, hanem intenzív és gyilkoló szenvedés árán.

Olaj présből csepeg,
A rózsailatot
nem nap izzasztja egymaga,
hanem a csavarok.

A szenvedés volt a tűz, amelynek olvasztókemencéjében salak, sértés, értetlenség, egy élet veresége királynői diadémmá olvadt össze.

Vágd szét a pacsirtát, benn a zene,
ezüstbe burkolt rétegek.

Emily Dickinsont nem a szerelem tette költővé. 1860-ig írt verseinek egy része végleges és már későbbi nagy mondanivalótól súlyos. Kész költő, aki azonban mintha még várna valamire, vagy valakire. Természeti versei még kissé sápadtak, szomorkás szerelmes versei nem elég meggyőzőek, van bennük valami a túl koros süldőlány rezignáltságából. Ekkor 28 éves. Az 1860-as év hozta el számára a szerelmet, az elemi szenvedélyt, mely az apáca fehér fogadalmától a szexuális eksztázisig ívelt. Ez az érzés egyik napról a másikra szenvedélyes asszonnyá változtatta a hervadozásra ítélt vidéki leányt. Olyan villanyosenergiákat szabadított fel benne, amelyeknek árama évekig hevítette, inspirálta, s amelynek szikrázása sosem hagyta el egészen. Emily Dickinson eddig is költő volt, de ennek az áramnak birtokában nagy költővé vált. Ez az áram szuggesztivitást, feszültséget, ütőképességet ad verseinek. S ennek a szerelemnek köszönheti, jobbanmondva ez a szerelem mélyítette el benne az enigmatikus kifejezőmódra való készséget. Mert ugyan hogyan vallhatt volna a XIX. század közepén egy előkelő puritán család leánya másképpen mint enigmatikusan egy családos prédikátorhoz fűződő szerelméről, mégha csak önmagának is?

Persze ez túlolcsó és túlsematikus magyarázat. Emily Dickinson az enigmát önmagában hordta. Nem is fejezhette ki a benne rejlő erőket másképp, mint enigmatikusan. Ő volt az „érzékeny plánta” a new-englandi kertben, ki a szenvedély atom-sugárzásától növekedni kezdett, átütötte a kisvárosi emeletes ház tetőjét, beborította New-Englandot, egy földrészt, Amerika óriási fehér mandragórájává fejlődött.

Vannak kritikussai, akik elvitatják tőle a racionálisan gondolkodó, férfi-intellektust. Igazuk is van. Emily Dickinson nem a ráció, hanem az intuíció leánya. Egész gondolatsorokat ugrat át, s nem logikai láncolatban, hanem a villamos kisülés dermedt fényében válik érthetővé. Mondjam, hogy asszonyi logikája van? De akkor Dionüszosznak, Orpheusznak is az volt. Tehát a költők egy bizonyos roppant szuggesztív fajtájának, az ifjú Goethének, Hölderlinnek, s különösen az angoloknak. Az Erzsébet-koriak közül soknak, Donne-nak, sőt a költő Shakespeare-nek is. Tipikus példája ennek, mikor a valamit a valami hiányával, a konvexet a konkávval láttatja.

Magányosabb lennék
magányosság híján.

S ha a külső élet eseménytelen, s állóvízszerű is volt, annál több játszódott le az emberi lélekben. Tibeti szírtek, afrikai sivatagok helyezkednek el ebben a lélekben, amit folytonos tenger-rengés tart mozgásban. Mert ugyan lehet-e nagyobb és csak hegyléptékkel mérhető szintkülönbség madárkaszerű teste (Amhurst-ben őrzött hosszú fehér ruhája kisművésű tíz-tizenkétéves lánykának ha illene) félénk, visszahúzódo természete és verseinek vakmerősége között? Egy kertkapuval lezárt kis világ s olyan repülés között, amit legfeljebb madártól le lehetett el?

*

A puritán himnuszok dallamára fűzött sorai olykor megtorpannak, az élmény heve olykor összeolvast szóttagokat, olykor madárhangszerűen bugyborékolni kezd a ritmus, megsokszorozva önmagát. Ezt persze más is megcsinálta előtte: a népdal, a népballada, az Erzsébet-kori költők és Shakespeare azok közül, akik Emily Dickinson kezébe kerülhettek. Mégis, ED emeleti szobáskájában bizonyára nem volt tudatában, hogy modern példák és irodalmi barátok hatása és segítsége nélkül, Európával parallel megteremtette a modern verselést, mely kötött versformákhoz csak jelzésszerűen ragaszkodik, s ezt az igen tág keretet szabadon kezelve tölti meg. Említhetnénk Whitmant, aki ED-vel egyidőben az amerikai szabadvers megteremtője, csakhogy Whitman valóban szabadon ömlő, nagy verbotizálás, romantikus áradása szöges ellentétben áll ED klinikai pontosságú szüksézszerűségével, ami bármily szabadsággal, de mégis bele van gyalulva egy meghatározott ritmusba.

ED originalitását technikai fogyatéknak fogták fel, Amerika akkori vezető irodalmi kritikussai szabályos verselésre biztatták, s közlésre csak akkor tartották volna alkalmasnak, ha szabályosan átvetseli költeményeit. Egy-kettő idegen kéztől megszabályozva megjelent, de ez ellen ED tiltakozott legjobban, mondván, hogy még kutyája sem állna vele többé szóba, ha opportunistá célból s előírásra megmásítaná verseit!

Ugyanígy járt rímelésével is, melynek távoli összecsengései, kancsal rímei, vagy éppen hiányuk felháborították az értőket. Grammatikája hasonló fogadtatásban részesült. Igaz, ED könnyedén kihagy állítmányt vagy alanyt, használ kétfelé vágó tengelyszavakat, melyek ugyanúgy tapadhatnak az előző, mint a következő mondatrészhez. Ez bizonyára megnehezíti az átlag olvasó számára a megértést, de a versértő (s ez csak idő kérdése, hogy azzá váljék az olvasó!) értékelni tudja egyrészt a kihagyásokkal elért tömörítést és keménységet, másrészt az irizáló többértelműséget.

De ahogy a ritmus, így a rímelés vagy rímtelenség s a grammatikai különbségek is a költői mondanivaló szolgálatában állottak. Ez a mondanivaló gyakran kriptikus, elhallgatott, körülírt, rejtélyes és sokszor kibogozhatatlan. Feltételezte és kívánta a szokásostól eltérő nyelvi formát, s a forma töredezettsége, elliptikus volta híven, kesztyűszerűen követi az émocióktól megszaggyagott s enigmába merevedett mondanivalót.

Nem tetszettek a korabeli kritikának ED víziós képei sem, bizarr asszociációi, klinikai jelzői, egész John Donne-ra emlékeztető barokk csavarú gondolkozása.

Dehát éppen attól nagy költő ED, ami nem felelt meg a századközepi amerikai irodalmi gondolkozásnak: mert megteremtette a saját költői nyelvét, melyen képes volt kifejezni a maga bizzar, sőt groteszk módján a két végtelenség közé ékelt pár évtizednek, életének értelmét.

*

ED nemcsak szép versek, hanem öntörvényű világ költője is. A maga kreálta világnak ő a királyasszonya. Királya pillanatnyilag nincs jelen az időlegetben, de a vége, megszenvedtetőt amúgy is felváltja a végtelen, ahol a lélekben megpecsételt frigy realitássá válik. Ehhez a világhoz nyelvi szimbólum-rendszer tartozik. A királynő, sőt a Kálvária királynője maga a költő, szerelmese a már-már Jézus arcvonásait felöltő király.

E világ hierarchiájában szinte minden teremtmény képviselve van. De ha jobban szemügyre vesszük őket, a fű, a virág, a méh, a madár majd mindig a királynő s a király megszemélyesítője. A napjárása stációi: a naplemente, a dél, az est és a természeti tünetek mint a vihar, a tűzhányó, a tenger pedig a szerelem és a halál szimbólumai. Ebben a belső világban a királyi pecsét a szerelem elrendeltségét, bonthatatlanágát jelzi, a *charta* az elkötelezettség megmásíthatatlan törvénytára, a szerelem és a halál királyi disze: a bíbor, a hermelin, a korona.

Finom nyelvi megkülönböztetéssel gondolati absztrakciók kifejezésére görög–latin eredetű jövevényszavakat használ. Így az idővel, térrel és a túlvilággal kapcsolatosan (*immense, eternity, immortality*), a haláltusa nála mindig agónia, az örömtől való ittasság intoxikáció, a szellemi elragadtatás exultáció vagy eksztázis. Görög–latin szavakat használ jogi, közgazdasági, kémiai vagy farmakológiai területen. Míg a konkrétumokból képzett elvontságoknál angolszász nyelvi anyaghoz nyúl.

*

A juveniliák első darabjait könnyed, szinte frivol chanson-hang jellemzi, a college-girl magabiztos, tiszteletlen, mégis szentimentális kislány hangja. Majd megjelennek a szép, pontos természeti képek, megjelennek a búcsú variációi, s 1858-ban az első igazi ED-vers, a halál sötét vizébe merülők közül egyes fénybe lépkedők, akik a „problémát” „rád” és „rám” visszahajítják. Itt jelenik meg először a *gate*, kapu kifejezés az örökkévalóság bejáratának értelmében, s a royal, királyi, fenséges epiteton a halhatatlanságba lépő számára. Ez a szóhasználat mindvégig megmarad. Ez hát a halál-probléma első jelentkezése. Éspedig nem szentimentális, búcsú-fokon, hanem kozmikus összefüggésben. Az utolsó két sor ironikus hetkesége is jellemző egyes későbbi versek túlvilági kritikájára.

ED szerelmét, vagy az ő hierarchiájában a „királyt” elvesztette vagy talán meg sem nyerte valójában. Bármiként is volt, ez a veszteség az ő nagy nyeresége, vagy az ő szavaival

Vízre a szomj tanít

Ez a sérülés az asszonyt érte, de a művészt gyarapította, viszont nehezebben gyógyítható sérülés érte a művészt. Életében meg volt fosztva a publikálás lehetőségétől, kritikusaiktól fél-elismerést kapott „szép, de...”, „eredeti, de...”, közölhető lenne, de át kellene írni, egyszóval ki kellene szolgálnia a közízlést. Ilyen publikálásból ED nem kért. Egyedüli publikuma, értő-érző olvasója sógornője volt, majd később és elkésve Helen Hunt-Jackson, az író. Helen Hunt-Jackson már hiába akarta közlésre rábeszélni. A nagy alkalom elkésett.

Így vált költészete privát, egyszemélyes költészetté, amiből kétségtelen előnyökön kívül még posztumusz hátrányok is származtak. Előnye, hogy önmagával folytathatott párbeszédet. 1775 valódi indítékra, a gyónás őszinteségével próbált válaszolni. E verses lelkiismereti vizsgálatoknak mintegy egyharmada tökéletes vers lett. Hatalmas kezdősorokkal, nem lankadó ívű feszültséggel. A többi kétharmad nem üti meg ezt a mértéket. Briliáns sorok, sőt szakaszok gyűjteménye az életmű hátra-

lévő része. Dehát a madár sem repül mindig egyforma magasra, olykor féloldalra billen és lezuhan.

Ha kora kritikusi rövidlátásból irgalmatlanok voltak, úgy az utókor egyes kritikusi nagyságai rövidlátásból kicsinyesek és igazságtalanok vele szemben. Ötszáz remekmű jogán hiányolják, hogy mért nem remekmű mind az 1775 vers. Publikáló költő sikerületlen verseit nem adja ki, válogat, csiszol, egyszóval kiadásra készíti elő. ED minden szava válogatás nélkül, akusztikájukra való tudatos számítás nélkül úgy lett holtá után összegyűjtve és publikálva, ahogy szalaggal összekötött kötegekben kofferokból előkerült.

Íme a rejtély, a juveniliák és variánsok, nekifutások, körözések ugyanegy téma körül erőteljesebben, halványabban, s közéjük keverve a remekművek. Könyveket kiadó költő nem így jár el, válogat, rostál s verskötete anyagát megkomponálja. Ez ED esetében idegen kezekre hárult. Gyengéd, precíz és kegyeletes kezekre, akik a kollektálás munkáját elvégezhetnék, de a költő elmaradt munkáját nem. Egy válogatott ED-kötet, tehát a remekművek gyűjteménye látványosabb lehet az olvasó részére, ám a teljes életmű ismeretében a nagy versek mögé háttérrel, atmoszférát varázsol, a végső és változhatatlan kikalapáltság mögé az esetlegességet, a lehetett volna így is, a tökéletlenség emberi aspektusát ajándékozza.

*

A Dickinson-i életmű sok megválaszolatlan, sőt megválaszolhatatlan problémát vet fel. Hadd próbáljunk egyre, a legfontosabbra válaszolni. Tudatában volt-e ED tehetségének, éspedig tehetsége különös nagyságának? Úgy érzem, igen. Nem a sérített és duzzogó, harmincéves öregedő kisasszony zárkózott be egy kertes ház kapuja mögé, csak rokonait és gyengéden szeretett barátait (barátaim a birtokom!) fogadva, hanem a génusz, aki erre a lapra tette fel az életét. Lelkével és tehetségével akart egyedül maradni, s lelkét csak bepárasította, tehetségét csak forgácsolták volna egy kisváros társadalmának kötelező vizitjei, gyülekezeti élete, pletykái és üresjáratú csevegése.

Nagy és merész elhatározással választott. Ahogy tehetsége unikum, az volt élete is, amelyet ennek a tehetségnek szolgálatába állított. Azért lehetetlent ED-től se kívánjunk. Az elhagyott élet olykor kísértette. Nem volt számára mindegy verseinek sorsa. Hiányzott a visszhang, hiányzott a hírnév. Egy génusz, akinek egyetlen sikerélmény sem adatott. Nem levélből, nem szóbeli közlésből tudunk erről, egy lépést sem tett a sikerért. De a versek vallanak. Egy egész korai vers:

A siker annak édes,
kit kerül a siker.

Vagy a hatvanas évek elejéről:

Írástudóknak szín s fény a hír
lenyugvó nevükön –

S az élet végén megsűrűdnek e jelek

Dicsőség, fényes, végzetes,
országot ér
egy pillanatja.
Melegíti,
kit sohasem ért nap –

S ugyanabból a kötegből

Sikos tálcán a hír
fortélyos élelem,
asztala egyszer
megterül, de másodszorra nem.

S a tíz évvel korábbi kétszakaszos tanmese, mellőzöttségében társához, a pókhoz fordul

Művész gyanánt a pókot
sosem szerződtetik,
ámbar kiváló érdemét
önként elismerik

szemétlapátok, söprűk
mind a két földtekén –
Génusz mellőzött fia,
hadd foglalak kézen én.

A következő, életvégi versnél a siker-probléma visszájára fordul. A pár ölnyi területen élő költő átéli egy egész földrész nagy mozgó energiáját, az egyes szekták által is jóváhagyott sikerre való törekvést, s a sikertelenség, a szegénység lenézését. Tehát a kíméletlenséget és embertelenséget.

Egy arc, mely nem jó, nem kegyes,
gyűlölő, kemény, sikeres,
egy oly arc, akivel
a kő érezné jól magát,
együtt hajítva el.

*

Az első fennmaradt vers 1850-ből való. 18 éves korában írta Szent Bálint napjára, az úgynevezett Valentine-napra. Tréfás, csipkelődő, szerelemre buzdító alkalmi költemény. A régies szóhasználat, a jól hangzó hatodfeles jambusok bizonyossá teszik, hogy jól ismerte az Erzsébet-kori angolokat, Spensert, Shakespeare-t. Nagy gyakorlatú, kiírt technikájú ifjú költő, a fegyverzete kész. Miről szólhat egy fiatal lányoknak írt, kollégiumi alkalmi költemény? Természetesen a párválasztásról van szó, mivel a természet kettős, s a magános keresi a neki rendelt párt. Csupán önmagát tekinti emberi „solo”-nak, ő a magános és hideg létező, ki nem akar társat, ezért „érleli, amit elvetett”. Az élet szolgál a jótanáccsal: „aki engedelmeskedik, boldog lesz, aki nem szolgálja az uralkodót, fel lesz kötve a fatális fára”.

Könnyeden, szinte koketten kezeli az Erzsébet-koriak kerek képanyagát, gömbölyded témáit, még a tanulás levonása is az elődökre utal. De egy-egy részlet olykor kísértetiesen anticipálja a későbbi ED-t, mikor a hasonlatsor végén klinikai pontossággal közli: „a féreg halandót kér meg, a halál élő mátkát követel”. E vers befejezése eszünkbe juttatja ED későbbi, társadalmat és közvéleményt kritizáló verseit, melyekben visszhangzik a korai sor: „ki nem szolgálja az uralkodót, fel lesz kötve a fatális fára”.

A másik Valentine-vers 1852-ből való. Itt már megjelenik játékos ironiája, szellemessége, latin kifejezések, szavak felhasználása, helynevek, becenevek, gúnynevek színesítik s teszik nemcsak az egykori kollégiumi társak, hanem a mi számunkra is markánsná. Azonban itt is meglepettenek a már későbbi, érett ED tollára való sorok:

mikor a kéz, mely tépte
már elhagyta a holdon-túlt

A további vershagyaték, 55 vers már 1858-ból van datálva. Ekkor már érték olyan megrázkódtatások, két ifjú közelálló ember halála, mik ráirányították figyelmét a miért és hova kérdéseire, s ekkor rendülhetett meg bizalma a puritán isten igazág-szolgáltatásában, akitől szinte blaszfémikus bizalmaskodással kéri számon veszteségeit:

Kétszer állottam koldus,
Isten, ajtód előtt.
Kétszer szállott le angyal,
kártalanított.
Atya, tolvaj, bankár,
újra a koldusod.

Még 1858-ban hasonlítja össze az örökkévalóság érvényét a napi érvényesüléssel, a pénz utáni tülekedéssel. A természet s az élő emberek napi rutinját a pitypangokkal együtt-fekvők csendjével, akiknek könnyűvé teszi a búcsút, hogy nem hiányoznak senkinek, minden forog tovább, s így

A távozó megbékél,
a lelke derüebb:
jól vezénylik e jelenést
az úriemberek!

Az 1859-es év versei közt már hangol a nagyzenekar. Az „Egy piros hölgy” kezdetű vers már enigmába rejti a közönyös-derűs természet halálát, kinek a feltámadás „semmi különös”.

S itt vannak már a kicsi versek, kalitból, elzártaságból kitörni készülők

Nem hallhatom e szót „szökés”,
ne gyorsulna vérem

S ugyancsak 1859-ből:

Életünk Svájc,
csöndes, hideg,
míg furcsa perc akad:
nyílik az alpi függöny
s mi látunk távolabb.

Megjelennek más földrészek, városok, hegyek nevei, Ázsia, Finnország, Svájc, Frankfurt, Brüsszel, Mecheln: az elvágás szimbólumai. San Domingo, félszigetek, hegyláncok a lélek tájainá változnak. S még a sivatag vadállataival is azonosítja magát. Igen, ő a domesztikálhatatlan, a kisváros társadalmában rácsok közt fel-alá lépkedő párdúc:

Sajnáld a párducot, ki Ázsiáját hagyta.
Pálmákra gondolást
nem tompíthat narkotikum,
nem fojthat kábulás.

Majd korai darabja a bibliára alludáló, a Kálváriát vállaló későbbi verseknek, még hacsak félénk és próbálkozó is az összehasonlítás:

Én választottam őket,
nem ők akartak engem,
bátor, tört szívű mondás,
kimondva Betlehemben.

S a korai telitalálat, a kisvárosi temetés realiztikus fekete-fehér rajza, melyet később sokszor visszatérő gondolat zár:

Dísz, túltesz hermelenen,
ha szimpla te vagy én
– szerény pajzsért cserébe –
rangos halált kíván.

*

A termékenység, a nyár, a forró alkotó erő ideje az 1860-as és 1864-es év közé esik. Ez a korszak az erdő gazdagsága. Erdő-sötéttségben úde tisztások, közelhozott harmatcsepp, fantomok a sűrűben, villámfénynél megvilágosodó vagy hasadó öntudat, a holnap tegnappá válik, mielőtt ma lett volna belőle, a szekvóiak bejárhatatlan örökkévalósága. Az égen lefejezett hold, a mitikus erejű tenger a küszöbön jön, népmesei erejű képek között egy vissza fojtott lélegzetű gyermek intimitása, mi fölött trónol a hatalmas, kinek a szertartása hó.

ED egész életművére jellemző a kettős látás s az öntudatot megbénító fájdalom rajza. A hasadás a legmélyebb, a fájdalom a legintenzívebb a második periódusban, a vers-példákat ebből a korszakból veszem.

ED azonosítja magát tárgyával. Egyszerre nézi hideg tárgyilagossággal, szinte mikroszkóppal, s egyszerre azonosul vele gyengéd vagy emésztő hőfokon. Ő a fű, a baltacin, a pityang, a madár, a reggel, a dél, az est, kik kiszolgáltatva és reszketve állnak a természet, az idő, a tér pusztító ereje előtt. Nos, a pszichológiailag modern hasadás akkor következik be, mikor a természet, tér és idő pusztító faktoraival az ő énen belül jelentkeznek. Rimbaud előtt fedezi fel, hogy személyiségünk nem egyértelmű, hogy önmagunkban mást is hordunk mint önmagunkat.

Magunk mögé rejtett magunk
ijeszt agyon

Éjfélkor kísértetet látni
kűnn biztosabb,
mint szemközt látni *bent* a hűvös
háziurat.

S ez az énen belüli másik én kivédhetetlenül üldözi jelenlétével

Sohsem lehettem egyedül.
Ha véltem elrejt az üreg,
szóltak a falak.
A teremtés hatalmas rés,
hogy rám láthassanak.

S hogy az egyik én rémült tárgyilagossággal figyeli, mit művel agyában és agyával a másik én

Agyamban van a temetés,
éreztem gyászmenet
lépked, lépked

S hogy mindnyájan leültek,
szertartás, mint a dob
döngött, döngött

Hallottam: ládát vonnak ök,
és lelkemben recseg
az ólom-csizma hang megint

S amit ez a vers képekben fejezett ki, azt a következő már fogalmilag határozza meg

Hasadást érzett tudatom,
agyam tán szétrepedt,
eggyé-rakni, mi eltörött,
próbáltam, s nem lehet.

Neki köszönhetjük a modern költészetben belül a fájdalom pszichológiájának klinikailag pontos és művésziileg meggyőző rajzát is s a narkózis, sedatívum, altató bevonulását az irodalomba. S a fájdalom oly fokát, mikor egyedüli csillapító, könnyebbitő és megmentő a halálhoz való jog.

Nagy fájdalomra jó a megszokás –
a kövült idegek mint sírkövek –

A gépies láb körbejár –
kvarcmegnyugvás, akár a kő

Az ólom-óra ez,
ha túlélte, emlegetett,
mint fagysérültnek hóra gondolás –
előbb fagy, kábulat, majd megadás –

S az el- és kikerülhetetlen gyötrelem csillapítója

Kéjt kér előbb a szív,
és később kin-hiányt,
és aztán fájás-zsongítót
gyötrelmére kíván,

és majdan szunnyadást,
ha meg kell lenni már,
mit óhajt inkvizitora,
hát jussát a halált.

Szerinte az idővel egyenes arányban nő a fájdalom

Mondják, az idő enyhít,
sohasem enyhített.
Valódi kín keményszik,
mint kortól az erek.

S a szerelem, fájdalom, idő háromszögben

A szerelem kontrasztjaként
növekvő fájdalom

A végső Dickinson-i gyógyszer a fájdalom, önmaga kísértetének riogatása s a fizikai megsemmisülés fenyegetése ellen az eksztázis, a szerelem ideájával vagy az időtlenséggel való egyesülés

A lélek legfőbb perce
az övé egyedül

E ritka földi nem-lét
ép oly igaz lehet,
akár a jelenés,
a légnek alávetett

a választott kevésnek
tárt örökkévaló,
a kolosszális lényeg,
a nem romolható.

A középső korszakban a kislány túllodrának libbenésétől egész a pörölycspások zuhogásáig, a pihétől a tonnáig a súlyskála minden egysége megtalálható. Egészen új hang itt sem szólal meg, csak ami az előző korszakban hangolás volt vagy borzongó előérzete a bekövetkezőknek az itt kibomlik. Szemünk láttára filmszerű egymásutánban teljesül be egy élet és művészete.

Tekintve, hogy ezt a korszakot a szerelem koronázta meg, nézzük a szerelem verseit kissé közelebből. „Vad éj”, a szerelem beteljesülése s a vers szinte erejét ugyan befolyásolja-e, hogy a versi beteljesülésnek megfelelt-e az életrajzi beteljesülés?

A *Vad éj* elszánt és szuggesztív, szinte vadmadár erejű szerelmi hívogató. Sirályhangjai, nyugtalan staccatói a tengerbe merülésben kulminálnak. ED nomenklatúrájában a tenger szimbolikusan a szerelmet vagy a halált, vagy mindkettőt egyszerre jelenti. Ide sorolnám az erősen talányos *White election*-verset is. ED-nek erős hajlama volt, hogy a hiányt a hiánzóval helyettesítse be, a nincs-et a van-nal, jobban mondva a lehetné-vel. Itt a szerelem lehetetlenülését a white election helyettesíti be, a *Fehér választás joga*, mely a földi frusztrációt az időtlenbe transzponálja, hol a végtelen megszünteti az időleges tilalmakat. A white election platina-izzású vers, minden szava magát levegőbe égető félelmes bővülés.

Az előbbiekkal rokon a *Nem szabad veled élnem* kezdetű nagy-vers. Csakhogy míg az előző kettő szóló hangon énekelt, addig itt többszólamúság lép föl, a karmester hol a szopránnak, hol az altnak int be, a vers elhagyva az énekhangot orkesztrálissá válik, fuvola és hárfa jajong, hegedűk vijjognak és kürtök harsognak, hogy a vers végül is templomi orgonazúgásban haljon el. Ennek a szerelmi zenekarnak semmi köze a romantikához, nincs köze a nászindulókhöz, nincs köze a szerelmi álmokhoz. Ez az énekhang elcsuklik, a fuvola repedt, a hegedűn meglazultak a húrok, az orgona sipjai foghíjasok. S éppen ez a disszonanciákkal díszített, meg-megálló, újra elinduló, félig kimondott, félig kimondatlan forma és tartalom teszi a versek királynőjévé. Nem akar szép vers lenni. Nagy vers.

*

A dickinsoni kristálynak hány éle van? Mikor és hogyan mondja ki az utolsó szót? A szenvedély elcsukló hangján vagy alabástrom-absztrakciókban? Nemcsak a középső periódusnak, hanem az egész életműnek egyik csúcsa a vers, amelynek címéül adhatta volna, (ha egyáltalán adott volna címeket) *Látomás az időről*.

Alabástrom kamrába zárva
nincs soha reggel
és nincs soha dél,
jámboran szunynak a feltámadandók –
selyem a padlás,
kő a fedél.

Az ötszakaszos versből először az első kettő volt meg. A későbbi három szakasz a másodiknak a variánsa. Így az első szakasznak négy második versszaka van. Az alabástromkamra szinte tengelye a mindenségnek

Följük évek s mennyek sorakoznak,
világok vájják
íveiket

Ez adja a vers térbeli távlatát, a kamra, ami körül világok köröznek, majd a mozgásban lévő idő szintén a sírkamrába szállva rétegeződik:

Márványkamrákban napfogyatkozások,
korszakok falkái ott porlanak.

Az időből az időtlenbe való átlépés pillanatát különlegesen értékesnek találja ED, mikor a mindennapi, kis véges én átlép a végtelenbe. Orvos, pszichológus, ápoló, virrasztó asszony nem írhatja le hitelesebben ezt az átmenetet.

Az agónia nem hazug,
hát látni szeretem

Fülep Lajos véleménye erről a versről: „Ezt nem írta soha senki (s hogy éppen nő, sacramento! here you see what genius is, and that is over gender) –“

Ezek a nagy szelidítési kísérletek, a halál domesztikálásának nagy pillanatai.

-----és azután
közénk repült a légy.

bizonytalan kék zümmögés
köztem s a fénysugár
között; az ablak elborúlt,
s nem láttam látni már.

S ugyanebből a korszakból

S hogy szemedet levarrta köd,
még halasztást remélsz,
mi volt a végsőbb félelem,
hogyan meghalsz vagy hogyan élsz?

S minden változat közül a legszebb, egy késői versből

Beszélt, s felejtkezett,
majd könnyen mint a nád
a vízre dől, alig rezeg,
így adta meg magát.

A civilizált, udvariassá vált halállal együtt kocsikáznak ki a mindennapokból, elhagyják a jól ismerttet, mikor

Hintónk megállt a ház előtt,
túrás a talajon,
a tető alig látható,
az oromzat halom.

Azóta századok, de mind
a napnál rövidebb,
hogyan észrevettem: öröklét
felé a lófejek.

S a sok utolsó szó közül még egy az erősen megkérdőjelezett fajtaból, ami szintén végigvonul különböző megfogalmazásban az egész életművön. A puritán istennel bizalmaskodó, komázó versekről van szó, a számonkérő, kritizáló hangról, felső fokon

Égi fenségük nem vigasz,
zérus az égi fény –
a tökéletlen volt a jó,
rajt túl nem látok én.

A feltevések háza,
a vibráló perem
a Talán földjét övező,
bizonytalan nekem.

*

Az ifjúkor és a középső periódus versei közül a sikerültek kerek, kemény, rés-nélküli művek, s a szabdalt, bevégtetlennek tűnő, kócosabb versek a sikerületlenséget jelzik. Nem így az öregkori versek, ezek a szűrös jégzilánkok, nyitvahagyott ajtók. Egy-egy sorban még itt is megjelenik a természet gyönyörűsége árnyalatlan és árnyéktalan telt színeiben, hogy átcsapjon szinte zenei absztrakcióba, Gesualdo üvegzilánk világába. Ekkor a legapróbb részletében is elképzelt, átélt, legyőzött halál már közeledett, s a kék üvegvilág, amelyben ED élt, már nem Amhurst-ből való.

Az öregkor versei részben a kőgörgetegek s hűlt lávaformációk nyugalmát szüngerálják, részben a „vibráló perem” versei. A fénytöréseké, a zárlatos csattanásoké. Általában rövidek, szikarak, önmagukat elfogyasztók.

1884-ben, élete végső szakaszában írja, anélkül, hogy Rimbaud valaha is kezébe került volna

A prizma nem őrzi a színeket,
csak hallja őket játszani.

És még később

Nevén szólítva fogy a szép,
varázsa törve van –
egy Óceán mely jelet ad,
ámbár szótagtalan.
Őt szóra bírni nem tudom,
de mégis elragad,
befelé néző tárnák
mélye, mit hírül ad –

S olykor egy-egy váratlanul lágú hangzás, semmi él, semmi szálla, vízből-levegőből formált szobor

Mily lassú szél,
mily lassú víz,
mily késve tollaik!

Vagy az Angelus Silesius-ra emlékeztető szelíd, szinte naiv intimitás

Kaput nyiss, ó halál,
engedd be, jön a nyáj.
Szűnik a bégetés,
útjuk végére jár.

S népdal édesség mellett olyan modern raffináltság, amit csak a huszadik század közepe kezdett pedzeni: a bújócskázás igemódok és igeidők között.

Van két Lehet,
aztán egy Kell,
azután egy Fogok.
Mily végtelen megalkuvás,
mi jelzi Akarok!

„Mit veszünk, részt visz belőlünk” szól az élet elszegényedéséről, majd a bezárult lélek „jég-sarki magányáról”. A legvégső versek között azonban újra csak fel-

hangzik az ifjúság szirén-dala, minden lehetőség újra a kés-élre állított lehetőségek drámája.

Akár a szomszédos szoba
Elysium közel,
ha benn egy barát várja, hogy
a sorsa dőljön el.

A lélek mily ereje tűr
ily megpróbáltatást:
egy közelítő láb nesztét,
vagy egy ajtó nyílást.

Kétfelé vág utolsó számozott verse; fordul az ismeretlen felé, s közben visszahúzza a földi tücsökszó

Dallamtalan szegény
az ismeretlen félsziget.
A szépség földi tény.

A hívő és a hitetlen, a megnyugodni vágyó s az életre örökre éhesen visszatekintő kettős arculat, a mindenkori ED arc az öregkori arc is. A késői alkotóperiódusra jellemző ez a bizarr négysoros, kis tüskés tengeri csillag

Rénszarvasok nász-napjai.
Sarkcsillagon díszöltözék.
A napnak tárgylencséje ez,
és Finnországod, év.

Magyarázzuk élete Finnországanak ezt a korszakot?

Borral ajkamon szomjazni ne hagyj,
koldulni királysággal a zsebemben.

Az öregkort, az életművet, az életet ezzel a csorbán maradt, homoktól, szomjúságtól csikorgó két sorral zárnám.

Verseinél sokkal kevesebbet mond az életrajz. ED 1832-ben született Amhurst-ben, New-England-ben, Massachusetts államban, 1600-ban bevándorolt angol puritánok egyenes leszármazottjaként. Édesapja tekintélyes, jómódú ügyvéd, állama szenátora, később Washingtonban tagja a kongresszusnak. Komoly, szigorú, szűkszavú, tiszteletet keltő, jómegjelenésű férfiú, ED kötődése hozzá, a férfiideálhoz való kötődés. Ez az apa-komplexum végig kíséri s szerelmét is az apa mintájára választja.

Hét esztendeig az Amhurst-i kollégiumban tanul, egy évig a Holyoke szemináriumában. Mikor édesapját bevásztják a kongresszusba, elkíséri Washingtonba, itt ismerkedik meg a neves prédikátorral, Wadsworth tiszteletessel. Ez a találkozás eldönti ED emberi és művészi sorsát. 1862-ben Ch. Wadsworth-öt egyháza San Franciskóba helyezi át, ezzel nemcsak a tilalom, de a tér is útjába áll ennek a szerelemnek. Levélváltásukat, az Emily után maradt kéziratokkal telt kofferek valamelyikéből, húga Lavinia, a nővére halálát követő napon, 1886. május 16-án elégeti. A kor diszkrét, de a versek vallanak.

Wadsworth távozta után ED megpróbál új élettartalmat, új távlatot keresni. Ír Th. Higginson-nak, az akkor legtekintélyesebb amerikai irodalmi folyóirat, az Atlantic Monthly szerkesztőjének s elküldi verseit. Higginson megsejt valamit a rendhagyó géniuszból, ezért bátorítja, vagyis arra buzdítja, hogy írjon formában és tartalom-ban is kerékvágásba illő verseket. Mint tudjuk, ED erre nem volt hajlandó, ezért a jövőbe, érvényesülésbe vezető utolsó ajtó is bezárult előtte. Nem maradt más hátra,

mint a nagy rendcsinálóra és igazságtevőre, az időre bízta magát. Dehát az idő amúgyis ismerős faktor volt ED életében, s most még egy tennivalója akadt: ED hírnevének ügyintézőjévé kellett válnia. Ez hamarabb sikerült neki mintsem gondolnánk. 1890-ben ugyanaz a Th. Higginson, aki az élőnek nem volt hajlandó segíteni, segített a holtak. 115 versből álló antológiát jelentetett meg tőle, igaz, nem egészen szerzőjük végakarata szerint, hanem „keréknyomhoz” igazítva. A nagyközönség érdekenyebb volt, mint a hozzáértők. Az első kiadást 1891-ben újabb válogatás követte, 1894-ben levelezése egy része, 1896-ban újabb versgyűjtemény került kiadásra. S ekkor hosszú szünet következett egész 1945-ig, mikor is 666 eddig még kiadatlan verssel megkezdődött ED útja a világhír felé. 1955-ben jelent meg összes verseinek kritikai kiadása, s máig könyvtárt tölt meg a vele foglalkozó tanulmányok száma. Magyarországon elvéte jelent meg egy-egy versének fordítása az utóbbi tíz évben.

*

Tíz éve foglalkozom ED-vel. Egy Amerikai Költők antológiájában akadtam rá pár versére 1962-ben. Ezek a versek nem hagytak nyugodni, külföldi útjainkról egy-egy kis kötetet hoztunk haza tőle, míg végül New Yorkban megkaptam a kritikai kiadást.

Még kezdetben, tehát 1962-ben úgy esett, hogy mesterünknel és nagy barátunknál, Fülep Lajosnál szóba került ED költészete. Ő biztatott újra és újra, hogy fogjak neki ED fordításának. A biztatásra szükségem is volt, mert mindenkit nehéz fordítani, de ED-t duplán nehéz. A puritán himnuszokra visszacsengő forma magyarul sokszor gyermekversnek hat s egy csöpp elcsúszás banálissá teszi a verset. Ekkor írta nekem Dickinson-ügyben Fülep Lajos:

„Általános direktiva: nagyon könnyű belecsúszni vele a dalba és a húsvéti rózsavízbe, holott ez a lady: operációs szobában éther, kámfor, benzinszag, kés olló tű catgut villanása és csörrenése az asztal üveg lapján, kurta vezényszavak a fehér capuccio mögül – s mégis poézis – that is the point!”

S ez valóban így van. ED-t fordítva a fordító nem pasztell krétával rajzolgat, hanem beretvával kontúroz, s így óhatatlan, hogy olykor ne vágjon az ujjába. Első lektorom Fülep Lajos volt, ma is öröm javításait, „osztályzatait” újra lapoznom.

Azóta kisebb-nagyobb megszakításokkal állandóan tudatomban van ez a költészet. No, nem folyamatosan, de úgy mint egy kardiogram, az intenzív foglalkozás csúcsaival s a mással foglalkozás éveikig tartó szakadékaival. Végére adósságomma és önváddá vált a terhe.

Fájni kezdett a túlhordott magzat, meg kellett szabadulnom tőle. Még évekkkel ezelőtt felhívtam rá egyik kiadónk figyelmét, hogy ED-t kiadni nem „kegyelet, hanem kötelesség”, de ED-nek nálunk is megvan a maga sorsa.

Pár évvel ezelőtt, amerikai tartózkodásunk idején meglátogattuk szülővárosát. Nem mint turisták, mint zarándokok. S ekkor jöttem rá a zarándokutak értelmére. A génusz szülővárosának atmoszférája, háza, tintafoltos asztalkája, bölcsője, nem a kíváncsiságot elégíti ki, s a múzeumok adatközléséhez sincs köze. A levegő, a ház, a tárgyak emberközbe hozzák az absztrakt időbe távozottat. Végigjártják a zarándokkal a génusz emberi életútját, egy platformra, az élet, az emberi kicsiség egyazon szintjére kerül velünk, hogy aztán a szemünk előtt kezdjen újra nőni s tűnjön el előlünk az időtelenben.

Különben Amhurst ma is kisváros, színei teltek, szinte lakkpapírból vágott zöldek, pirosak, kékek. Az árnyak kontúrosak, metszettek, a fény kemény, kérlelhetetlen élő. Akár egy-egy Dickinson-vers.

Budapest, 1972. augusztus 13.

PONTTÓL PONTIG

„Nagybátyám, a sárbogárdi körorvos, minden húsvétkor megjelenik Szekszárdon a brácsájával. A templomtér üres.” – kezdődik Mészöly Miklós 1969 elején írott rövid, négy gépelt oldalas prózai műve – a műfaji megjelölést szándékosan kerülöm –, a *Nyomozás*, amely a későbbiekben, az önálló, önmagukban is érvényes és érthető darabok, a folytatások megszületésekor *Nyomozás I.-re* változott. A kezdő két mondat láttató leírást ad: mindenekelőtt megjelöli az *egyik* helyszínt, a gyerekkor városát, Szekszárdot. A hely, a téri *elrendezés* fontos Mészölynél – gyakran kezdőmotívum is –, a pontosság, a rend-igény szembeszökő jele. Színhelyei beláthatók, többnyire világosak és majdnem mindig körülhatároltak. Egyik 1949-es novellája, a *Sziklák alatt* például így indul: „Ültem a tanya előtt és bámészkodtam.”

Az idő, a különböző idősíkok *megkülönböztetése*, félreérthetetlen elkülönítése a *Nyomozás* szerkezetének egyik eleme; nagy „ugrásokkal” kerülnek egymás mellé a különböző időben történtek, a különböző időből megőrzött képek, s az író többnyire utal is az ugrásra. A szöveg így folytatódik: „A Bartina-közből felistrángozott mura-közi trappog a sekrestye-ajtóig, megszagolja a piacok dinnyéit, utána visszafordul. A Vitézi Székház mellett vöröstéglás villa, kertjében ugyanolyan téglából rakott kutyáol. Még nem lehet több hajnali négynél. A takaró alól is jól hallani a patacsattogást. Az állomásról platánfasoros sétány vezet a régi uszodáig; innét éppen tizenkét kilométer a keselyűsi gátórház. A verebek szívesebben ülnek a lombfedte drótokon; csirregésük mintha lekötött zsákból jönne. A mi utcánk a pincesor alatt húzódik, és enyhe ívben kanyarodik el az apáciskolánál. Az erkélyről egész a Duna-erdőig el- látni. A védőtítés tetején aranyárga keréknyom, elgazosodott bakhát. A kutyáolban egy doberman szuka és kan lakik; egy alomból való testvérek, nyáron mégis kőlykeik születnek. Az Iparos Kör alagsorában, máriaüveges vaskályha fűti a billiárd-termet. Az olajos hajópadlón, mint a higany, domború tócsában áll össze a cipőről leolvadt hó. Később, a deportáltak emlékművét a régi uszoda helyén állítják fel.”

A gyerekkori díszletek az asszociációkban kötődnek a későbbi látványhoz: „Meztelen, tömzsi nő lép ki a márványból, széttárt karokkal; kegyeletből Klinger Ármin-né fürdőruhas fényképe a modell. Bent, az erkélyes szobában, sóval felhintett vörösbőr pecsét az abroszon, a tányérokon hártásodó szósz.” Az összekötések elvontak, visszafogottak, s bizony előfordul, hogy az olvasó, az elemző némelyiket csak bele-magyarázza, némelyiket észre sem veszi. A képek *kapcsolata a költői képek* „logikája” szerint épül-alakul, hiányzik a „hagyományos” próza egyvonalbeli sodrása, a történetek folyamatossága. A cipőről leolvadt hó és az uszoda képéhez a vörösbőr pecsét és a szósz képe társul – ezek a képzeletben összetartozó kisebb-nagyobb tócsák, pocsoltyák teremtik meg a mondatok közötti logikus kapcsolatot, és az elemek külön-külön, önmagukban „múltidejűek” – a jelenbe hozott múlt ez. A cipőről leolvadt hó már nem hó, az uszoda régi, a kiömlött bort már felitatták, pecsétté változott, a szósz már hártásodik a tányérokra. A gyerekkori emlékek és a háború utániak is a múltban kerülnek össze, és együtt hatnak a jelenben. A tárgyak formája, körvonala, de a „tárgyasult”, kimerevített, az emlékezetben megmerevedett mozdulatok is elindíthatják az asszociációs sort: „Kálmán bácsi az előszobai diványon horkol kigombolt mellényben; brácsája a jégszekrénynek támasztva. A Pándzsó egyik bedőlt prés-házában vetkőztetjük meztelenre Drahosch Ildikót. Ildikó állva is tud vizelni, mint a fiúk, csak jobban szét kell vetnie a lábát. A mutatványnál az öccse is jelen van, és büszke a nővére. Szeretném kipróbálni a brácsát, de a húros részt zöld borító

takarja. Olyanféle zöld, mint az asztalos kötény, csak puhább anyagból. A templomtéren barokk Szent Sebestyén szobor, rozsdás vasnyilakkal."

A jégsekrénynek támasztott brácsa, a szétvetett lábbal vizelő kislány és a barokk Sebestyén-szobor „mozdulata” rimel – s így lehetséges az is, hogy amikor elhangzik a gyerekkori vágy („szeretném kipróbálni a brácsát”) „ártalmatlanabb”, kimondhatóbb rétege, magában rejtje a gyerekkori erotika, szexuális kíváncsiság rétegét is; ha létrejött – akár félig tudatosan, ráérezve inkább – az olvasóban is a kapcsolat a brácsa és a meztelen lány között, a vágyat is kétértelműnek érezheti. Ahol a képek közötti távolság nagyobb, ott erősebb, szokatlanabb, szinte kiáltóbb képet kapunk. A *Nyomozás* közepe felé egy francia halászfalu tűnik fel, „a bárkákon vakító karbid fényénél válogatják a halakat. A düledt szemek bizsuként csillognak, ahogy lapátolják őket”. S egy jó oldallal később: „Már nem kell figyelmeztetnem Ágnes, hogy ne hunyja le a szemét. Pontosan akkor nyitja ki, mikor kell. Fontos az is, hogy egymást, egyszerre vetköztessük. Feje alá becsúsztatott tenyérrel, nincs egyáltalán szükség párnára. Szeme félbeszakadt pillantással, bizsuként csillog”. A bizsu szó rántja össze a két sikot – de nemcsak az. Ott van például a vetköztetés: ez a másfajta, megkülönböztetett, egyenrangú, „felnőtt” vetköztetés, a távolabbi kép is. És az idézett mondat előtt megjelenik Szekszárd is, egy dívány őrizi az emléket; újra hallatszik a brácsaszó, s „egy gödörben tenyérszerű töcsa, két döglött méh úszik benne”.

A *Nyomozás*, és általában az ilyenféle szerkezetű írások kimeríthetetlen bányaként kelletik magukat, az elemző elveszhet a képek összekötésében, az összeköttetések „leleplezésében”, s alig jut valamire. A részletek csábítóak, szépek és intellektuális kalandot ígérnek – a műélvezetbe a keresztretjtvény-fejtés izgalmak keveredik. De a *Nyomozás* és egyetlen igazán jó írás sem ennyi csupán: nemcsak a részletek egymásmellettiége, nemcsak összekötözött, keresztül-kasul átszőtt emlékképek sora, mindez csak a mű *egyik* rétegének anyaga.

A *Nyomozás* logikusan illeszkedik a korábbi Mészöly-írásokhoz; ezúttal áttétel, vagyis külső, egyes szám harmadik személyű szereplő nélkül beszél talán *legalapvetőbb élményéről*, írói kutatását meghatározó gondolatáról: az ember kérlelhetetlenül, pontosan megérti, megméri mindazt, ami az érzékelés és az értelem számára fogható – *mielőtt* beépíti világába a bizonytalanságot, az értelmén „túl” sejtethető. Az értelem tisztelete megóv mindenféle olcsó hittől, ráhagyatkozástól, misztikától; a kétely, a továbbkérdés igénye áttöri a kisrealizmus szűkösségét. Az egyensúly persze következmény, és nem gondolati-stiláris recept, nem praktikus, „örökölhető” filozófia.

A *Nyomozás* egyik része „nyomozás”: az átvilágított emlékek pontos rögzítése, az írás utolsó hat, rövid mondata, az egyensúlyt tartó, ellenpontoszerű *másik* rész „mondja” el a bizonytalanságot, a zavart: „Anyám állítja, hogy a régi előszobánkban sose volt jégsekrény, Kálmán bácsi nem támaszthatta oda a brácsáját. Nem tudom. Még egy év, akkor leszek ötven éves. Az udvaron malomkő asztal, széttört befőttes üvegek. Ingben, zsebredugott kézzel állok a jégcsapok eresze alatt. Tényleg nem tudom.”

A *bizonyosságok áttörése bizonytalanságba* – ez a *Saulus*, a *Pontos történetek útközben*, s jónéhány novella „története”, s ez az esszék, tanulmányok leggyakoribb gondolati terepe is.

Camus-ról írott tanulmányának már a címe a vonzódást jellemzi (*A világosság romantikája*), s a költői-elméleti írást szinte teljes terjedelmében idézni lehetne bizonyágképpen. „Olyan hőseket teremtem – írja Camus-ról –, akik térbe számkivetett öntudatukkal egy pillanatra sem engedhetik át magukat a félhomály lazításának.” Érdemes újra felidézni a Mészöly-színhelyeket: a félhomály képei nemigen jelennek meg nála; s a hőseket is, akik sohasem keresik, nem fogadják el a félhomályt, akik megélik a kemény átfordulásokat – bizonyosból a bizonytalanságba. Az erős kontúrokat jellemző az ilyen korai novellákban fellelhető „leírás”: „Makulátlan a csend” (*Agyagos utak*) vagy: „Kit egyszerre megcsapott a metsző, friss hideg s a homályon is átetsző égi világosság. A holdfényes csendben úgy emelkedett magasba a templomtorony, mint egy kék, a végén ezüstösen csillogó bűvészpálca”. (*Papír*).

És később az esszében ez olvasható: „Azt hiszem, inkább természetes, mint meglepő, hogy mindennek a regényekben, novellákban mélyreható stilisztikai következményei vannak. Sőt az egész ábrázoló módszer, tematikát meghatározzák. Így első-sorban azt, hogy Camus akkor is jelen időben ír, mikor nem abban ír. Vagy magunkat ismételve, de most már grammatikaiabb hangsúllyal: abban az idő és közérzet dimenzióban, amiben az állítás és tagadás mondattani értéke ugyanaz tud lenni. S ahol a szavakkal megközelíthető tények pátosza, vagyis az elfogultság, hogy a tartalom és a jelentés tovább nem elemezhető, – egybeesik a tények ironiájával, vagyis azzal a sejtetéssel, hogy minden ‚végleges’-nek lehetnek még további belső tartalékai“. És a gondolatmenethez kapcsolódik az esszé befejezése is, amelyben talán legpontosabban-tömörebben rajzolja meg egy nagyon rokonszenves művészi út, „filozófia“ gerincét: „Miután az ész minden lehetséges ajánlatát figyelembe vettük – az értelemmel átvilágított céltalanságban kell bízunk, hogy elszett kátogások helyett azt kapjuk a leleplezett fénytől, amiben az ember legkiszámíthatatlanabb tartalékai magukra ismerhetnek.“

A *Nyomozás* első része egyenrangú elemek felsorakoztatása: különböző időszakokban, különböző színhelyeken „megtörtént“ események alá- és fölérendelés nélkül kerülnek egymás mellé. A bor-pecsét természetes társa itt a deportáltak emlékművének, a lovak fara a szétbombázott hűtőkocsiknak, a halottkísérés a járdára hullott vadgesztenyék látványának – s az egyenrangúsításnak semmi köze a megdöbbeneni akaró, lázadó, új szépségélményt teremtő törekvésekhez, programokhoz; nemigen kötődik Lautreamont képi meghatározásához sem („szép, mint az esernyő és a varrogép véletlen találkozás a boncasztalon“). A *Nyomozás* emléktöredékei, képei összefüggő, az időben és a térben elhelyezett *mellérendelő* szerkezetet teremtenek; a mellérendelés az elemek egyenrangúsításának következménye. A csupa leíró, közlő, kijelentő mondat, a bekezdések, párbeszéd hiánya stílusosan ezt erősíti. A tárgyilagos, a személyest visszazorító kijelentő mondat-sor, a kemény közlés talán a legfeltűnőbb stílusról Mészölynél. A *Sötét jelek* novellák-röport (Magvető, 1957) első novellájának kezdősorai-mondatai akár a *Nyomozás*ban is helyet kaphattak volna: „A háború csúful megtépte a park fáit, a vadhajtasok annyi év után sem tudják elkendőzni a régi sebhelyeket. Az egyik tölgy ágyéka helyén üreg sötétlik. Havazott nagy pelyhekben, mikor gránát csapott bele, a repeszek azóta belenőttek a húsába. Az üreg persze ott ásit azért, a kutyák hamar fölismerték előnyeit, nappal a gyerekek is. Örökké büzlük a töve.“ (Varjak)

Az időváltások követhetők s ugyanakkor minden egyidejű is lesz, az emlékeket a szubjektum *kiválasztja* – s ezzel már megkülönbözteti – és mégis, éppen a mellérendeléssel, *eltolja* magától. A *Nyomozás* végére látszólag hirtelen kibomló bizonytalanság benne rejlik hát a korábbiakban is, mint ahogy a befejező határozatlanságban is jól látható, *kitörőhetetlen* az előzőkben megtett út nyoma. Mindez persze csak annyit mond, hogy a *Nyomozás* mozgalmas, sokrétű – dialektikus szerkezetű írás.

Az egyenrangúsítás és a mellérendelés filozófiai-esztétikai problémái a *Nyomozás* megírása előtt és után is foglalkoztatták Mészölyt. A *Nyomozás* és a *Pontos történetek útközben* előtt – ahol szintén központi gondolat, szerkezeti, stílusról elem, módszer is az egymásmellé rendelés – írta Mészöly *A tonalitás és atonalitás történetéből* című esszéjét, s a *Nyomozás* után *A „tettenérés“ dialektikája* című, *Filmkultúrabeli* töprengést. Warhol kísérlete ürügyén is a saját „szenvédélyéről“ ír. A cinéma direct-nek ez a változata, a minden beavatkozás nélküli fényképezés, a tettenérés újabb útjának keresése, ez a pontos, objektív rögzítés furcsa módon átcsap a lebegő, álomszerű vízióba, lehetőséget ad az ilyen megfogalmazásokra: „Nem a világ és az élet epikus; a mi értelmező egyszerűsítésünk helyez mindent kommunikációs kronológiába, hogy „rendet“ vigyen az egyenrangúságba, a létezés-közérzet álomszerű egyidejűségbe. Tudósításunk – bármilyen szinten – nyomban *előadás* is. Az új igény *megidézni* szeretne. S a filmnek ehhez spontánabb adottsága van, mint a prózának.“

A próza gondjaival „bajlódva“ Mészöly két másik művészethez fordul – a film és a zene építkezésének útját, történetét, eszköztárát faggatja, összehasonlítja és szembesíti az irodalmi ábrázolás lehetőségével. Hogy a film „megjelenése“ milyen

óriási fordulatot hozott a prózában, ez a felismerés ma már közhely. Tolsztoj, két évvel a halála előtt, 1908-ban egy interjúban így nyilatkozott: „Meglátják, hogy az a kis zörgő masina a forgó fogantyújával forradalmat okoz majd az életünkben – az írók életében. Közvetlenül támadja meg az irodalom régi módszereit. Alkalmazkodnunk kell majd az árnyas vászonhoz és a hideg masinához. Az írás új formája válik majd szükségessé. Gondolkoztam rajta, és érzem, hogy mi jön. De tulajdonképpen szeretem. Ez a gyors jelenetváltás, az érzelmeknek és a tapasztalatoknak ez a keveredése – sokkal jobb, mint az írásnak az a nehézkes, vontatott formája, amelyhez eddig hozzászoktunk. Közelebb áll az élethez. Az életben is változások és átmenetek villannak el szemünk előtt, a lélek indulatai pedig olyanok, mint a szélvihar. A kinematográf megsejtet valamit a mozgás titkából. És ez maga a nagyság.” (*Írók a moziban*, 1971.) A film nemcsak egyszerűen új művészet lett, nemcsak „elszippanzott” az irodalomtól néhány művészt – alapvetően megváltoztatta az írók szemléletét, látásmódját. A film megjelenése után nem is lehet többé úgy írni, (és olvasni sem!) mint annak előtte. Egyszerre vált megújítóvá és vággyá: a film természetesen és kecsesebben mozog az időben. „A film-nyelv mint folyamatos kép a legelsődlegesebb szemléleti-átélési mechanizmusunk; s éppen ez okozza „barbár” ellenállhatatlanságát (még a rossz filmeknek is)” – írja Mészöly.

A zene idő-problémája hasonló az irodaloméhoz, de útja, megújulási kísérletei, ön maga elleni lázadása talán még tudatosabb, elméletileg kidolgozottabb. Az idő leggyűrése, az emberi-művészi szabadság magasabb fokú megvalósítása, a személyesség-tárgyilagosság egyensúlya – zenei témájú esszéjében is ezeket járja körül Mészöly. Theodor Adorno, az atonális zene egyik legismertebb teoretikusa, Sztravinszkij-esszéjében (*Zene, filozófia, társadalom*; 1970) ugyancsak ezt a három, összefüggő rendszert alkotó kérdéskört elemzi. „A zene – írja –, mint az idő művészete, már pusztán médiuma által is az egymásutánosság formájához kötődik, és ezzel megfordíthatatlan is, mint maga az idő. Azzal, hogy megszólal, már el is kötelezi magát a haladásra, arra, hogy valami újjá legyen, fejlődjék... A Beckett-féle „megyek, hogy folytassam”, amivel még az abszolút kétségbeesés regénye is végződik, anélkül, hogy megmondható lenne, kétségbeesés-e még ez, az új irodalom és minden zene közös találkozási pontjára mutat. Amióta csak zene létezik, bármily tehetetlenül is, de mindig a mítosz és az örökké körben forgó sors ellen emelt szót jelentette, a halál ellen emelt szót.”

Adorno gondolatmenete igaz lehet még akkor is, ha másfelől közeledve ennek szinte az ellenkezője is bizonyítható. Mert igaz, hogy a zene, s az irodalom is, „pusztán médiuma által” a mindig megújulót, változót fejezi ki, de igaz az is, hogy éppen „médiuma által” rabja is az időnek: a hangok *egymásutánja*, a szavak *egymásutánja* alkot csak zenét, irodalmat. „A szó és mondat – idézhető megint csak Mészöly – természetesen nehézkesen foglyá az idő-dimenzióknak, akár jelentésig akar eljutni, akár nem. Az idő azonban – így is, úgy is – csak részlegesen semlegesíthető”. Az ember megszabadíthatja magát a „földi” kötöttségektől, a magára vállalt-erőszakolt szellemi rab-ságtól is, de hatalmasabb-általánosabb törvényeknek akkor is kiszolgáltatott. A megkötő idő azonban nem lehet mentség, „alibi” a szabadságvágy hiányára; ez az idővel való birkózás mégis csak emberszabásúbb, emberhez méltóbb.

Adorno fejtegetése egy ponton félreérthető: az irodalom, s azt hiszem a zene is, amikor önnön „médiuma” ellen lázad, mikor megkísérli megbontani a *folyamatosságot*, a nagyobb szabadságot hívja – a szabadságot, amelyről éppen Adorno írja, hogy „a zene immanens szükségszerűsége”.

A *Nyomozás* mellérendelő szerkezete egyfajta lehetőségnek látszik az idő „kicsor-bítására”. A történetrészek mindenestre nem a kronológia szabályai szerint kapcsolódnak össze. Itt nincs is hagyományos értelemben vett történet, egyszálú cselekmény, meseszöveg, s ugyanakkor mégis kirajzolódik valamiféle történet, körvonalazódik egy világ: az élmények és tapasztalatok, vonzódások és taszítások rendszere. A történet „felbomlását” nem a zavar, a tanácstalanság okozza, nem az újraértelmezés és értel-kezés igénye indokolja, de az „objektív”, leltárszerű közlésen mindig átsüt a szubjektív vélemény; a *tényekhez* szinte mindig valamilyen érzellemmel kötődik az elbeszélő-megélő. „A Hősök szobra körül fehér szalmakalapos férfi apportíroztatja a kuttyját.

A kutya odajön, a lábamat szagolja. Ellenségesen nézzük egymást a férfival. Gondolkozom, hogy miért, de nem tudok rájönni. Útban észak felé – akkori nevén Pozenben – mínusz húsz fokos napsütésre ébredek. Két frontszerelvény között német közlegényt vezetnek a rendező-pályaudvaron. Mondják, hogy bajtársi lopás; öt cigarettát. Arccal a vagon felé lökik, szorosan állják körbe. A bal lapocka alatt célozzák meg, pisztollyal. Másnap Fridrich Romm őrnagy engedélyt ad, hogy használjuk a fabarakk fürdőjüket. Rangját nem kímélve vetkőzik meztelenre; heréi féloldalasan megnyúlnak. A sűrű gőzben ügyetlenül törölgeti több dioptriás szemüvegét, de nem téveszt meg.”

Ha választani kellene, ezt a pár mondatot idézném, mint a *Nyomozás* legtömörőbb-szorongatóbb részletét. Bizonyára teljes fejezetet kívánna egy „hagyományos” regényben az ismeretlen férfival való összenézés, az érthetetlennek tűnő ellenszenv, a bizonytalan hasonlóság megérzése. Talán egy egész elbeszélés „témája” lehetne az öt cigarettát ellopásáért halálra ítélt közlegény tragédiája vagy a lemeztelenített, vizszatasztító külsejű, vakoskodó – majdnem szánalmas – Romm őrnagy figurája, s ezzel együtt a magyar katona „kínos”, ellentmondásos helyzete. A részlet különössége éppen az, hogy a motívumok nem „epizódyszerűek”, hogy a feszes rövid mondatok – egyetlen mondat is – felidézi a megírható regények, kerek novellák teljességét, s mindenekelőtt a kép, a szituáció egészét. Az elbeszélés helyett sikerült a megidézés.

Vekerdi László Joyce-ról szólva (*Fotóművészet*, 1972/2) megjegyzi, hogy a költőkhöz, a francia szimbolista költőkhöz például, mindenekelőtt Mallarmé-hoz hasonlóan, ő is tudta, hogy a „nyelv sokkal gazdagabb lehetőséget rejt annál, mintsem hogy megelégedhetne az események racionális pontjaiból szerkesztett folytonosság megmutatásával. Legalább a folytonosságot elhagyhatja, s filmkockaszerűen egymás után és mellé helyezett racionalitások térképezésével teremthet gazdagabb hálót a folytonos egyenes, mesterként egyszerűsége helyett”. Mészöly is ilyen gazdag hálót teremt a *Nyomozásban*. A kérdés csak az – éppen az idézet kínálja: a „racionális pontokból szerkesztett folytonosság” elvetése, megváltoztatása nincs-e ellentétben Mészöly másik „ideáljával”, törekvésével, amelyet a *Pontos történetek útközben* választott Dürer-mottója is megfogalmaz. (Olyan vonalakra van szükségünk, melyeket nem húzhatunk meg határozott szabály szerint, csak ponttól pontig.) A szavak azonossága, „egybevágása” itt nem a fogalmak, a gondolatok azonosságát jelenti; a „pontokból szerkesztett folytonosság” nem azonos a „ponttól pontig” haladás kísérletével, eszméjével. Az előbbi a kronologikus folyamatra, a hagyományos próza „hömpölygésére”, epikus áradására utal, a másik inkább a pontosságra, az elemek külön-külön érvényesülő tényszerűségére – a mellérendelésre.

„Valamiféle rend bomolhatott föl – írja Csoóri Sándor *Közeledés a szavakhoz* című prózai írásában –, valamiféle értelem vesztetett el, hogy múltamból csak villanásokat látok. Sehol semmilyen összefüggés, ami megrendítene. Sehol semmilyen rendező elv, ami megnyugtathatna. Külön él bennem a madárfütty s külön a madarak.”

Csoóri „panasza” őszinte és hiteles még akkor is, ha éppen a *Közeledés a szavakhoz* szerkezete, leírásai, megfogalmazásai cáfolják ezt. Különös paradoxon: valaki a rend felbomlását, az összetartó erő eltűnését egy új rendet szerkesztő műben mondja el. Csoóri azzal cáfolja a saját zavarát, kétségbeesését, töredezettség-érzését, hogy egyetlen kompozícióban, egyetlen rendbe foglalt „nyomozásban” kifejezi bizonytalanságát. Minden igazi művészet paradoxona ez: a megszületett mű – a megszületésig legalább – győzedelmeskedhet a kétségbeesésen, a betegségen, örületen, magányon. József Attila írta egyik nyilatkozatában: „A költő az az ember, aki nem akar egyedül maradni, nem akar belenyugodni a látszat-emberi kapcsolatokba. Csak akkor ír, ha valamihez tartozónak érzi magát. A magányosság költője – többi magányosokkal éreznek közösséget. Aki tényleg teljesen magányosnak érzi magát, és a többi magányosokkal sem találja meg a kapcsolatot, az nem ír verset.”

A NAPOK HORDALÉKA

Mi következik, ha egy író megöregedvén úgy dönt, hogy „nyugalomba vonul”? Természetesen továbbra is ír, de alighanem azal a könnyebbitő tudattal, hogy ez már nem kötelező; a társadalmi várakozás, meg a sajátja is valahogy feloldozta a teljesítés kényszerét alól. Nem feltétlenül kell műalkotnia; írhat naplót, emlékeztet is, feljegyezhet eszmeforgásokat, a mindennapi élet mikrofolyamataiból az öntudat partjára sodródott gondolatanyagot, ahogy Déry Tibor önironikusan nevezi: napok hordalékát. Az öregek tiszteletéről annyira megfélekedett korunk lelkiismerete valamiképp sejti, hogy az átlagosnál tudatosabb tapasztalat- és gondolatfolyamból érkező „hordalék” közhasznú értékeket szállít szellemi kikötőinkbe.

Déry Tibor naplója nélkülözhetetlen gondolati adalékokkal szolgál annak a kérdésnek a megközelítésében, hogy „mik vagyunk, miféle fajta az ember?” Írásainak van egy témát, szemléletet, érdeklődést, stílust átható *belső sugárzása*, ami ezekben a közvetlen, személyes megnyilvánulásokban még erősebben érvényesül, mint az ábrázolással megmunkált életanyagon, és a naplójegyzeteknek költői értelmű *lírai egyességét* adja. Lukács György ezt a sugárzást az emberi „önmegőrzés”-problematikával látta összekötöttnek, s hogy mennyire igaz volt – bizonyosság rá e kötet. Valamennyi írás eszméi alapját egy sajátos, erkölcsi gerincű humanizmus teszi, amelyben erkölcsön az integer személyiség és a külső valóság viszonyának az egyén oldaláról való jellemzését, kifejezését értjük. Ennek a humanizmusnak fő gondja-gondolata „az emberi szubsztancia megőrzése” (Lukács György fogalmazása), de soha nem valami szűkös, privát-moralizálásban, hanem társadalmi érdekű összefüggések szerint. Déryt alapvetően az *emberi minőség* kérdése foglalkoztatja, a társadalom emberiségének relációjában. Gondjai a veszélyeztető jelenségek körül sűrűsödnek, derűje olyan jelenségektől fénylik föl, melyek az emberisést teremtik, táplálják. Abban a kérdéskörben, hogy mi az emberi minőség, hol vannak a határai – ezáltal is lényegközelben jelöl meg pontokat. Példaként áll-

jon itt egy jellemző, több írásból kihúvezett gondolatcsomó. – Tudjuk, hogy a „nagyüzemi emberirtás” rémtettei természetes irtózást, tiltakozást keltenek a társadalomban. Amde „a Zyklon B emberei... / ... visszavédlettek derék embereké, ... akikben meg lehet bízni, barátaik vannak, családjuknak élnek...” Vagyis: az igazán messzeható veszedelem az, hogy „a társadalom megszokja a gyilkosokat”, s ezáltal szünteti meg a maga emberi minőségét, mert azt az ember iránti tiszteletnél egyéb nem védi. Tehát nem erkölcsi szólam ez az ember iránti tisztelet – társadalmi szükséglet, ha a társadalom emberi kíván maradni. Nem is csupán az emberi élet tiszteletben tartását jelenti. A racionalizált „csirkegyárban” pl. az ember az állatot gyalázza meg, amivel „lelki tréninget” szerez az élettől való elidegenedésben. Az eljárás valódi kárvallottja nem az állat, azt így is, úgy is levágják, de az élettől elidegenedő – mert az élet mechanikus kioltását gépiesen elviselő – ember és társadalom. – Az életfolyamatok racionális-technikai megszervezését Déry egyébként is szkeptikusan figyeli. Egy régimódi humanista a technikában embertől idegen démont átkozott volna. Ő tudja, hogy a tudomány és technika fejlődése az emberi természetből hajt ki, de egyetért egy régi „antimasinisztával”: „Mindez ideig az ember a természettel küzdött, ezáltal elsősorban a saját természetével kell majd szembeszállnia”, s éppen e természet lényegének védelmében. Déry nem naiv, nem ajánl géprombolást és nem szervez mozgalmat az önkéntes petróleumlámpa-használóknak; a technikai fejlődés azonban nem ragadja kincstári optimizmusba. Szellemes és szorongó perspektívákkal írja le kérdőjeleit: vajon kényelmünkért nem adjuk-e fel személyiségünk integritását? Az ember és a technika között azért tágul a szakadék – ahogy az antimasinista- és futurologiai szemelvényekből kitetszik –, mert vele olyan környezeti tényező uralkodik el, melyet erkölcsi értékrendünk szerint nem tudunk kontaktust teremteni. Vele való viszonyunkat tehát egyénileg nem tudjuk rendezni, feldolgozni. Igaz a végkövetkeztetés: „Meg kell tanítani az embert, hogy egyensúlyba kerüljön új környezetével” (Gabor Dennis-től idézi Déry). Nincs kétség afelől, hogy ez társadalmi feladat.

Nem ellenpélda, vagy csak annyiban,

hogy minden pesszimiztikus árnyalatot legyűr, annak a gazdag harmonikus viszonynak a kifejezése, mely Déry Tibort a természethez, a kertjéhez köti. Ha van – és van – humanizált természet, hátha lehet egyszer a „technetrikus” világ is az?! A kert ezéért Paradicsom – Paradicsom. Nem a szépségétől – sokszor kiszűnnek a virágok, az utakat gyom veri föl; nem is az idill miatt – az író számol a természetes kiválasztódás gyilkos küzdelmeivel. A kert azért Paradicsom, mert átélhető. Érzékek, érzelmek, gondolatok útján szívódik világképünkbe, lényeges emberi tartalmainkat jelképeiben oldjuk föl. Táplál és nem csak biológiai létünk szerint. Természetélményét Déry nem történetesíti, annak a storyját írja meg, hogy nincs story; tud ő többet is: költészetté teszi. A „jelentés a kertről” idill nélküli édeni egységben mutat embert és természetet. Ha így is lehet élni, akkor érdemes is. Ezernyi ok van rá. Ok maga a költészettel átvilágított valóság, ahol „jelképek erdején át visz az ember útja”, s egy terembe tévedt, rémülten cikázó fecske, vagy az emberi önmegőrzés egy-egy elragadó, intuitív víziója lépten-nyomon felragad az emberi lényeg magyarázatának jelentéskörébe. De legfőbb életinspirátor maga a „nyugalomba vonult író”, akinek érdeklődése a kinetizmustól az újlipótvárosi udvar jegenyéjén éhező (?) macskáig, Proust emlékezés-művészetétől egy kőműves-költésgetés rejtelseiig, röviden – a valóság körének egészére terjed. Olykor esztétizál, olykor filozofál, de azt sem homlokráncoló komolysággal, nem is csevegő-felzárkózóan. Az *értelem* és *felelősség* nemes lírájával bármiről szól – lényegét ér. A kinetizmusról pl. briliáns-könnyedén kifejti, hogy mint értelmet megkerülő, mellőző művészet miért „szűkös” reménytelenül, hogy minden ilyen törekvés tulajdonképp miért „sötét naturalizmus”. Az értelem kikapcsolásával „túl sok dologról kellene lemondanunk”. A felelősség elvetésével szintúgy. Embervoltunk kardinális összetevője, hogy felelősséget érezzünk egymásért, sőt „... a felelősséget még egy rőzsatóval szemben is érzem, melyet kertemben elültettem.” Az élet gyötrelmeit, buktatóit Déry nem szublimálja el, nem dől be álvigaszoknak. Sokkal inkább az történik, hogy életünk értékeit súlyukban is átérzi, átéli; ettől olyan érett, ősziesen fénylő mindaz, amit emberiségünk ügyében ezek az írások közölnek.

A *napok hordaléka* egy szűkebben „szakmai” értékkel is rendelkezik. Költészetétől, eredeti szellemiségétől nem függetlenül elbűvöl az *írás eleganciájával*. Mostanság gyakran esünk abba a tévedésbe, hogy a kifejezés göcsörtjeit a tartalmasság javára írjuk, és nem teszünk elég világos különbséget a nagy svádájú, olajozott ügyeskedés, meg a valóság oszcillációit nehézkedés nélkül követő, közvetítő, célba találó stílusbiztonság között. Az elegancia nem felszíni erény. A megjelenés hibátlan alkalmasságát jelenti. Ha Déry Tibor stílusreemtényén soha nem érezzük a teljesítmény sziklagörgető feszülését, azért van, mert írói élettréningjében hibátlan izommunkát fejlesztett ki – a nyelvi kifejezés tekintetében. Mikor a kifejezés hézagtalanul átlényegíti a gondolati töltést, – észre sem vesszük; ezért tökéletes.

Az ember életkora nem erény, de hátránynak sem kellene lennie. Déry ugyan „a kicsinyesség iskolájának” gúnyolja öregségét, de e kötetének jegyzetlapjai és esszéi inkább azt a meggyőződésünket erősítik, hogy az öregség az emberről, valóságról való tudás beérésének iskolája is lehet, ahová gazdagodni járunk.

FUTAKY HAJNA

Szentkuthy Miklós:

II. SZILVESZTER MÁSODIK ÉLETE

Szentkuthy idegen irodalmunkban, ahogy egy ideig minden új az. Paradox állítás ez egy már nem fiatal íróról szólván, de a kritika (több évtizedre visszamenően) és az olvasók idegenkedése ezt tanúsítják. Megszoktuk, hogy a magyar próza (fő tendenciájában) realista: jól formált jellemekkel és szituációkkal „dolgozik”, cselekménye egyenesvonalú és célratoró. Szentkuthy ezzel szemben olyan teret tekint a regényt, ahol eszméinek, félelmeitesei felhalmozódott tudásának teremthet mozgásszabadságot. Domináns a *gondolat* és csak mellékes a *megjelenítés*, az érzéki, érzelmi motiválás. Mégsem esszések ezek a könyvek (bár annak is kiváló mestere Szentkuthy), hanem sajátos, össze-

hasonlíthatatlan regények, amelyekben a szerző bemutatja s egyszersmind iróniájával, öniróniájával ki is figurázza a modern regény minden fogását és kellékét. Szentkuthyt nem lehet egyetlen nekiiramodással olvasni, mint a kalandregényeket, hanem izlelgetve, el-eltűnődve (olykor dühöngve is). Hasonlattal élve olyanok Szentkuthy könyvei, mintha serpentinén haladnók fölfele, de egy buja – sűrű erdőben, ahol állandóan megállásra készíti az embert egy-egy antik szobor, épület, színjáték, s amikor kibáméskodtunk, nevettük vagy dühöngtük magunkat, csak akkor mehetünk tovább néhány méternyit. Az egészet csak a csúcson értjük meg, de most sem elébünk táruló panorámaként, inkább mint egy rejtvényt, ami csak akkor adja meg magát, amikor az utolsó kockába is beírtuk a hiányzó betűt. Így, *visszatéle* is értelmet kapnak az útközben meghökkentő szituációk, a fent és a lent relatív viszonya.

Hogy „miről szól” Szentkuthy legújabb regénye? Lehetetlenség „elmondani”. Úgy járnánk vele, mintha a tűzifából akarnánk magyarázni az erdőt. Fa az is (Holz – mondja a német), de már nem él, nem lélegzik, s hol van még akkor az erdő gazdag vegetációja: flórája, faunája?! A történelemben kőszál a cselekmény, a középkorban, de mint egy leskelődő lyukon ki-kikacsint a reneszánszba, barokkba, századunkba, hogy egy váratlan fordulattal az ókorba kanyarodjon vissza. „Főhősei”, ha egyáltalán szabad ezeket a történelmi alakokat, fantázia szülötteket regényhősöknek nevezni: II. Szilveszter, egy magyar lány: Eszter, papok; II. Romanos bizánci császár és udvara, királyok, tudósok kiapadhatatlan gazdagságban. Ezekkel a figurákkal azonban teljesen szabadon bánnak a szerző. Cselekedeteik hol történelmi-reálisak, hol mesészerűen képtelenek, már-már az abszurditásig. A valóságos és a fantázia a cselekvés-, cselekmény és a pszichoanalitikus belső monológok zabolátlannak tűnő indulatszövevényében olvad össze. II. Szilveszter egyszerre középkori ember, megverve kora nyűgeivel és modern, mai értelmiségi, aki csak végiggondolja, álmolja a cselekvés lehetőségeit, miközben ő maga csak sodródik az állecselekvések buktatóin és a történelem determinizmusában. Mind e közben olyan finom lélektani és történelmi igazságokat mond el Szentkuthy, amelyeket csonkítás nélkül nem lehet lefordítani az értel-

mező próza nyelvére. Nem, mert az író nem ki- vagy belebeszéli ezt a regénybe, hanem a sejtelmes-irreális és a vaskos valóság sajátos keverésével a szituációkban, figurákban testesíti meg. A gondolat érzéki, érzékelhető lesz, éppen azért, hogy a *regényvalóság* indukálja azt.

Ha világirodalmi megfelelőt keresnénk, hirtelen Virginia Wolf Orlandója adódna párhuzamként. II. Szilveszter is áttűnik korokon, alakot, helyet stb. változtatva. Ám ezt a hasonlóságot – éppen Szentkuthy tudatos játékosága, játékos tudatossága miatt – csak érinthetjük, mert amennyire hasonlít az Orlandóra, annyira más is. Wolf következetesen végigvisz egy hőst, mondjunk inkább egy ötletet az angol történelmen, míg Szentkuthy II. Szilvesztere bekalandozza az egész európai historikumot, szándékos anakronizmussal a jelenbe is elkalandozva (utalásszerűen). Mondhatnánk azt is, hogy Szentkuthy minden hangszert megszólaltat, amit századunk regényirodalma teremtet, de sajátos hangszerelésben és mondanivalóval. (*Magvető*, 1972.)

HORPÁCSI SÁNDOR

G a r a i G á b o r :

ABLAKBAN A NAP

A 60–70-es évek fordulóján elkezdett verseit foglalja magába Garai Gábor új kötete. Három ciklusában a költő – a beteljesülést kereső Orpheusz – „csöndből származott” hangja, „csöndből származott” dala háromféleképpen hangszerelve éneklí mindig ugyanazt, a költő és a világ viszonyát.

Vádol és védekezik ez a kötet, számonkér és önvizsgálatot tart. Szemérmes, zárkózott sorokban vall hitéről és vágyairól, a lassan kanyargó összetett mondatok, a póztalan, csöndes szavak nyugalmaiba kapaszkodva meditál félelméről, magányáról, lapuló szorongásairól. Megnyugvást keres önmaga számára is – elveszett ember a tülekedő tömegben –, keresi önmagát, hogy segíthessen másoknak is utat találni, szilárdan megállni a tiszta emberség talaján.

Nem idill a költészet, nem játék, elvárásolt sziget számára, „az értelmes jövő meg-

testesült reményét / s holt álmai rettenetét'' egyaránt osztja szét (*Kívül-belül*). Beszél, bár „vakon kopognak a nyelv kifosztott, tiszta szavai” (*Ünnepnap legalább*), beszél az elhallgatással, a tört mondatokkal, a csönddel, a semmibe dobott kérdésekkel. Beszél, az értelemhez, a hűvös észhez apelál. Esménye: „Szépen, tisztán, higgadtan” (*A légikisasszony monológja*). Gondolatisága nem szenvedélytelen, csak fegyelmezett, nem lángol, izzik. A dráma iránti titkos szerelme Garai Gábor verseiből is érződik. Riadt monológok és párbeszéddek váltogatják egymást, mindig megszólal valaki, idegen hangok, ellenséges motívumok szólnak bele a versbe, csupa diszharmonia minden örökös vita, harc, feszültség, töprengő, halk mondatokba zárva.

A kötet alapvető hangütését megadó *Más tömeg* című ciklus versei nemdivatos eszményekért szállnak sikra a gyávaság, a tömeges megalkuvás, a kannibál-közösség, a bálványimádás, a „tulajdon anyjukat árusító kaparj-kurták” ellen.

*Kezdetben a közhely-kiáltozóknak,
a szólam-késdbálóknak, a műmell-
döngetőknek
mi voltunk a tétova töprengők, a túl-
bonyolultak;
most az álom-falóknak, látomás-
csiholóknak,
szókép-szaporítók, sokszorosított
közönyösöknek
mi vagyunk a magányos, halga
bizakodók,
az értelembe-avultak...*

– határolja el költészetét az árral úszókétől (*Ár ellen*). Émelygéseiről *A légikisasszony monológja* beszél, aki *légörvények* között is hidegvérrel egyensúlyozva jár. „Nincs semmi baj – mondom –, ha zökkenünk, / s hullunk éji felhők tejsűrűjébe; / nincs semmi baj – s magam is elhiszem.” – „Ennyi volt a dolgom.” – Ennyi? Csak a keserűség mondatja vele ezt, a feladata: Lázítani az értelmes cselekvésre. „Kellene még valamit tenni, tenni” (*Örököld fák*), ezért nyög a felelősség satujában, ezért utasítja el a boldog közönyt, a zárt osztály eleven halálát (*Zárt osztályon, szabadon*). Önarckép *Az utolsó jakobinus* és az *Athéni Timon* is – kinek elméjében „a dühöngés ki-bejár, / mint őszi szél a huzatos szobában” –, kétségbeesésbe fúló tehetetlen haragjával.

Folytonos számvetésre kényszeríti önmagát is, a boldogtalanok közül való, akiknek semmi sem sikerül, amiért meghaltak volna. Egy nemzedék fáradtsága, félelme, csatlódottsága kap itt hangot, „negyvenévesek, túl-kölykök, koravének” helyett „létük válság-határán” figyelmeztet, most kezdődik az igazi próba (*Boldogtalanok*). Hitetlenül is hisz Garai Gábor, hiszi:

de ránk várnak a valódi vizek

*s túl sós, örökös vacsoránk
torralja hideg türelemmel
fodrai végtelenén
a tenger, a tenger*

(*Ár ellen*).

De a keserűség benne bújkál ebben a képben is, sokszor kell önmagát is meggyőznie, legyőzni kétségeit, reménytelenségét. Eltakarja néha arcát, csak gondoktól redős homlokát láttatja. Ezért verse néha nem tud felszárnyalni, didaktikus marad, inkább riport-töredék, élményfoslány.

Képei főleg a megfoghatatlan fenyegetés, a fájdalom, a rémület kifejezői: „Egyetlen fényes felhő / – mint nyeletlen / szekerce – / függ csupán az égen” (1969. *augusztus 31.*), „Vak pillangó verdes az ablakon” (*Egyszer*), „Fent a halálban csontfehér madár száll, / a pincében egerek zsinatolnak” (*A gyávaság hullatoltjai*).

A képek áradata az *Ablakban a nap*-ciklusban szabadul el a sajátmaga rakta béklyókból. Színek gyúlnak ki, csillagok és virágok tündöklének, tündér szökik a kertbe, növényi lángolással, álmok mámorával és sebzett gyönyörrel üzen az élet. Feloldódik a szépségben, megkapaszkodik pillanatokra a szerelemben: „Kedved kendőnyi kis felhőt terelget; / s vad álmod, mely most itt vacog feletted / sós ölbe roskad virradatra már” (*Hajnal előtt*). Csak pillanatokra, mert az önfeledt lobogást ellenpontozza minden versben a halál. Kérlelhetetlen figyelmeztetése: „Lassan járj, mint hűlt szél a holt ligetben: / sorsodda lesz holnap a lehetetlen” (*Naptár, 1970*).

Érett és gazdag Garai Gábor művészete, helyenként mint József Attila lebbenően panaszkodó dalai, olyan távlatokat nyit, olyan természetes egyszerűséggel szólal meg, és olyan súlyos terheket is sűrít bele.

*Az út varas kerék-nyomán
döcög az est szekérnyi terhe;
hegedülsz a hold vékonyán,
s rád robban a dob veszedelme.*

*Fölkap a haldokló zene;
víz alá sodor, test-homályba;
s zeng, mintha ágon lengene,
zárt szíved, a holnap virága.
(A holnap virága)*

A megfoghatatlant és végtelent markolható jelzőkkel, a fülben felcsendülő hanghatásokkal fejezi ki, elvont és konkrét viláldzása, az enyhén archaizáló költői képeket bevonó ironia mint egy groteszk-fanyar fintor összegeződik sóhajszerű soraiban.

India – az egzotikus élmény otthoni gondjaival köszönti. A szegény-seregek „sorsuk vad őserdőin át” (*Kalkutta, 1970. március 15.*) özönlenek elő, Ady szavait hömpölygeti a Gangesz, és ha „a bülbül föl-sikolt – / a pirkadat derengő bíborára” (*Hajnali virrasztó*), vagy kiabál, ha „alszik a terű” (*Bülbül-dal alkonyatkor*), talán fel-remlik Arany János arca is egy pillanatra. Csontváry keleti képeinek színvilága parázslik indiai látomásaiban, ahol „márvány medrében ring az ég, banánfa eteti a holdat; / – ráfonódnak a szeretők / egymás törzsére, húsos indák;” (*India, India*) – és közte felcsendül a magyar népdal emléke a távoli táj fátyolán át:

*Kigyúl a nap még lemenőben.
S az újhóld zöld himpora száll
a csillag-pettyes levegőben”
(Jégverés Delhiben)*

Magyar költő járt Indiában. Ez a hűség és alázat emeli magasba Garai Gábort, ez ihlette a kötet legszebb szerelmi vallomását, ami a magyar nyelvhez szól:

*Nap. Ég. Hal. Kő. Szél. Víz...
Szeretsz?
Szeretlek!
Viszlek magammal, anyám sütötte
kenyérkét.
Megáztatlak idegen tengerekben,
s tisztán kiemellek a hullám-törte
hínárból.*

*De mint élő vizet izllelek én:
hitvallásom vagy, s álorcám, ha kell;
lég-gyökerem,
megtartom messzi földön,
a haza-vezérlő pásztor-csillagom.
(Magyarul)*

ZENTAI MÁRIA

ILLYÉS GYULA

Ez a gyűjtemény – címlapján Borsos Miklós szobor-portréjával – a Petőfi Irodalmi Múzeum tisztelgése a 70 éves Illyés Gyula előtt. A kötetet Baróti Dezső közreműködésével Illés László szerkesztette. Remek tisztázó és összegező tanulmányaival szinte példa, hogy a XX. század magyar irodalmának egyik legjelentősebb alkotójáról, életművéről, szerepéről a még hiányzó monográfiára ösztönzést adjon. Bár ezek a tanulmányok nem törekedtek a teljes portré megrajzolására (legtöbb írás a felszabadulás utáni pályaszakaszt vizsgálja), mégis úgy érezzük: most látjuk egységesen a költő művét és szerepét a kritika mérlegén.

Minden tanulmányíró megállapítja, hogy sem a műfajok, sem a felszabadulás éve nem lehet szétválasztó ebben a vizsgálódásban. Illyés maga mondta, hogy sok műfaja van, de gondja csak egy. S ebben a sok műfajban (líra, próza, dráma, esszé, útirajz stb.) mindig költő maradt, az egy „gondban” pedig a haza költője, de ez a „haza, a magasban”. Nem magát mentve ki a kor nehéz próbáiból, hanem a hazát látva ott és úgy, ahogy Berzsenyi, Vörösmarty, Petőfi, Ady látta vészek és viharok közt: „védőbben minden magasságnál”.

Béládi Miklós *A költő felel* című tanulmányában Illyés lírájáról és költői útjáról fest hiteles képet. Köztudomású, hogy Illyés a lírát emelte minden műfaja fölé: „a versnek – vallotta – arról kell szólnia, miről más nem tud fogalmat adni”. Béládi erről a „lírai rejtélyről” szól, de feltárja a „talányos író” (Németh László első tanulmányának szavai ezek) útját is, akit 1945 előtt „mosolygó forradalmár”-nak neveztek, a felszabadulás után pedig sokszor – jobb esetben – a „félreállást” vetették szemére. Béládi az 1945 utáni versekből kifejti, hogy megszűnik ez a talányosság és „nemcsak

előre, de visszafelé is világít'. Illyés művét nem lehet egyoldalúan szemlélni, hanem az „egész magatartást” kell mérlegelni S „a társadalomjavító elkötelezettséget – állapítja meg – Illyés soha föl nem adta.”

Ezután a líra vonulatát kíséri végig az *Egy év* (1945) verseitől a legutolsó versekig. Ebben a *Kézfogások* (1956) a „betűző összegezés”, melynek „a magyar líra-történet egészében lehet helyét megállapítani”. Az *Új versek*-ben (1961) a líra módosulását figyeli meg, objektivitása oldódását a szürrealizmus vonásaival. De a „földtávú lét” realitását mindig megtartva. Újabb kötetekben: *Dőlt vitorla* (1965), *Fekete – fehér* (1968), és az *Éden elvesztése* (oratórium) új lírai korszakának „sokszólamúságát” mutatják az ember és társadalom, magyarság és európaiság, a béke és a világ megtartásának problémáiban. Befejezésül is ennek a lírának magas közérdekűségét hangsúlyozza: „Illyés Gyula költészetére is illik, amit Eluard mondott Supervielle lírájáról: „Versei segítenek élni.”

Illés László ugyancsak magas kritikai igényteliséggel megírt tanulmánya, *Eszmények és valóságok keresztútján*, Illyés prózájával foglalkozik. Megjelöli, hogy Illyésnél a próza is költészet: az ész tükrében. Ő is a korábbi nagy művekbe (*Puszták népe*, *Petőfi*, *Korlatavasz*) ágyazza bele az újabb prózai műveket és ezek szerves folytatásaként tárgyalja (eszmei tükröződésben is) a *Hunok Párisban* (1946), *Ebéd a kastélyban* (1962), (a most már kibővített) *Petőfi Sándor* (1963) vagy a *Kháron ladikján* (1969) regényeit, esszé szerű írásait.

A *Hunok Párisban* tárgyalásakor rávilágít a korabeli vitákra is, Illyés „elszakadására” a munkásosztálytól. Illyés a 20-as években valóban „testközelben” volt a munkásmozgalommal, de hazatérése után, a 20-as évek végén: Párizs peremvárosa helyett Ozora valóságát, a pusztai szegénységet kapta cserébe. S a „fészekalj sugárzása”, a származás, az élményvilág mélyebb kötődése a „puszták népe” írójává tette. Illés László gondosan kifejti, hogy az 50-es évek idején nem a próza szívta fel a komor hangokat, hanem a versei és meginduló drámasorozata.

Prózája nagy teljesítményeként tárgyalja az *Ebéd a kastélyban* c. regényt, amely szembenézés a régi renddel, a feudális Magyarország uraival. A nagy fordulat után önkéntelenül is folytatást vár „az egykor

volt pusztai mai lakóinak életéről”. A *Kháron ladikján* c. esszéregényében az öregeedés, az elmúlás árnyai ellenébe – Illyés emberi tartásához hűen – a cselekvő munka, az alkotás folytonosságát állítja szembe. Szépprózája mellett a *Franciaországi változatok* (1947), *Ingyen lakoma* (1964), *Hajszálgyökök* (1971) c. esszégyűjteményei, úti-jegyzetei Illyés szellemi érdeklődésének égtájait és távlatait mutatják „fölényes prózai művészetével”. Ezek esztétikájának és ideológiájának mélyreható elemzésében és összegezésében biztos eligazítást nyújt Illés László széles ívű, kitűnő tanulmánya.

Taxner Ernő – Illyés drámáinak korábban is gondos és értő figyelője – *Törvénykezők* címmel az életmű egyik izgalmas részéről, a drámákról ad elemzést. Illyés megérezte a műfajban rejlő erőt: „a dráma a nyilvánosság műfaja”. Ezért társadalmi, nemzeti, erkölcsi mondanivalóját szélesre tárva ebben a műfajban közli és a 40-es évek óta máig tartóan folytatja. Taxner ezek menetében tárgyalja a drámákat mozgató belső erőket, eszméket és helyét a magyar dráma értékrendjében.

A kezdeti társadalmi töltésű darabok *A tűt loka* (1944) Molière népi komédiáiból vették ihletésüket, majd a „nemzeti drámák” vonalát rajzolja meg Taxner: *Ozorai példa* (1952), *Fáklyaláng* (1953), *Dózsa György* (1954). A két utóbbiban Kossuth – Görgey, Zápolya – Dózsa György tusakodásában nemzeti tragédiánk okait is megmutatva. Új elágazás Illyés drámáiban a *Kegyenc* (1963), *Tiszták* (1970), *Bölcsék a fán* (1970) sorozata. Ezekben – írja Taxner – „az emberhez méltó élet eszményeit kutatja”. Összegezésül... a drámákban az „erőtlen nyelvvel, a kemény dialógusok, az egyes fejezetek szikrázó gondolati telítettségében” látja a fő erőt. Így drámáiban az igazi konfliktusok is „a nyelv és nem a látvány síkján zajlanak le”. S ezek az erőtenyezők – állapítja meg – emelik Illyés drámáit a magyar drámatörténetben a *Bánk bán*, a *Csongor és Tünde* és az *Ember tragédiája* magaslatának vonalába.

Kenyeres Zoltán – talán a kötet legizgalmasabb tanulmányában – *Illyés Gyula irodalomszemlélete* címen esszéiről értekezik tömören, Illyés széles skálájú szellemi érdeklődését mindig hitelesen megvilágítva. Ez a tanulmány valóban kiegészítője a kötet többi dolgozatának, hiszen Illyés „paraszt plebejus szemlélete” vagy „realiz-

musa és racionalizmusa" nemcsak esszéit tölti be élettel, hanem összes műveiben élte-tő elem.

Ez a szemlélet – fejti ki Kenyeres – nem népies, hanem népi. „Nem szóhasználatára származik Rácegres-pusztáról – mondja találoán –, hanem a szófűzése, a gondolkodásmódja.” Illyés a realizmus híve, de ez nála nem a stílus kérdése, hanem „alkotásainak kormányzóelvét jelenti”. Népiségét gondosan elemzi a *Ludas Matyi igaz története* (1950), *Molière* (1954) és Sárközi Györgyről 1955-ben írt tanulmányokból. Illyés Gyula az „okos értelemnek és világos gondolatnak” tudatos művésze és ez a racionalista szemlélet távol esik minden dogmatizmustól. Érdeklődési köre széles távlatú: az ókinai daloktól Eluard-ig ível. S ezzel – fejtegeti Kenyeres – „példát ad a világirodalmi szemléletre, amely nem mond ellent a nemzeti irodalom ápolásának”.

A legfárasztóbb feladatra Szabó B. István vállalkozott, Illyés felszabadulás után munkásságának kritikáiból megvonni: *A mérleg nyelvét*. Közel félezer tanulmányt, cikket, kritikát nézett át (a felére hivatkozva is), hogy mindig objektíven kövesse a pálya alakulását. Nagy tárgyismerettel jelöli ki ezeket a szakaszokat. Így például 1945–1948 között Illyés jelentősen megnőtt szerepéről, majd a meginduló viták tüzeiben. Lukács György kritikáitól sorakoznak írások „vádoló” vagy „védő” szerepében, amíg a 60-as évek közepén megtisztul körülötte a levegő. Erre az időre esik a knokkei bienálé nagydíja, a Herder-díj, de nem ezek fényétől lett jobb a légkör: a döntő szó ebben a *nagy művek betetőzése*. S 1965–70 között a kritika is elvégezte tisztázó munkáját.

A kötet befejező tanulmánya Rónay László: *A Magyar Csillag* című finom rajzolatú írása, melyben a Nyugat örökségét folytató, Illyés szerkesztette folyóirat szerepéről, jelentőségéről nyújt összefoglalót. Ebben Illyés szerkesztői koncepciójáról, „szekértábor” elméletéről, az igazi értékek védelméről szól. Illyés érdeme, hogy nehéz időkben a humánus gondolatát fenntartotta a „tótális eszmék” zavarában.

A kötetet Illyés Gyula első kiadású műveinek bibliográfiája (Pál Ferenc munkája) és érdekes fénykép-dokumentáció egészíti ki.

A Petőfi Irodalmi Múzeum értékes munkával járult hozzá a 70 éves író sok műfajt

magába foglaló, gondolati tartalmában és művészi eredményeiben gazdag pályájának felméréséhez. (*Népművelési Propaganda Iroda*, 1972.)

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS

SZOMSZÉDSÁG ÉS KÖZÖSSÉG

DÉLSZLÁV–MAGYAR
IRODALMI KAPCSOLATOK

*Tanulmányok;
szerkesztette Vujicsics D. Sztóján*

Huszonegy tanulmányt olvashatunk ebben az 550 lapos kötetben, magyar, szerb, horvát és angol szakemberek tollából. Már az első benyomás az: mind a kötet szerkesztője, mind az egyes szerzők igen sokoldalú és alapos munkát végeztek. A könyv a budapesti Irodalomtudományi Intézet, valamint a belgrádi és zágrábi akadémiák megfelelő jellegű intézeteinek gondozásában jelent meg, s megjelenik majd szerb-horvát nyelven is. Elmondhatjuk tehát: a tanulmánykötet fontos lépést jelent a délszláv–magyar irodalmi – sőt művelődési – kapcsolatok kutatásának területén, s nyilván nemcsak a szakemberek fogják olvasni, hanem szélesebb körű érdeklődésre is számíthat.

Mindenekelőtt hét tanulmányt kell a gazdag tartalomról különösen kiemelnünk: a vajdasági Szeli István és Bori Imre, a budapesti Sziklay László és Fried István, a szerb Miodrag Popović, valamint a horvát Ivo Frangeš és Marijan Matković írásait. Szeli a magyar és a szerb felvilágosodás párhuzamos vonásairól közöl igen lényeges tanulmányt. Jó ismerője ennek a kornak, sokat is foglalkozott vele: utalunk csak néhány évvel ezelőtt kiadott könyvére: *Hajnóczy és a délszlávok*. A kötetben megjelent negyvenlapos tanulmány maga is egy könyvre való anyagot tartalmaz: társadalmi, eszmei, műfaji, nyelvi, stílári problémákat egyaránt tárgyal, s a párhuzamok és összefüggések mellett az eltérő fejlődési vonásokat is feltárja. A szerb Dositej Obradović és Lukijan Mušicki, a magyar Kazinczy, Bessenyei, Kármán és sok más jelentős literátor alakja új színekkel gazdagodik, s

irodalomtörténeti helyére kerül az ún. „polgári közköltészet” is. Reméljük, hogy Szeli egyszer átfogó monográfiában is feldolgozza ezt az egész, roppant érdekes kérdés-komplexust.

Szeli újvidéki professzor-társának, Bori Imrének jeles könyve, *A szecessziótól a dadaig*, méltán keltett feltűnést. Tudjuk, hogy Bori egyik központi problémája az avantgard. Most a magyar, a horvát és a szerb avantgard mozgalmak párhuzamait, kapcsolatát, összefüggéseit és különbségeit vizsgálja: a horvát expresszionistákat, a szerb dadaistákat és szürrealistákat, a zágrábi *Zenit* és a Kassák szerkesztette *Ma* együttműködését, s olyan délszláv és magyar írók avantgardista tevékenységét – vagy legalábbis avantgardista periódusát – mint Miroslav Krleža, Stanislav Vinaver, Miloš Crnjanski, Illyés Gyula, Déry Tibor, sőt József Attila és Tamási Áron. Bori értékes és meglátásokban gazdag tanulmánya sok olyan problémát vet föl, amelynek a XX. századi magyar irodalom kutatói és a kelet-közép-európai komparatistika művelői nagy hasznát vehetik.

Sziklay – ugyancsak egy kisebb könyvvel felérő tanulmányában – a „kétnyelvű költő”, Vitkovics Mihály alakjával foglalkozik. Vitkovicsról, aki magyarul is, szerbül is írt, s aki egyfelől Kazinczy Ferenc, másfelől a szerb klasszicista költő Lukijan Mušicki baráti köréhez tartozott, már eddig is elég sok tanulmány és disszertáció jelent meg. Sziklay azonban túllép az eddigi kutatási eredményeken, s igen sikeresen illeszti bele Vitkovics alakját, tevékenységét mind a korabeli magyar és szerb társadalom és kultúra, mind a XIX. századeleji Pest-Budának világába. A tanulmány alap gondolata talán ez: Vitkovicsot „a szerbséghez az akkor még a nemzettel azonosított vallás, a magyarsághoz a modern nemzettudatáért harcoló irodalom kötötte”. – Ezt a látszólag bonyolult képletet Sziklay nagyon ügyesen és meggyőzően oldja meg.

Sziklay tanítványának nevezhetjük egyik szorgalmas fiatal kutatónkat, Fried Istvánt is. Az ő tanulmányának hőse Székács József, aki – mint a Nikolić-család fiainak nevelője – jól megismerte a szerb nyelvet, eljutott a XIX. századi szerbség egyik művelődési centrumába, Karlócára, kapcsolatot teremtett a szerb irodalmi-nyelvi megújulás nagy harcosával, Vuk Karadžićsal, s ilyen inspirációk nyomán hozzálátott a

„szerb népdalok és hősregék” magyar fordításához. Kötete, amely először 1836-ban, majd másodszor 1887-ben látott napvilágot, úttörő vállalkozás volt, s igen kedvezően fogadták. Fried nagy szorgalommal és körültekintéssel dolgozza fel a témát. Szeretnők hinni, hogy szegedi doktori disszertációja (*A szerb irodalom útja Magyarországon*) sem marad kéziratban, hanem előbb-utóbb megjelenik.

A kötet délszláv munkatársai közül már kiemeltük Frangeš, Popović és Matković nevét. Ivo Frangeš zágrábi professzor – aki 1972 márciusában a pécsi Janus-ünnepségeknek is egyik vendége volt – a nagy romantikus költő, majd később horvát bán Ivan Mažuranić egyik 1848-ban horvátul is, magyarul is (*A horvátok a magyaroknak*) kiadott írásával foglalkozik. A kis füzet egyrészt válasz 1848 tavaszának egyes diszszonáns pesti megnyilatkozásaira, másrészt – a szabadság, egyenlőség és testvériség szellemében – a magyarokkal való barátság és forradalmi együttműködés útjait keresi. Frangeš kitér a mű keletkezésére, eszmei mondanivalójára, aztán igen finom módszerekkel elemzi ennek a jelentős alkotásnak himnikus ihletettségu stílusát, a horvát próza történetében betöltött jelentőségét.

1848–49 áll a szerb Miodrag Popović Ignjatović-tanulmányának középpontjában is. Jakov Ignjatovićnak, a „szentendre-i rebellisnek” a forradalom éveiben játszott szerepéről eddig igen bizonytalan, nem egyszer ellentmondó információink voltak. A kiegyezés után kiadott önéletrajzában maga a szerb író is homályban hagyott sok részletet. Popović most alapos forráskutatást végzett, s feltárta azt a valóban kissé ellentmondásos szerepet, amelyet a magyar forradalom és a szerb nemzeti törekvések között ingadozó – nem egyszer sikertelenül közvetíteni próbáló – Ignjatović ezekben a drámai hónapokban Pesten, Karlócán, Újvidéken, végül pedig Belgrádban játszott. „A magyar szabadságharc oldalán küzdő” szerb író legendája ezzel ugyan szétfoszlott: Ignjatović küszködő, vívódó alakja azonban most már szemléletesebben áll előttünk.

Az 1945-től haláláig (1967) Zágrábban élő, ugyanakkor az újvidéki egyetem magyar tanszékét is vezető Sinkó Ervinnek, a „csodálatos kirándulónak” alakját rajzolja meg igen sok beleéléssel és emberi rokonszenvvel Marijan Matković horvát akadémikus.

„A csodálatos kiránduló” – ez Sinkó egyik művének címe, s ebben a címben szinte egész életsorsa tükröződik. Költő volt és regényíró, tudós és kritikus, humanista forradalmár és éles tollú publicista. Akik ismerhették Sinkót, elmondhatják: Matković méltó emléket állított ennek a nagy és tiszta embernek, akinek neve Fábry Zoltán és Gaál Gábor mellé kívánczozik.

Van aztán a kötetben három olyan tanulmány, amelynek olvasásakor – bár szerzőik szorgalmát és érdemeit nem vitatjuk – bizonyos kérdőjelek merülnek föl bennünk. Ezek Vargyas Lajos, Gáldi László és az angol Robert Auty írásai. Vargyas cikkének tárgya a magyar és a délszláv népballadák összehasonlító vizsgálata. Sajnos, a „ballada” fogalmát kissé szűken értelmezi, és a szerb-horvát népepika jelentős részét kirekeszti ebből a fogalomkörből. Nem veszi figyelembe, hogy például Csuka Zoltán 1946-ban megjelent kitűnő fordításainak a *Délszláv népballadák* címet adta, s hogy igen sok szerb és horvát „hősi ének” lényegében „tragédia dalban elbeszélve”. Vargyas azonkívül a maga – régebbi tanulmányaiból ismert – „gallocentrikus” szemléletéből indul ki, és egyoldalúan a középkori Észak-Franciaországban keresi a műfaj eredetét. Nézetünk szerint a „policentrikus” (sok-központú) szemlélet helyesebb volna, s a műfaj erdélyi (székely népballadák), skót és balkáni gyökereit is fokozottabban figyelembe kellene venni.

Gáldi szerb-horvát eredetű tizesünk (*dese-terac*) útját kutatja a XVIII. század végének és a XIX. század elejének magyar irodalmában, Kazinczytól Petőfiig. Elemzései finomak, néha azonban túlságosan szubjektívak, így a verslábak vagy a cezurák vizsgálatában. Főleg az a nézete vitatható, hogy csak a hosszú magánhangzós szótagokat tartja egyértelműen „hosszúnak”, holott a magyar verselés – ebben az ókori írókat követve – a XVIII. században már ismerte a „helyzeténél fogva hosszú” szótag fogalmát, ahol ugyanis a rövid magánhangzót két vagy több mássalhangzó követi, s ez verstani szempontból hosszúvá teszi a szótagot. A közölt grafikonok pedig elmaradhattak volna, hiszen a legtöbb olvasó számára ezek nem mondanak sokat.

Robert Auty oxfordi professzor érdekes, sőt izgalmas témát választott: a magyar, szerb-horvát és szlovén irodalmi nyelv fejlődésének párhuzamosságait és eltéréseit.

Találó meglátások egész sora olvasható a tanulmányban, ugyanakkor azonban látszik, hogy az angol tudós kissé „kívülről” szemléli az anyagot.

Szívesen elemeznők részletesen a kötet többi tanulmányát is: ehhez azonban egész cikkre volna szükségünk. Elégedjünk meg tehát a futólagos áttekintéssel. Két csoportba oszthatjuk a tanulmányokat. Az első csoportban átfogóbb témákkal találkozunk. A korán elhalt Gerézdi Rabán tanulmánya (A magyar humanizmus és a horvátok) sajnos már csak töredékes formában jelenhetett meg. A kötetet összeállító, igen agilis Vujić D. Sztóján a XVI. századi délszláv és magyar énekköltés kapcsolatait tárgyalja, elsősorban verstani szempontból. Az újvidéki Lazar Čurčić a pesti Egyetemi Nyomdának a szerb könyvnyomtatásban betöltött szerepéről, a budapesti Bor Kálmán a szerb színjátszás pest-budai kezdeteiről ír. (Zárójelben jegyezzük meg: a két cikkből elmaradhattak volna a hosszas latin, illetve ó-szláv–szerb dokumentum-közlések!) Božidar Kovačević – ugyancsak Pécs szívesen látott vendége – a magyar irodalom nyomait keresi az 1860–1871 közti szerb folyóiratokban, Slavko Batušić a zágrábi Horvát Nemzeti Színházban bemutatott magyar drámákról ír, Lőrincz Péter (ez Löbl Árpád újvidéki professzor írói álneve) a vajdasági *Híd* háború-előtti (1934–1941) éveiről.

A tanulmányok másik része egy-egy jelentősebb személy köré csoportosítja mondanivalóját. Csapodi Csaba a Dubrovnikból Budára vetődő horvát humanista, Felix Petancius Ragusinus, Ritoók Zsigmondné (miért nem közli velünk leánynevét is?) a XVI. századi, ugyancsak eléggé mozgalmas életű Bartholomaeus Georgievits pályáját rajzolja meg. Póth István a szerb kései romantika jeles költőjének, Jovan Jovanović Zmaj-nak magyar irodalmi kapcsolataival, Lampert Vera pedig Bartók Béla délszláv zenei-folklorisztikai kutatásaival foglalkozik.

Gazdag és értékes a kötet anyaga. Igaz, nem ártott volna a szlovén kapcsolatokat is bemutatni, egyes hiányzó korokat, íróegyeneket a tárgyalásba beilleszteni. Bízunk azonban benne, hogy egyszer erre is sor kerül, s addig is örömmel üdvözljük ezt a szép tanulmánygyűjteményt. (*Akadémiai Kiadó.*)

ANGYAL ENDRE

Hazánk felszabadulásának 28. évfordulója alkalmából a *Pécsett élő művészek közül* Martyn Ferenc *festőművészt – grafikai és testészeti munkásságáért, életművéért – a Kossuth-díj II. fokozatával tüntették ki. A Jászai Mari-díj I. fokozatát kapta Holl István színművész, II. fokozatát Sik Ferenc rendező, a Liszt Ferenc-díj II. fokozatát Breitner Tamás karmester.*

*

A *csönd órái* címen megjelent a Fejér megyei írók új antológiája a Megyei Tanács kiadásában. A húszéves kötet – Győri János szerkesztésében – gazdag válogatást nyújt a megyében élő írók műveiből; verseket, elbeszéléseket, riportokat, interjúkat és egyéb publicisztikát egyaránt találunk benne. Az írások mellett néhány Fejér megyei művész grafikáit is bemutatja az antológia.

A kötet kiemelt írói – Kalász Márton, Söbor Antal és Takács Imre – több műfajú írással is szerepelnek. Helyet kaptak a kötetben Bertha Bulcsúnak Kalász Mártonnal és Takács Imrével készített, először folyóiratunkban közölt interjúi is. Az elbeszélések sorában – többek között – a Jelenkorban is közölt Csongor Rózsa, Kemény Dezső és Pesti János, a lírai részben Ámos István, Bódás János, Bokros János, Dienes Ottó, Kátay Antal, Németh Gabriella, Paál Lajos, Parti Nagy Lajos és Simon Zoárd írásait olvashatjuk.

*

Petőfi-ünnepséget rendezett Mohácson április 11-én a Baranya megyei Petőfi emlékbizottság, a Mohács Városi Tanács és a Mohács Városi KISZ Bizottság. Az ünnepség alkalmából a Kossuth Lajos utcában leleplezték Schaár Erzsébet Petőfi-domborművét. A Kossuth Filmszínházban megnyílt Martyn Ferenc Kossuth-díjas festőművész „Petőfi olvasása közben” c. rajzsorozatának kiállítása.

*

A forradalmi ifjúsági napok nyitóünnepségén a Pécsi Nemzeti Színház bemutatta

Novotny Gergely: Az országutak iskolája c. színművét. A Petőfi vándoréveit megelevenítő mű előadását Sik Ferenc rendezte, a főszerepet Szegváry Menyhért játszotta.

*

A Kritika c. folyóirat március 12-én rendezte első ankétját Pécsett, a Tanárképző Főiskola kollégiumában. Az ankétot Szilágyi Gábor szerkesztő és Rózsa Gyula rovatvezető válaszolt az olvasók kérdéseire.

*

Dénesi Ödön Ybl-díjas városrendező-építész negyedszázados munkásságát mutatta be a pécsi Kisgalériában április 4-14-e között rendezett kiállítás.

*

Sós forrás címen jelenik meg a könyvhéten Takács Gyula új verseskötete a Szépirodalmi Kiadó gondozásában, Würtz Ádám rajzaival. – Gyermekverseinek kötete Dörmöböl a Hold címen a Móra Kiadónál készült, Szántó Piroksa színes rajzaival. – Ezt a kötetet a pozsonyi Madách Kiadó is átvette.

*

Pécs város Tanácsa művelődésügyi osztálya és a Janus Pannonius Múzeum rendezésében március 30-án nyílt meg Sós László és Kemény Éva Munkácsy-díjas grafikusművészek Politikai plakátkiállítása. A megnyitón Hárs Éva művészettörténész mondott beszédet.

*

A Pécsi Nemzeti Színház április 6-án mutatta be Gorkij: Ellenségek c. drámáját. Az előadás a színház több évadra tervezett szovjet drámai ciklusának első darabja.

*

Az 1848/49-es szabadságharc és Petőfi Sándor címen helytörténeti kiállítást rendezte

zett Pécssett a Baranya megyei Tanács és a Levéltár. A kiállítást március 14-én nyitotta meg Dénes Béla főiskolai tanár.

*

Angyal Endre *A szláv barokk világa c. könyvét, amely először 1961-ben az NDK-ban németül jelent meg, 1972 őszén kiadta a Varsói Állami Kiadó lengyel nyelven. Az 500 lapos, szép kiállítású könyv számos illusztráció kíséretében bemutatja a szláv népek barokk irodalmát és művészetét a 17-18. században, s a magyar összetűgésekre is kitékint.*

*

A *Művészet* c. folyóirat március 26-án tartott ankétot Pécssett, az MTESZ klubjában. Rideg Gábor főszerkesztő ismertette a szerkesztőség terveit. A folyóirat újjáalakult szerkesztőségének tagja a Pécssett élő Martyn Ferenc.

*

A Baranya megyei Levéltár kiadásában, Babics András és Szita László szerkesztésében megjelent a Válogatott Dokumentumok a Baranyai-Pécsi Munkásmozgalom Történetéhez III. kötete. A kötet az 1929-1944 közötti időszak dokumentumait tartalmazza. Anyagát a Baranya megyei Levéltár, az MTA Dunántúli Tudományos Intézete, a Janus Pannonius Múzeum helytörténeti osztálya, az MSZMP Megyei Bizottsága Archivuma és a Pécsi Orvostudományi Egyetem marxizmus-leninizmus tanszéke munkatársaiból álló kutatócsoport gyűjtötte össze.

*

A közeljövőben megjelenik Pál Rita első elbeszéléskötete *Krumplitánc* címen a Magvető Kiadó gondozásában.

*

Eszéken és Pélmonostoron szerepelt április 13-14-én a Pécsi Nemzeti Színház, a Horvátországi Magyarok Szövetségének meghívására. Illyés Gyula: Testvérek c. drámáját és Charpentier: A múlt idő hegedűje c. mesejátékát mutatták be. – A Zágrábi Gavella Színház a Pécsi Nemzeti Színházban vendégszerepelt április 28-29-én. Miroslav Krleža: Szentivánnapi vásár és Titus Brezovacky: Mátyás, a garabonciás c. művét játszották.

*

Ki népei vagytok? címen jelenik meg Pécsi Gabriella első verseskötete a Szépirodalmi Kiadó gondozásában.

*

Irodalmi esten szerepelt folyóiratunk képviselőjében Arató Károly költő március 29-én Baján, a Tóth Kálmán Irodalmi Kör vendégeként.

*

1973. március 9-én, 82 éves korában elhunyt Pécssett Kocsis László költő, kanonok.

*

A sárszentlőrinci Petőfi-ünnepségek sorozatában Pákolitz István „Egy estém otthon” címmel tartott előadást március 14-én a művelődési házban.